

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ

**ОЛИС ЮЛДУЗЛАР
ОСТИДА**

Ҳикоя ва очерклар

**Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
„ЁШ ГВАРДИЯ“ нашриёти
Тошкент — 1971**

Ушбу тўпламда Шукур Холмирзаевнинг, ҳикоячилигимизнинг сўнгги йиллардаги ютуқларидан, деб саналган «Ёввойи гул», «Баҳор ўтди» каби асарлари билан бирга болалар учун ёзган новеллалари ҳам жой олган...

Тўпламнинг мавзуи — тоғ ва тоғ одалари — авторнинг ватани, ватандошлари.

ОЛИС ЮЛДУЗЛАР ОСТИДА

МИЛТИҚ ОТИЛДИ

Қолхозларни айланиб юрган райком секретари Музроб Обидов район маркази бўлган шаҳарчага кираверишда, анҳор устида қурилган чойхонани кўриб, шофернинг елкасига туртди. «Волга» кўприкдан ўтиб, шохлари қизғиш сувга тегиб турган мажнун тол тагида тўхтади. Обидов эшик ойнасини тушириб, чойхонага қаради. Сувнинг ўртасигача чўзилиб борган сўриларда чойхўрлар ўтиришар, улардан нарида, қачонлардир қурилиб, шундоқлигича қолиб кетган энсизгина ёғоч кўприкда шапкасининг соябонини орқага қилиб олган бир ўсмир қармоқ билан балиқ овларди. Музроб Обидов яна сўридагиларга қаради ва юпқа лабларини қимтиб кулимсиради. Бироқ, йўлакда пайдо бўлган чойхоначини кўриб, тезгина дераза ойнасини кўтара бошлади, ўзига ҳайрон бўлиб тикилиб турган шоферига «ҳайда», деди.

Орадан икки кун ўтгач, тушлик маҳали у йўгон сопли қора кўзойнагини тақиб, идорадан чиқди. Шофер ўқиётган газетасини шошапиша буклай бошлаган эди, Обидов жилмайиб, чап қўлини хиёл кўтарди: керакмас. Бир неча минутдан кейин, у шаҳарча билан область маркази ўртасида қатнайдиган автобусда, орқа ўриндиқда ўтирарди. Автобус шаҳарчадан чиқаверишида Обидов тушиб қолди. Бекатда сигарета тутатиб бир оз ўйланди-да, бу чойхонага мижоз бўлиб қолган кишидэй

бепарво одим отиб кетди. Ён-веридаги қарияларга салом бериб, четки сўри лабидаги бўш жойга бориб ўтирди. Чойхоначини излаб қараркан, одамларниям кўздан кечирди: уларнинг ўзига қизиқмаганини кўриб, ич-ичидан қаноатланди. Чойхона йўл устида бўлганидан одамлар ҳам кўп эди. Чойхоначи келтириб қўйган чойни қайтараётган эди, димоғига ош ҳиди урилиб, беихтиёр ютинди. Музроб Обидов она шаҳри Шаҳрихонда бўлганида, дўсту биродарлари билан Шаҳрихон сойининг ўртасида қурилган машҳур чойхонада бозор кунлари ошхўрлик қиларди. Лекин, бу жанубий областга келиб қолди-ю, чойхонадан ҳам, чойхона ошидан ҳам бенасиб бўлди. Бу ернинг чойхоналарида ош қилиш расм эмас, ҳатто, бу одобсизлик саналарди. Сув устига қурилган чойхонани эса, ниҳояти кеча кўрди... Музроб Обидов ош ҳиди келган томонга қаради. Сўнгги модада кийинган ёш-ёш ўспиринлар. «Студентлар,— деб ўйлади у,— Тошкентда ўқишса керак». У хаёлга толиб чой қуяркан, рўпарасида чордона қуриб ўтирган калта, қуюқ, сарғиш соқолли кишининг ўзига тикилиб турганини сезиб қолди. Бошини кўтарган эди, у одам юзини тезгина анҳорга бурди. Обидов беихтиёр унинг оёқларига қаради. Бир оёғининг сонидан пасти йўқ эди. Обидов юпқа лабларини қаттиқ юмди. Унинг пиёласидан буғ кўтарилмаётганини кўриб, тезгина ўз чойини ичди-да, бошқа қўйиб, у одамга узатди.

— Қўшни, чой ичинг.

У шошиб ўгирилди. Обидовга алланечук дардчил кўзларини ўткир бир тикди-да:

— Раҳмат. Чойим бор,— дея пиёласини олди.

— Кечирасиз, урушда бўлганмисиз?— сўради Обидов.

У беихтиёр оёғига қараб олди, сўнг ер остидан Обидовга қия боқиб:

— Бўлганман,— деди.

— Одра бўйидаям бўлганмисиз?

У яна оёғига қаради ва бош қимирлатди.

— Йўқ. Бўлмаганман.

— Урушда ажраганмисиз оёқдан?

— Йўқ. Шу ерда.— У пиёласини гиламга қўйиб, чойнакни олди. Чойнакдан ҳеч нарса тушмади.

— Мана, иссиқ чой. Олинг.

— Раҳмат. Кўп ичдим.

— Бир оз гурунглашсак бўларди.

— Ишим зарил.— У, одми, дағал матодан тикилган шимининг гирди титилган чўнтагига қўл солиб, анча-мунча чақа чиқарди: уларнинг орасини титкилаб, беш тийинлик тополмагач, ўн тийинни пиёлага жаранглатиб ташлади-да, сурилиб пастга тушди. Бир оёғида ликиллаб энгашди, сўри тагидан қўлтиқ таёғини олди.

— Хўш-да,— деди у ички, бўғиқ, титроқ товуш билан ва таёғига таяниб, чангга беланган, қизил латта этикли танҳо оёғини ердан узди. Бошини экканича ликонглаб, ёғоч кўприкдан ўтди. Соҳилдаги қамишлар ичидан бир оқ эшакни етаклаб чиқиб минди, қўлтиқ таёқларини тиззаси устига қўйиб, Обидовга алланечук дардчил қаради-да, эшакка хала берди. Қамишлар орқасига ўтиб, ғойиб бўлди. Музроб Обидов бошини эмас, кўзларини бу-

риб, ён-верига қаради. Одамлар ўзи билан ўзи овора эди. Кўзойнагини олиб арта бошлади. Кўзойнак терлаб кетган экан.

Музроб Обидов идорасига қайтиб келгач, оппоқ соқоли қиртишлаб олинган иягини қашиб, бир оз серрайиб турди-да, ўша анҳор бўйидаги чойхона қарашли «Космос» колхозига қўнғироқ қилиб, раиснинг тез етиб келишини сўради. Сўнг секретарни чақириб, «Чўтбоев келса, навбатсиз киритинг», деди. Йигирма минут ўтар-ўтмас, новча, кўзлари ўйноқлаб турган Чўтбоев райком секретари ҳузурида ҳозир бўлди. Унинг ранги ўчинқираган эди: ўтган куни Музроб Обидов унинг колхозида ҳам бўлиб, хўжаликка тегишли баъзи бир камчиликларни айтган эди.

— Қолхозингизда нечта фронтовик бор? Ҳаммасини биласизми?— сўради Музроб Обидов.

Чўтбоев думалоқ кўзларини катта очиб, секретарга тикилди, сўнг кескин юмиб олди-да:

— Менинг ўзим ҳам фронтовик,— дея бармоқларини бирин-кетин букиб санай кетди.

— Оёғидан ажраганлар нечта?

— Оёғидан ажраганлар?—Чўтбоев беихтиёр елкасини қисиб, ғужанак бўлди ва яна шашт билан бармоқларини букишга тушди...— Бор-йўғи тўртта экан.

— Таржимаи ҳоллари билан танишмисиз?

— Таржимаи ҳоли? Танишман, танишман.—Чўтбоев тагин бармоқларини букиб, уларнинг отаси ким, онаси ким, қачондан бери у колхозда яшайди — ҳаммасини бирпасда айтиб ташлади. Бироқ, Музроб Обидовнинг

қаноатланмаганини кўриб, кўзларини пирпиратди ва бошини бир ёнига эгиб,— буларнинг орасида пленда бўлганиям йўқ. Авлодлариям дуруст одамлар ўтган,— деди.

Обидов кулиб юборди.

— Э, Чўтбоев, Чўтбоев! Чекасизми?

— Раҳмат. Мен... Нос чекар эдим-у.

Обидов «Самарқанд» фильтр сигаретасини узун сўриб, иягини қашиди ва яна жиддийлашди.

— Шуларнинг қайси бири Одра бўйидаги жангда бўлган? Биласизми?

— Ҳм... Кечирасиз, ўртоқ Музроб Обидович. Билмайман...

— Майли. А, қайси бирининг уйи тўқайзорга яқин?

Чўтбоевнинг лаби қуруқшаб, кўзлари олайди.

— Айтинг, айтаверинг,— деди Музроб Обидов мийиғида кулимсираб.

— Қайси бири... Кечирасиз, буларнинг ҳеч бири тўқайзорга яқин яшамайди. Ҳаммасига плановой уйлар қуриб берганмиз.

— А, уларнинг қайси бири овчилик билан шуғулланади?

— Музроб Обидович, буларнинг ўзи бир оёқ бўлса-ю, яна овчилик билан шуғулланса. Тушунолмадим гапингизга...

— Мен сизга қандай тушунтирсам экан...

— Э, э-э! Билдим, Музроб Обидович!— Чўтбоев узун кўрсатгич бармоғини юқорига кўтарди.— Анҳорнинг нариги бетиде бир чўлоқ яшайди... тоест фронтовик! Худди анҳорнинг бўйида яшайди. Лекин, у Гагарин колхозидан. Сизнинг сўраганингиз худди шу бўлса

керак, ўртоқ Музроб Обидович! Мен Гагариннинг раисидан бир гап эшитгандим: бу чўлоққа янги уй бердик ҳам, бормади, девди. Унинг милтиғиям бор. Баъзан тўқайзорда пақилла-тиб ўтиради. Лекин...—Чўтбоевнинг озгин юзи гамгин тиришди.—Бунинг сизга нима кераги бор?

— Керак эди. Раҳмат. Ишдан қолдирганим учун, узр.

Музроб Обидов биқинидаги оқ телефони-ни олдига суриб, уйига қўнғироқ қилди ва кичкина қизига бугун кечикиброқ боришини айтди, сўнг секретарига Гагарин номли колхозни раисини чақиришни буюрди.

* * *

Бу вақтда у оқ эшакли одам анҳор бўйида жойлашган, деворлари пастак, ичи жиққа дарахт ҳовлисига кирган, қўлтиқ таёғини охурга суяб қўйиб, эшагининг айилини бўшатарди. Ниҳоят, айвонга чиқиб, супрада хамир қораётган хотинининг рўпарасида тўхтади. Хотини унга қаради-ю:

— Ҳа?— деди.—Рангингиз ўчган?

У қўлтиқ таёғини устун тагига ташлаб, ликонглаб кўрпачага ўтди. Кафтлари қотиб кетган, дағал қўли билан тиззасининг кўзини уқалаб, деворга суянди.

— Нима бўлди? Айтинг.

У калта оёғига кўз ташлаб:

— Мен бир одамни кўрдим,— деди.

— Қимни?

— Райком секретарини.

— Бир гал ҳам кўрдим дегандингиз. Нима бўпти. Худоми у.

— У гал олисдан кўриб эдим. Бугун бетма-бет ўтириб, чой ичдим чойхонада.

— Яхши, райком секретариям чойхонага кирса.

— Биласанми, мен шу одам билан урушда бўлган эдим. Мен уни жанг майдонидан олиб чиққан эдим. Оёғим шунда кетган. Ҳа.— Хотинининг ҳайрон кўзларига қараб, давом этди:— Кейин госпиталдаям бирга ётганмиз. Гурунглашган ҳам эдик. У фарғоналик эканини айтиб эди. Уруш тамом бўлса, борди-келди қиламиз, деб эдик. Мен тўқайга, овга опчиқаман, деган эдим. У Фарғонага обориб, ош қилиб бераман, деган эди. Кампир, биз ош қилишни билмаймиз. Самад бултур Тошкентдан келганда қилган оши эсингдами? Шундай ош қилади улар.

— Танитдингизми ўзингизни?

— Йўқ.

— У кишиям танимадимми сизни?

— Таниди. Суриштиришгаям тушди, мен бўлсам турдим...

— Нимага энди?

— Э, энди, хотин... кўнгилга ҳар хил гап келаркан.

— Танитсам, тамагирлик қиляпти деб ўйлайди, дейсизми?

— Шу-да, энди.

— Ахир у бечорани ўзи гап очипти-ку?

— Энди ўзим хафа бўляпман.

— Баттар бўлинг. Раис сизни ўжар деб тўғри айтган.

У бош ирғади. Сўнг:

— Кўп яхши кўриб қолиб эдим уни,— дея яна мингиллаб гапира бошлади:— бир полкда ўзбеклардан бир ўзим эдим. Тўрт ой ўзбекман деганини кўрмадим. Кейин жанг маҳали,— Одра деган дарё бор, шунинг бўйида,— кўриб қолдим. Биқинидан ўқ еб, қонга бўялиб ётган экан. Танидим. Уликми, тирикми — билмайман. Нима бўлса бўлар, деб судраб кетдим. Бир вақт ўзига келди. Мени ташлаб кетавер,— деди. Бунақа гаплар ҳар қадамда бўлади урушда. Ташламадим. Ташласам, отиб ташлашим ҳам керак эди. Отишга бўлса, кўз қиймайди. Шундай қилиб, фронт линиясидан ўтаётганда, ўзим ҳам яраландим оёқдан.

— Адрес-падрес олишмадиларингми?

— У мендан сўровди. Мен хўп деб, бермагандим. Биласан-у, саводим йўқ эди. Уялдим. Кейин госпиталимиз бомбардимон бўлиб, иккимизни икки ёққа опкетишди. Бу — ўша. Бундай одам ҳеч эсдан чиқмайди.—У яна оёғига қараб олиб, маъюс кулимсиради.—Урушдан кейин уйимга борсанг, овга чиқиб, биттадан милтиқ бўшатамиз, салют берамиз дегандим. Ҳе-е.

— Баттар бўлинг,— деди хотин.—Сизнинг уятчанлигингиз бор, ўжарлигингиз бор — одам бўлмайсиз ҳеч.

Одам ўрнидан туриб, ҳақкалаб уйга кирди. Сениқ қўндоғи икки қават чумчуқпай билан ўралган якка тиғ милтиғини девордан олиб, фуфайкасининг бари билан милини артди. Шу пайт:

— Баққа қаранг, баққа қаранг,— деб қолди хотин ташқаридан.

У эшик ёнига борди. Қишлоқ четида икки-

та «Волга» машинаси тўхтаб турар, иккита зиёли сифат киши жўхориюя ўртасидан юриб, тўқайзор бўйида танҳо жойлашган буларнинг чорбоғи томон келарди.

— Бири раис-у?— деди хотин.— Кўзойнаклиси ким?

Эр жавоб бермади.

Шу оқшом бу фақиргина чорбоғда яхшигина базм бўлди. Сўнг уй орқасидаги тўқайзор ичида бир неча бор милтиқ овози янгради. Шундан кейин анҳор бўйидаги чойхона ҳам райком секретари Музроб Обидовнинг ҳар шанбада келиб кетадиган жойи бўлиб қолди.

СОҒИНЧ

Азим табиатан кўнгли бўш, таъсирчан йигит. Лекин, беш йил шаҳарда яшаб қолди: шаҳар одамларига хос ишчанлик, вақтини тежаш, совуққонлик ва бир қадар такабурлик пайдо бўлди унда.

Азим ҳар йили қишлоққа борганида, изидан Исмат етиб келар, у, албатта, қучоқ очиб талпинар, Азим эса, ҳар гал буни унутиб, қўл узатаётганида бирдан усталик билан қўллари кенгайтириб юборар ва йигитни бағрига олиб, ичида кулимсираш эди.

Ота-она даврасига ўтиришгач, улар Азимни соғинганларини, Исматнинг ҳам ўзларидан кам ичикмаганини айтишар, шунда Исмат содда, оташин бир муҳаббат билан Азимга тикилар, Азим эса, яна кулимсираш билан чекланар эди.

Азим ота-онасига ҳам кам хат ёзар, Исматнинг эса, ўнта хатига битта жавоб қайтарарди, бироқ, Исмат шунга ҳам рози: қувончидан боладек ўйноқлаб, мактубни хотинига кўрсатар, таниш-билишларига мақтар эди...

Улар қачон бир-бирига яқин бўлган, Исмат Азимни қачон севиб қолган — буни уларнинг болалигидан сўраш керак: Азим мактаб директори оиласидан, Исмат мактаб қоровули оиласидан; Азим гоҳо дарсдан кейин юмшоқ кулимсираганича Исматларникига бориб, уни овга таклиф этар, ов деганда оёғи куйгандек типирчилаб қоладиган Исмат унга

жон-жон деб рози бўлар ва иккаласи тоққа чиқиб кетар эди.

Тақдир ғалати экан: Азим таниқли раҳбар бўлиб, шаҳарда қолиб кетди, Исмат оддий хизматчи бўлиб, қишлоқда қолди.

Улар энди йилига бир марта учрашар эди — Азимнинг истироҳат ойида ёхуд у иш юзасидан қишлоққа келганида...

Лекин, энди Азим Исматларникига эмас, Исмат Азимларникига келади; энди у овга таклиф этади. Азим бу таклифни қайтармайди. Улар тонг қоронғисида тоққа кетадилар... Энди Азим илгаригидек овлай олмайди, нишонга олган ўлжасига ўқни тегизолмайди, баланд чўққиларга ҳам чопиб чиқолмайди. Тезда чарчаб, бирон қоягами, дарахт тўнкасигами — ўтиради, атрофни томоша қилади. Исмат бўлса, ҳамон қадимгидай: эпчил, чаққон, мерган... ўлжа тақсимотида ҳам ўзгариш бўлган: энди овни асосан Исмат қилади-ю, ўлжалар асосан Азимники бўлади. Азим эса, бунинг ҳақиқага ўзи ҳам бир нарса беришни истаб, Исмат шаънига бир неча калима мақтов сўз айтади: «Ҳалиям жуда зўрсиз, Исматжон»... «Шаҳар бизни уриб ташлапти-да, Исматжон». Исмат ҳақиқатан ҳам катта бир мукофот олгандек, боши осмонга этади.

Азим шаҳарга кетиши билан Исматни иссиз унутади; у ерга бориб кундалик юмушлари, оиласи, ўзга биродарлари даврасига шўнғийди.

Азим бултур иш юзасидан апрель ойида қишлоққа келди. Дарахтлар куртак чиқарган, кўчаларда ёқимли совуқ шабада эсар, баҳор нафаси келар эди. У уйга етмасдан ортидан

Исмат етиб келди. Қучоқлашдилар. Утирдилар. Гаплашдилар ва индини тонг маҳали овга чиқиб кетдилар.

Таниш адирлар қор қўйнида жим ётар, арчазор тоғдан буғдек туман оқиб келар эди. Тушгача юриб, ҳеч нарса отолмадилар, тўғрироғи, ўқ бўшатмадилар: на каклик, на қуён учрамади. Тушдан кейин қайтдилар.

Сўнгра адирлардан бирига чиққан ерда туман орқада девордек тўхтаб қолди ва улар қори юпқалашиб, тагидан кўм-кўк ажириқлари кўриниб турган бетдан туша бошладилар.

Шунда Азим қор ичидан намозшомгулнинг сўлабошлаган гулидек бўртиб чиқиб турган бойчечакларни кўриб қолди!

— Бойчечак!—У бир нечасини узиб олди. Гул тепасидаги қорлар тезда эриб тушди... Азим гулнинг совуққина бандидан ушлаб унга тикилиб турар экан, дили завқу шавққа тўлиб тошди. Гул фавқулодда нозик ва иф-фатли эди! Унинг ҳалигина қор ичидан чиқиб туриши шу қадар хаёлий, ажиб ва гўзал эди! Азимнинг дилида фавқулодда болалиги уйғонди, у фавқулодда шаҳардан келганини унутди: шаҳар берган янги хислатлар ҳам уни бир дам тарк этди... Сўнг у бирдан буларнинг ҳаммасини эслади ва йиғлагиси келиб кетди!

Унга кулимсираб қараб турган Исмат:

— Терайлик бўлмасам, терайлик!—деди-ю, чопқиллаб бойчечаклардан тера бошлади; бир даста қилиб келтириб берди. Лекин, бандини калта узган экан, Азим унинг ҳурмати учун бир оз олиб юрди-да, сўнг сездирмай ташлаб юборди.

Қор тугаб, кўкаламзор бошланди.

— Азимжон, Азимжон, каклик!— деб, Ис-
мат чўнқайиб, олисни кўрсатди. Азим ҳам
чўнқайди. Олисадаги бир уюм, ҳўл, малла тош-
лар орқасидан битта каклик чиқиб, бўйнини
чўзганича наридаги тош уюми томон чопиб
борар эди.

— Отинг, Азимжон!

Азим кўзлаб отди, ўқ тегмади. Бунинг ус-
тига у ерда қочқоқ какликнинг шериклари
ҳам бор экан, чугурлашганича дув кўтари-
либ, этак томонга пастлаб кетдилар.

— Борасизми, Азимжон?

— Чарчадим.

Исматнинг ўзи тийғона-тийғона каклик-
лар орқасидан кетди. Азим ҳалигина каклик
қочиб чиққан жойда ўтириб, атрофни томоша
қила бошлади. Ярим соатлардан кейин уст-
ма-уста ўқ овозлари эшитилди ва Исмат ик-
кита ўлжанинг қанотидан ушлаб, ҳаллослаб
қайтиб келди.

— Мана!

Азим олиб томоша қилди, какликлар ҳали
иссиққина эди. Кейин қайтариб узатган-
ди, Исмат уни Азимнинг белбоғига осиб қўй-
ди.

— Э, Исматжон,— деди Азим.— Сиз ҳали-
ҳамон ўша Исматсиз. Бизни шаҳар уриб таш-
лапти...

Исмат ачиниб, меҳр тўла кўзлари билан
дўстининг маъюс чеҳрасига боқди.

Уч кундан кейин Азим шаҳарга кетди.

Бу йил Азим истироҳат ойини хотин, бо-
ла-чақаси билан Иссиқкўлда ўтказди, қиш-
лоққа боролмади.

Эрта апрель кунларининг бирида Азим

нишдан келган эди, хотини унга телеграмма кўрсатди, унда: «Приглашаетесь на разговор с...» дейилган эди. Яна «17.00» ёзилган. Демак, Тошкент вақти билан соат 8 да бориши керак почтага. (Шундоқ раҳбар бўлгани билан уйига телефон олиб келолмаган, бунга зилзила катта тўғаноқ бўлган эди.)

— Кимдан экан бу?

— Билмадим,— деди хотини.

— Онамданмикан?

— Онангиздан яқинда хат келган эди.

— Шу... жавоб ёзиш керак эди-да.

— Балки укангиздандир?

— Эҳтимол.

Азим иссиқ уйдан чиқиб, почтага боришга эринди, оқшомги газетани ўқишга тутинди, ўқиркан, «Ким бўлсаям... кутади-кутади, кетади-да, кейин... вақти йўқ экан... деб ўйлайди.»

Бироқ, соат етти яримлар чамаси, хотини унинг хонасига кирди:

— Менга қаранг. Бориб келинг. Шу ярим соат вақтингиз уларнинг кутишига арзймайди,— деди.

— Тўғри,— деб газетани столга ташлади.

Почтага борди.

Навбати етди...

Қишлоқ почтасининг навбатчиси: «Гаплашинг!» деди-ю, Азим олисдан келаётган таниш, титроқ овозни эшитди:

— Азимжон, Азимжон!..— деб чақирар эди Исмат.— Сизми бу?

— Мен,— деди ҳайрон бўлган Азим.— Мен.

— Соғмисиз, Азимжон, саломатмисиз?

— Раҳмат. Ўзингиз яхшимисиз?— деди Азим энсаси қотиб.

— Азимжон!.. Сизни... соғиндим! Эшитяп-сизми?

— Ҳимм... Мен ҳам,— деди Азим ичида кулимсираб.

— Қачон келасиз энди? Нимага келма-дингиз?

— Вақт бўлмади, Исматжон... Бораман: насиб бўлса.

Азим уйга қайтиб келиб, чақирган Исмат экаини, соғинганини айтди. Эр-хотин ёш болага жилмайгандай бир-бирига жилмай-ди...

Азим шу кеча ухлаш олдидан чеккани ҳов-лига чиққан эди, эти тотли жунжикиб кетди. Атрофга гангиб қараб, юмшоқ шабада эсаётгани, кўклам нафаси келаётганини сезди ва ҳали энсаси қотгани учун эсламаган нарса-сини эслади: Исматни, овни... Унинг кўзи олдига бултур шундоқ кунда овга чиққанлари келди: туманли кун, қор босган адирлар... Бойчечаклар... Бойчечак!!! Азим бирдан тек қолди: бойчечак, совуқбандли бойчечак шундоқ рўпарасида тургандек, уни ушлаб кўрган-дек бўлди!!! У шу қадар гўзал, иффатли ва хаёлий... Азимнинг кўнглида яна ўша ҳис — болалиги уйғонди, у энди шаҳарда турганини унутди: беихтиёр йиғлагиси келаётганини сезди!!!

Кейин, бирдан жиддий тортди ва Исматнинг атайлабдан шундоқ кунда телефонга чақирганини тахмин қилди, кейин бирдан ўзини қишлоқ билан, болалиги, ов билан, ёқимли, маъюс туйғулар билан боғлаб турган нарса,

унга Исмат бўлиб туюлди... ва энди Исматдан ҳеч қачон, ҳеч ерда ажралолмаслигини ҳис қилди!!!

Шу ҳис таъсиридами, унга хат ёзиш кераклигини, уни соғиниши кераклигини ўйлади.

ОЛИС ЮЛДУЗЛАР ОСТИДА

Август ойининг охири. Ёзувчи Сафо Саид билан Бойсун тоғларига сафар қилиб, Дўғоба қишлоғининг орқасидаги янтоқзорда адашиб қолдик. Адашишга мен сабабчи бўлдим. Уч-тўрт йилдан бери у ерларда бўлмаган эдим. Йўл ўзгариб кетган экан. Изимизга қайтдик.

Оёғимиз остида ёнғоқ барглари ғижирлайди. Этакда сой шовуллайди. Бойқушнинг мунгли сайраши бизни изма-из таъқиб қилади. Тун баттар қорайгандай. Ҳаво бўғувчан.

— Нақ Жюль Верн қаҳрамонларининг ўзимиз-а?— дейди Сафо ака пичинг билан.

— Ҳа,— дейман ва атрофни ҳам, ўз аҳволимизни ҳам бир дам унутаман. Уйга боргач, бу саргузаштларни ёзсам, қизиқ чиқадигандай туюлади. Аммо, китобхон учун бу мутлақо кулгили нарса бўлиши эсимга тушади ва ҳафсалам пир бўлади, ғашланаман. Сўнг бу ёнғоқзордан тезроқ чиқиш, Дўғобадаги бирон хонадонга кириб тинчиш ва бир пиёла кўк чой устида ҳозирги саргузаштларимизнинг қизиқ ҳам кулгили экани, саёҳатларнинг шунақаси ҳам бўлиши кераклиги хусусида сўзлаб, Сафо аканинг кўнглини олиш — фикри-ёдим бўлиб қолади...

Лекин, биз Дўғобага бормадик.

Йўлда баланд ўт босиб кетган бир ялангликдан ўтаётгандик, сўл томонимиздаги катта харсанг тошлар орасидан ўсиб чиққан ёнғоқлар томондан шатир-шутур товуш эшитилиб қолди. Эшаклар пишқириб, қулоқларини дикайтиришди. Мен милтиқни ўқталиб, фонарни тутдим.

— Чироқни олинг, чироқни!— деди кимдир бўғиқ, кулгили товушда. Фонарни четга бурдим. Одамнинг баланд ўт устида судралиб келаётган чопон этакларини ва белбоғидан ёнига осилиб тушган пичоқ қини билан сарғиш попукларини кўрдим.

Нотаниш одам рўпарамизга келиб тўхтади.

— Адашдиларнинг дейман-а?— деди у, гўё бизнинг адашганимиздан чексиз мамнундай.— Мен қирнинг тепасида эдим. Чироқларингизни кўрдим. Геологми, деб хаёл қилган эдим. Йўқ, тўхтаб орқага қайтдиларинг. Булар адашиб юрипти-я, деб ўйладим.

— Илгари шу ердан йўл бор эди,— дедим.

— Ҳа, йўл бор эди,— деди у.— Ҳозир тепадан юришади. Гумматакка боряпсизларми?

— Гумматакка боряпмиз.

— Ҳайданглар бўлмаса. Бу ерда тепага чиқадиган сўқмоқ бор. Буни қаранглар-а. Чироқларингни кўрмасам, мен ҳам индамай ўтиб кетаверар эканман-да. Ҳайданглар!

У йўл бошлади. Биз эшакларни ҳайдаб, унга эргашдик. Қим билади, биз юраётган ҳозирги ерлардан яқин йиллар ичида бирон шаҳарлик юрганмикан. Ёнғоқ япроқлари шунчалик устма-уст, қалин тушганки, биз гўнг устида юриб бораётганга ўхшаймиз. Димоғимизга аччиқ, эски хазон ҳиди урилади. Бора-бора дўнгликнинг тепасига чиқдик. Юзимизга муздек шабада урилди. Осмонда сонсиз юлдузлар чақнаб кўринди.

— Хайрият-э,— деди Сафо ака.— Бу ер нақ жаҳаннамнинг ўзи экан, биродар.

— Ҳечқиси йўқ,— деди йўловчи. Сўнг сўқмоқ ёқасида турган оқиш нарса томонга кетди. Фонарни тутдим. Устига икки қопда нимадир ортилган оқ эшак қулоқларини диккайтириб, бизга қараб турарди.

— Бойсунга боряпсизми?— деб сўрадим мен нотаниш одамдан.

— Жун союзга,— деди у.— Жун топшираман. Гумматакда ошналаринг борми?

— Бор. Ахтамов уйидамикан?

— Йўқ. Ахтамов овулда. Кўчиб тушгани йўқ ҳали.

— Овули қаерда?

— Гумматакдан нари. Хийлагина бор. Тун-

да у ёққа юриб ўтирманг. Йўллар ҳам ўзгариб кетган. Яна адашишларинг тайин. Гумматакда қўна қолинглар. Битта-яримта хонадон бор. Эрта билан чиқиб борасизлар.

— Раҳмат. Шу сўқмоқ Гумматакка олиб борадими бизни?

— Ҳа. Ўзи олиб боради. Хўш энди.

— Хўп, хайр. Раҳмат.

У эшагининг бўйнига тиззасини қўйиб, қоплар ўртасига миниб олди. Их-ихлаб кетди.

Йўлга тушдик. Тошлоқ йўл. Эшаклар олдинда. Энди уларнинг ҳам қадами илдам. Гоҳо туёқлари остидан чирсиллаб учқун учади. Бу йўл ёнғоқзор ичидан ўтган йўл билан жар лабидаги кекса туғдона тагида туташаркан. Илгарилари Гумматакка келганимда, шу дарахт тагида тўхтаб, қишлоққа қарардим. Паст-баланд писта, тоғолча, ўрик ва ёнғоқ дарахтлари орасидан орқа девори тошдан кесиб ясалган гувалак уйлар ва улар олдида тикилган ўтовлар кўринарди. Бирпасда уларнинг сезгир итлари ҳуриб чиқар, то эгасининг ҳукмдор овози эшитилмагунча, йўлни тўсиб, қишлоққа йўлатмасди.

— Шу ер Гумматакнинг боши,— дедим Сафо акага.

— Гумматакда тунаймизми энди?

— Тунаш керак. Бошқа чора йўқ.

— Чироқлари кўринмаяптими?

— Кўриниб қолар. Дарахтлар қалин. Пана қилади. Соат неча бўпти?—Фонарни ёқиб, ўзимнинг билагимга, сўнг у кишининг билагига тутдим. Бу ернинг вақти билан ўн бир ярим бўлган эди. Тошкент вақти билан ўн икки ярим.

Сўқмоқ тупроқ йўлга тушди. Лекин, чи-
роқ ҳамон кўринмасди.

— Одамлар овулда нима қилишаркан-а?

— Беш-тўрттадан моли бор. Боқиб юри-
шади.

— Давлатга фойдаси тегмайди-да, булар-
нинг?

— Нега? Колхознинг чорваси ҳам шулар-
да. Кузда бўлса, меваларнинг ҳосилини йиғиб
олишади. Ғалла ҳам экишади. Давлатга фой-
да беради булар ҳам.

— Қанча одам яшаркан шу қишлоқда?

— Кўп бўлса, беш-ўн хўжалик. Илгари кўп
бўлган. Лекин, кўчиб кетишган. Янги очилган
совхозларнинг кўпчилик одамлари — тоғлик-
лар.

— Чироқ кўринмаяпти-я?

— Кўриниб қолади.

— Тасаввур қиласизми, тунни эсимдан чи-
қарган эканман. Шаҳарда тун нима, кундуз
нима билиб бўлмайди. Кейин қулоғим ҳам би-
тиб қолганга ўхшайди. Қаранг жимжитлик-
ни... Бу ердагилар эрта ухлашадими?

Ниҳоят, тифиз дарахт шохлари орасидан
юлдуз қуртдай йилтиллаб, нур кўринди. Икка-
ламиз ҳам бараварига «чироқ-чироқ» дедик.

Чироқни қоралаб, йўлдан чиқдик. Чироқ
қаршимизда ястаниб ётган катта яланглик-
нинг четига тикилган ўтовда ёнар, чий ора-
лиқларидан ситилиб чиқарди. Ялангликни
сув босган экан. Уни четлаб, ёш толлар таги
билан уйга яқин бордик.

— Чақириб сўранг,— деди Сафо ака.

— Тўғри кириб борамиз. Бу ерда шунақа
таомил,— дедим.

— Майли энди, сўраб боқинг. Тўғри келмас...

Милтиқни елкамга осиб олдим. Рўпарамдан отилиб чиқиши керак бўлган кўппакни ҳайдаш учун хала чўпни қулай ушлаб, уй тагига бордим. Уйнинг эшиги йўқ, у деворларига таппи ёпиб ташланган бостирма эди. Утов эса, бостирманинг устида, наридаги пешайвони биз томонга қараган уйнинг олдида тикилган эди.

— Ҳов, бой бобо!— деб чақирдим. Жавоб бўлмади. Яна чақиргандим, ўтовдан ўн ёшлардаги бир бола чиқиб, том лабига келди, қўлини тиззасига тираб, менга қаради.

— Отанг уйдаими?

— Товга кетган,— деди у.

— Ким бор уйларида?

— Энам.

— Бошқа ҳеч ким йўқми?

— Мен бор.

— Сени-ку, кўриб турибман. Бу атрофда сизлардан бошқа одам ҳам яшайдими?

— Йўқ. Ҳамма овулда,— деди у.

— Отанг келмайдими бу кеча?

— Билмайман. Энам биледи.

— Энангдан сўраб чиқ. Шу кеча бизга жой бермайдими? Эрта билан кетардик. Икки кишимиз.

Бола орқасига қайтиб уйга кирди-ю, йўқолиб кетди. Ниҳоят, фонус кўтарган аёлга эргашиб, чиқиб келди. Фонус ёруғида аёлнинг кўйлаги қизил эканини кўрдим. Аёл кенг енги билан фонусдан кўзини пана қилиб:

— Саломалайкум!— деди паст товушда.

— Ваалайкум,— дедим.— Кечирасиз, бе-

зовта қилдик. Ахтамовнинг уйига келган эдик. Ошнамитз бўлади у киши. Овулдан ҳали қайтмаган эканлар. Овуллари узоқдамиш. Шу кечага жой берсангиз, ётсак. Биз икки кишимиз.

Хотин жавоб бермади.

— Мен ўзим Бойсундан,— дедим.— Уртоғимиз Тошкентдан. Гумонсираманг.

— Шундай-ку,— деди аёл ниҳоят.— Эркагим йўқ. Бўлмасам...

— Эшитдик укамиздан. Лекин, бошқа бир гап ҳам бор: тошкентлик меҳмонимизнинг андак мазаси қочиб қолди. Йўлда шамолладиларми, билмайман. Ҳар ҳолда, шаҳар одами...

— Ундай бўлса, тушинглар,— деди аёл.— Чорижон, бор, кўликларини ол.

Хотин фонусни шу ерга қўйиб, қайтиб кетди. Чори пастга кичкина арча ёғочидан қилинган нарвон узатди. Нарвоннинг оёғидан ушлаб, ерга қўйдим.

Чори пастга тушгач:

— Саломалайкум,— деб, бир елкасини пастга сайтириб кўришди. Унинг кичкинагина қўли ниҳоятда қаттиқ эди.— Ошнангиз қани?

— Ана.— Фонарни ёқиб тутдим. Чори катталардай ҳаллослаб Сафо аканинг олдига борди. У киши билан ҳам кўришди. Мен ҳам бориб, Чорига кўмаклашдим: эшаклардан хуржун ва чопонларни тушириб, айилини бўшатдик. Чори эшакларни тушовлаб, ялангликнинг нариёғига ҳайдаб кетди. Биз чекишиб, уни кутдик. У қайтиб келиб:

— Утинглар,— деди ва битта хуржунни кўтариб олди.

Томга чиқиб борганимизда, ерга сариқ гулли кигиз солинган, узун якандоз ва иккита қуроқ лўла болиш ташланган эди.

Чори хуржунни ёнимизга қўйиб, ўтовга кетди.

Сўнг одатдагича шол дастурхон келди: бир товоқ қаймоқдай қўй қатиғи, бир жуфт катта уй нони, бир косада қовурдоқ, бир косада оқ пишар ўрик билан пахтасеб олма, бир қумфон чой.

Чори рўпарамизда чўққайиб ўтирар, бошини у ён-бу ёнга солиб, бизни томоша қилар, аммо, на таомга таклиф қилар, на ўзи қўл урарди дастурхонга. Лекин, биз буни кўнглимизга оғир олмасдик. Чунки, унинг ўрнида отаси бўлганида ҳам, шундай қилган бўларди. Бироқ, емасак-ичмасак, хафа бўлади бу одамлар.

— Келмади-ю, хўжайин?— деди Сафо ака менга.

— Кеп қолади,— дедим мен.— Чорибой, отангиз ким бўлиб ишлайди?

— Ўрмонга ахраник,— жавоб берди у, боши билан орқасига ишора қилиб.

— Бу аёл онангми?

— Энам.

— Қўрқмайсизларми икковларинг?

— Нимадан қўрқамиз?— илжайди у. Шу пайт эшакларимиз ҳанграб юборди. Чори ирғиб туриб, том лабига борди. Қўлини тиззасига тираб, қоронғиликка тикилди ва қайтиб келди.

— Нима?— дедим.

— Ҳеч нарса. Ўзлари,— деди.

— Бўриям борми бу атрофда?

— Бор. Келса, эшаклар ҳанграб билди-
ради.

— Нима қилдик энди? Дам оламизми?—
деди Сафо ака.

Чори туриб кетди. Биз ҳам ўрнимиздан ту-
риб, четроққа чиқдик, чекишиб, атрофни томо-
ша қилиб турдик. Бу ердан Бойсун чироқлари
юлдуздай милтиллаб кўринарди.

— Ҳув кўринаётган чироқлар Бойсунники,
Сафо ака.

— Неча километр чиқади орамиз?

— Уттиз.

— Уттиз километрни босиш учун бир ярим
кун юрдикми-а?

— Ҳа.

— Самолётда неча минут босардик?

— ...

Биз шунга ўхшаш гаплардан гапиришиб
турдик. Аёл кўрпа-ёстиқ чиқариб, бизга теска-
ри туриб, ўрин солди.

— Сизниям безовта қилдик,— деди Сафо
ака аёлга, у кетаркан.

Аёл жавоб бермади.

Тўшакдамиз. Кўрпанинг устидан гилам
ташланган. Кечаси бу ерлар совуқ бўлади.
Чалқанча, осмонга қараб ётибмиз. Осмон тўла
юлдуз. Кўз қамашади, жимир-жимир. Сомон
йўли юлдузлари бошимиз устидан ўтиб, оёқ то-
монимиздаги қоп-қора тоғнинг орқасига эгил-
ган. Осмоннинг гоҳ у ерида, гоҳ бу ерида юл-
дуз учади. Учига кичкинагина тош боғлаб
отилган бир қатим оқ ипакдай. У учиб бора-
ётганида, гўё думидан бир аланга унга туша-
ди-ю, то манзилига етгунча, уни ёндириб кул
қилади.

Том устига эгилиб турган тоголчанинг қип-қизил мевалари ва япроқларида ўт шуъласи ўйнай бошлади. Бостирма биқинида ўт ёнарди.

— Роса чарчабмиз. Бу кеча шу ерда тунамаганимизда бўлганимизча бўларканмиз.

— Ҳа.

— Лекин, хўжайиннинг келмаётгани яхши эмас.

— Кеп қолади. Пастда бир нарса пишираётганга ўхшайди-я.

— Хўп, ухладик.

— Ухладик.

Шу пайт оёқ томонидан шарпа эшитдим. Чори рўмолга тугилган бир нарсанинг учидан чимдиб ушлаб, оёқ учига юриб келарди. У Сафо аканинг ёнига ўтди-да, у кишига бир нима деди.

— Нима бу?— деди Сафо ака.

— Қум. Иссиқ қум,— деди Чори.— Шамоллаганни яхши қиларкан.

— Менга бер, бу ёққа келтир,— дедим. Қумни олиб, кўрпанинг тагига солдим ва баданимдан холисроқ қўйдим.

— Шамолладингизми?— сўради Сафо ака.

— Ҳа,— дедим.— Биқиним санчиб қолди.

— Ёнғоқзор зах экан.

— Раҳмат, Чорижон,— дедим.

— Совуса, мени чақиринг,— деди у.

— Раҳмат. Шунинг ўзи билан яхши бўлиб қоламан.

Чори кетди.

Тоғнинг ўркачи оқара бошлади. У ерда гўдайиб турган арчаларнинг қораси кўринди. Сал ўтмай, арчанинг орти сарғайди ва бир чеккаси уваланиб кетган ой чиқиб келди.

Унинг ёнида Зухро юлдузи теварагида бир қанча юлдузлари билан ярқиллаб нур сочарди. Ой унга яқинлашгани сари Зухронинг ҳамроҳлари аста-секин ғойиб бўла бошлади. Ниҳоят, ўрқачда яшнаб, ой билан Зухро колди. Бир оздан сўнг эса, тоғ тарафдан най чалгандай чўзиқ-чўзиқ, ёқимли бир овоз эшитила бошлади.

— Нима сайраяпти?— чўчиб сўради Сафо ака.

— Ҳилол,— дедим.— Жуда камёб қуш.

Қалбим ҳаяжонга тўлиб, бутун вужудимга ёйилди ва элитди мени.

Кўзим энди илинган экан, кимдир кўрпа устидан туртди. Қарасам Чори. Энгашиб турипти.

— Қумни беринг, энам иситиб берадилар,— деди у.

— Керак эмас, тузалиб қолдим,— дедим. Бола қайтиб кетди ва тагин келди.

— Берар экансиз.

— Мен тузалиб қолдим. Раҳмат де, энангга.

— Йўқ, беринг.

— Ҳали иссиқ, мана, ўзинг кўр.

Олиб унга кўрсатдим. Қум ҳақиқатан ҳам илиққина эди. Лекин, у на қўлини тегизди, на қайтиб кетди.

Ноилож қумни узатдим. Сал ўтмай, олча шохларида яна нур ўйнай бошлади. Сафо акага қарадим. У киши бир текис нафас оларди. Ухлаб қолган. Астагина ўгирилиб, болишни кўкрагимга тортдим-да, чўзилиб, бўғотдан пастга мўраладим.

Тошўчоқ ёнида қизил кўйлакли бояги

аёл — чиройли бир келинчак ўтирар, арча
бутоғи билан ўчоқдаги ўтларни ковлар эди.
Қизғиш биққи билагадаги кумуш билагузук
ўтда товланяпти. У эснаб, бирдан сесканиб
тушди ва тоғ тарафга қаради. У кулча
юзли, ниҳоятда оқ, қошлари эса қора, дил-
бар жувон эди. Қонига тожик қони аралаш-
ган тоғли қизларгина шундай бўлади.
Айтишларича, бу ердан йигирма километр
ичкаридаги, икки тоғ оралиғида жойлашган
Сангардак қишлоғини «Парилар макони»
дейишаркан қадимда. Шундай гўзал бў-
ларкан у ернинг қизлари. Лекин, чет йигит-
ларга қиз беришмайди. Хосиятсиз бир иш
бўлармиш... Жувон яна ўчоққа ўгирилди-да,
капгир билан қозон ичидаги масаллиғни
ковлай бошлади. Қозонда қум қовуриларди.
Шунда кўзим бирдан унинг хиёлгина очи-
либ қолган ёқасига тушди-ю, тезгина бо-
шимни тортдим. Ён-веримга кўз ташлаб,
кўрпага бурканиб олдим.

Чори шу кеча яна икки марта қумни
мендан олиб кетди. Ухлай олмадим. Бир
ёқдан баданим қумга тегса жизиллаб куй-
диради, иккинчи ёқдан ўй кемиради.

Тонг отай деганда, қулоғимга отнинг
кишнаши эшитилди. Бошимни кўтариб қара-
сам, бостирма пастида милтиғининг милиши
қуйига қаратиб елкасига илиб олган дуркун
бир йигит қора отдан тушяпти. Утовга қара-
дим. Эшик оғзида аёл, қўлларини кўкрагига
алланечук қовуштириб, йигитга қараб ту-
рипти. Аёл уйга қараб, бир нима деди. Ка-
ловланиб Чори чиқди, йигитни кўрди-ю, нар-
ёқдаги тош зинадан ирғишлаб тушиб, унга

отилди. Йигит уни тортиб, елкасига уриб қўйди ва эшикларни кўрсатиб, бир нима деди. Чори ҳам бир нима деб, биз томонга ишора қилди. Йигит биз томонга қаради. Мен кўзимни юмиб, юзимни болишга босдим. Кўзимни очиб қараганимда, йигит кичкина хуржунни благагига осиб, қамчин билан кирза этикларининг қўнжига уриб-уриб келар, Чори отни етаклаб, эшаклар тарафга кетарди. Йигит зинадан югургилаб чиқиб, хотинга рўпара бўлди. Унга ўткир бир тикилди-да, хуржунни тутқазиб уйга кирди. Хотин ҳам унинг изидан кирди. Мен ҳаяжон ичида нималар бўлишини кутдим. Лекин, мен кутганимни эмас, кутмаганимни эшитдим: йигитнинг дағал кулгисини ва хотиннинг нозли овозини. Бир пайт йигит ўтовдан чиқиб, уй орқасига ўтиб кетди. Сал ўтмай, семиз бир тўқлининг бўйнидан гижимлаб ушлаб, қайтиб келди. Биз тўшакдан турганимизда, қўй сўйилиб, ўтовга киритилган эди. Сафо ака уйғонибоқ:

— Эри келдими?— деди.

— Келди,— дедим мен кулимсираб.

— Қалай? Жанжал қилмадими?

— Қайдам! Ҳали кўрасиз!

Чори келиб, бизга салом берди. Кечаги кумфондан қўлимизга сув қуйиб турди. Ювиндик. Энди артиниб бўлган эдик, ўтовдан жиламайиб йигит чиқиб келди. У ўттиз беш ёшларда эди.

— Келинлар меҳмонлар,— деди у.— Яхши ухлаб турдингларми?

— Раҳмат. Ўзингиз яхши келдингизми?— сўради Сафо ака.

— Энди бизнинг юришимиз шу.

— Кечирасиз. Биз бемаҳалда келдик. Бевозта қилдик оилангизни.

— Э, бевозтаси борми!— менга қаради йигит.— Тузалиб қолдингизми?

— Раҳмат. Келинойим қум қизитиб бердилар.

— Кеча ёнғоқзорда адашиб юрган сизлар эмасми?

— Биз, биз,— дедик ҳайрон бўлиб.

— Мен кўриб эдим,— деди йигит.— Тоғда эдим. Чироқларингизни кўрдим. Уша ерда қўнганларингда, етиб борардим. Кейин орқага қайтдиларинг. Булар Дўғобага кетди, деб ўйладим.

— Бормадик. Бир одам йўлга солиб юборди. Бу ёққа келдик. Лекин, бу кишининг дўсти ўртоқ Ахтамов ҳам ҳали овулда эканлар.

— Яхши қилибсизлар шу ерда қолиб. У ёққа жўнасаларинг, яна адашардинглар.

— Келинойимиз яхши қабул қилдилар. Раҳмат.

— Лекин, касал бўлганларингиз қўл келибди,— деди йигит.— Бўлмасам қўймас эди уйга. Хотин халқи ўзларингга маълум-у. Қани, уйга кирайлик.

У бизни барча расм-русуми билан меҳмон қилди.

Жўнаш олдидан мен уларни суратга туширдим. Лекин, эри ҳар қанча зўрласа ҳам, хотин юзини очмади.

— Қерак эмас, керак эмас,— деди у.

Чори бўлса, отасининг қўлидан маҳкам ушлаб, кўзларини лўқ қилиб қараб турди. Суратни олиб бўлгач, у дам отасига, дам онасига

илжайиб қўйиб, олдимизга келди-да, уялиқи-
раб тураверди.

— Ҳа?— дедим.

— Беринг энди,— деди у.

— Нимани?

Қўлимдаги фотоаппаратга ишора қилди.

— Суратни.

Ҳаммамиз кулиб юбордик.

— Ҳозир тайёр эмас. Уйга борганда, иш-
лаб юбораман,— дедим.— Уқийсанми?

Чори иккита бармоғини кўрсатди.

— Дўғобага отда қатнаб ўқийди, — деди
йигит.

Хайрлашдик. Йигит бизни баланд яйловда
бир тўда оқ ўтовлар кўрингунча пиёда кузатиб
борди. Сўнг:

— Ахтамов шу ерда,— деди.— Энди бу ёғи-
га адашмайсизлар. Менинг ишим бор. Кечқу-
рун ўтиб бораман. Хайр.

Йигит буррилиб кетди. Бирпасда арчали
дўнг орқасига ўтиб, ғойиб бўлди. Биз битта-
дан чекишдик.

— Кеча мени касал деганингиз учун жой
берганмиди?— сўради Сафо ака.

— Ҳа,— дедим. Сўнг қийналганим, ухлай
олмаганимни айтдим.

Сафаримиз тугаб, Тошкентга қайтиб кел-
гач, саёҳатларимизни эслаб, бир неча бор гу-
рунг қилдик.

БАҲОР ЎТДИ

Мастура шўх, одам билан кулимсираб гаплашадиган, суҳбатдошига тезда ёқиб қоладиган, суҳбатдоши ким бўлмасин, унда ўзига сахий бир меҳр, хайрихоҳлик уйғотадиган қиз эди. У кўп нарсани ўйлаб, фикр қилиб ўтирмасди. Лекин, ўзининг ёқимли эканини билар ва ҳамиша ёқимли бўлиб қолишига ишонар эди. Шунинг учун тенг-тўшларига ҳам, муаллимларига ҳам, қўшнилари ва ёлғиз онасига ҳам эркалик қилар, терс-терс гапириб кетаверарди.

Уларнинг йигирма сотих томорқаси бўлиб, унда отаси экиб кетган хил-хил мевали дарахтлар кўп эди. Шу боғдан келадиган даромад ва отасига тўланадиган пенсия пулига кун кечирешар эди.

Мастуранинг отаси қирқ учинчи йилда силласи қуриб, ишлаб турган магазинида ўлиб қолган эди.

Мастура шу магазин олдидан ўтганда отасини эслар ва кўзига ёш оларди. Қишлоқ кичкина, шунинг учун қизни ҳамма танир ва ўтмиши-ю ҳозирги ҳаётини билар, йиғлаётган қизнинг кўнглидаги ғамни сезиб, унга ҳамдардлик билдиришарди. Мастура баттар йиғлар ва йиғиси тамом бўлганидан кейин одамларнинг унга кўрсатган дилдорлигини эслаб, ичида мамнун бўлар, хайрихоҳлик кўрсатмаганларига алами келиб, уларни сўкар эди.

Мастура ҳамма мени суяди ва суйиши керак, деб ҳисоблар, уларнинг нега суйишлари ҳақида ўйлаш эса, хаёлига келмас эди. Одамлар бўлса аввало унинг ёқимтой, эрка қиз бўлгани учун, сўнгра, унинг тақдирига ачингани учун суйишар ва кўнглини чўктирмасликка ҳаракат қилишар эди.

Мастура тўққизинчи синфда ўқиб юрганида, уни ўнинчида ўқийдиган мактаб комсомол ташкилотининг секретари Ақобир деган йигит яхши кўриб қолди.

Ақобирнинг ота-онаси у ёшлигида ўлиб кетган, у олти яшарлигидан етим болалар уйида тарбияланар, зеҳнли, андишали, бир сўзли ва кўнгли ярим йигит эди. Унинг битта тоғаси бор эди. Тоға бола-чақаси билан қишлоқнинг шимолидаги чорбоғида турар, унинг овдан қўли бўшамас, бўш вақтида чойхонада ўтириб, ов тафсилотларини кўнириб ҳикоя қиларди.

Ақобир тоғаси билан кам мулоқотда бўлар, ўзини мағрур тутиб юрар эди.

Озгин, новча, қирра бурун бу йигит Мастурани яхши кўриб қолди. У илгари ҳам бир-иккита қизни яхши кўрган эди. Аммо, Мастурани севиб қолди-ю, унга хиёнат қилмади. Фақат яхши кўриш билан чегараланганида, балки вақти келиб унутар, бошқасига кўнгил қўйиб кетаверар эди. Чунки, у ёш эди... Бироқ, бу андишали, кўнгли ярим йигит қизнинг таржимаи ҳоли билан танишди-ю, унга боғланиб қолди. Муҳаббатига ачиниш ҳисси ҳам қўшилди. Бу икки туйғу бир поёндоз бўлиб, Мастурани унинг кўнглига олиб кириб қўйди...

Мастура ҳам унга майл билдирди. Аммо, танишган кунларидаёқ унга эркалик қилди, терс гапириб кетиб қолди. Акобир ўша куниёқ қўлини ювиб, қўлтиғига артмоқчи бўлди, тагин унинг оиласи тақдирини ўйлаб: «Йўқ, хафа бўлади. Кўнгли чўкади, сагир дедингда, дейди», деди ичида. Бу мулоҳаза унга кейинчалик ҳам ҳамроҳ бўлиб қолди. Шунинг оқибатида Акобир Мастуранинг барча хархашаларини кўтара бошлади.

Мастура ҳам уни яхши кўриб қолди.

Унинг битиришгач, Акобир Тошкент Давлат университетининг геология факультетига ўқишга кирди. Мастурани бир неча синфдошлари қаторида мактаб директори Қаршига элтиб, муаллимлар институтига жойлаштирди.

Қобилиятли Акобир яхши ўқиб кетди. Бир неча дуруст-дуруст қизлар унга рўпара бўла бошлади, лекин, Акобир улар билан юрмади. «Мастура эшитса, хафа бўлади», деди. Мастура фақат севгилиснинг бевафолигидан эмас, ўз тақдирдан ҳам хафа бўлади, деб ўйлади.

Мастура ўртача ўқий бошлади. Мактабда муаллимлар баҳо йўриғида ҳам сахийлик қилишар эди. Бунга ўрганган Мастура институт домлаларининг ўзига ҳамма қатори қарашларини тушунмади. «Булар қизиқ. Қаршилик», деб уларни ёмонлар эди у. Кейин, курсдошлари ҳам унга ҳамма қатори муомала қилар, Мастура буни ҳам тушунмас эди. Тўғри, баъзи йигитлар уни кўрганда мийиғида жилмайиб, унинг кўкрагига ишора қилар, гоҳо унинг бичими келишган қиз эканини юзига ҳам айтар,

Мастура булардан мамнун бўлар, бироқ, шуларгина уни қаноатлантирмас эди.

Севишганлар хат ёза бошладилар.

Акобир Мастуранинг хатларида нолиш оҳанглари уқа бошлади. Икки йил бадалида стипендиясини тежаб-тергаб, бир гал баҳорда, бир гал қишда Қаршига келиб кетди.

Бу ҳаракат уларни бир-бирига яна ҳам яқинлаштириб қўйди. Акобирнинг севгиси ҳам, Мастуранинг муҳаббати ҳам ошиб-тошиб кетди. Бу вақтда Мастура ҳамма курсдош қизлар билан уришган, муаллимлар ҳам унга совуқ муносабатда бўлиб қолишган эди. Негаки, Мастура уч-тўрт марта ҳамманинг кўзи олдида дарсдан чиқиб кетди...

Бора-бора Мастуранинг ўқишдан кўнгли совиди. Унинг хаёлига нуқул кўзи шилпиқ онаси, катта боғлари келар; мактабдаги муаллимлари ва кўни-қўшниларнинг кулимсираган чеҳралари намоён бўлар; кейин, булар ортида уфқни тўсиб, Акобир турар эди. Мастура хоҳласа, уни оёғига поёндоз қиладди, хоҳласа елкасига миниб учади. Акобир уни истаган манзилига элтади, у ҳамма ерда ҳамқишлоқларининг меҳрибон чеҳраларини кўриб туради...

Учинчи йили Мастура, «мен ўқимайман», деб хат ёзди Акобирга. Акобир Бахмалтоғда эди. Хатни саккизинчи кун олди ва «бир фалокат бўлган... Бир иш бўлган... Юзи чидамай кетган», деб ўйлаб, кўнглида Мастурани орли, номусли қиз фаҳмлаб, Қаршига етиб келди. Бу вақтда Мастура қишлоққа кетиб қолган, хатига Акобирдан тезда жавоб олмагани учун унда қаттиқ хафа бўлган эди. Акобир инсти-

тут маъмурияти билан гаплашиб, ўзининг шубҳалари беҳуда эканига ишонди. Мастуранинг ўзи ўқишни хоҳламай кетганини эшитди. Бироқ: «Йўқ, бу мумкин эмас. У ўқишни яхши кўради. Ахир билади-ку, у ўқиши керак. Оила-си учун ҳам... Қишлоқдан ўқийман деб чиққан. Кейин, кўнгли ўксик унинг. У бошқалардан ўзининг кам эмаслигини исботлаши учун ҳам ўқиши керак», деб ўйлади ва Қаршида эшитган гапларига ишонмай, қишлоққа жўнади.

Келиб тушгач: «Агар ҳозир ундан хабар олмасам, баттар ранжийди», деб, етим болалар уйига бурилмай, тўғри уларникига кетди.

Мастура Қаршидан қайтиб келаётганида, бу иши ҳамқишлоқлари орасида албатта, ҳар хил гумон ва миш-мишларга сабаб бўлишини тасаввурига ҳам келтирмаган эди. Машинадан тушгани ҳамона буни ҳис этди-ю, фигони фалакка чиқди.

Кутубхоначи рангпар аёлнинг: «Бахай? Тинчликми?» деган саволига: «Йўқ, уруш бўлди. Ҳамма қирлиб кетди», деб жавоб берди.

Акобир юзи оқарган ҳолда, чимирилиб кириб келганида, Мастура жонидан тўйиб, аламини кимдан олишини билмай ўтирган эди.

— Намунча дарагингиз йўқ?— деди супа лабидан турмай.— Хатга ҳам жавоб бермай-сиз! Ё тошкентлик қизлар қўлингизни боғлаб қўйганми?

Акобир тушунмади.

— Мастурахон, Тошкентдамасдим, практикада эдим,— деди атрофга хавфсираб қараб.

— Юраверинг эди! Бевафо!

Мастуранинг кўнгли тўлиб кетди бирдан.

Қаршиликларнинг муомалалари, ҳамқишлоқларининг муносабатлари ёдига тушиб, томоғини бўғди.

— Мен бахтсиз туғилганимдан кўра ўлсам бўлмасмиди. Отажон қаердасиз? Келиб қизингизни кўринг!— деб йиғлаб юборди.

Она чиқиб, қизини овутди.

— Айб бўлади,— деди.

Мастура:

— Э, кўзингиз чирисин!— деб уришиб берди.

Акобир қўшилди орага.

— Қочинг сиз ҳам! Сиз менга нима қилиб берардингиз. Боринг Тошкентдаги ойимчаларингизнинг олдига!

Она яна орага тушди. Акобир юпатди.

Мастура ўзига келди. Кўзларини артиб, боққа бақрайиб қараб ўтирди.

Бу манзарани кузатган бегона киши, албатта, Мастурани — шаддод келин, Акобирни — айбдор куёв, онани — келиштирувчи қайнана, деб ўйлар эди.

Акобир кечгача шу ерда бўлди. Қўшниларга ўчакишган эрка Мастура унга жавоб бермади. Акобир ҳарчанд уялмасин, дам ўтмай теварагига қарамасин, бари бир: «Кетсам, яхши бўлмайди. Гап бор...» деб ўзини тутди.

Энди, яллаци хотинлардек чапанилик ва ишонч билан ўрик остидаги ариқ лабига ялпайиб ўтириб олган Мастура ниҳоят, кўнглини ёрди:

— Улим берсин қаршиликларга!— деди йиғламсираб ва тўлиқиб.— Ҳаммаси чўчқа. Мени қийнадилар. Кун бермадилар. Бегонасирадилар. Нима, мен кўчада қолганманми?

— Мен улар билан гаплашаман. Виждон-сизлар!— деди Ақобир.

— Керак эмас,— деди Мастура.— Мен энди ўқишга бормайман.

Ақобир нечоғлик ҳаракат қилмасин, Мастура унамади.

Ақобир оқшом болалар уйига кетди. Мастура тор боғ кўчада унинг орқасидан қараб қолди.

Шу кеча Мастура хўрозлар бир қичқиргунча ширин бир ҳордиқ қўйнида ётди. Унинг кўнгли алланечук тўлиб, чеҳраси очилган эди. Кейин, Ақобирнинг эртага кетиб қолишини эслади-ю, бирдан отажак тонг унга қоронғи бўлиб туюлди. «Кетмайди! Кетиб ҳам кўрсинчи!» деди.

Ақобир етим укалари ёнида кўнгли маъюс бир ширин туйғуни татиганича Мастуранинг келажаги ҳақида ўйлаб ётди: «Энди нима бўлади?»

Мастура эрталабоқ болалар уйига йўл олди. Девор кемтигидан ошиб, бузоқ ўтлатиб юрган «Афанди» лақабли боладан Ақобирни сўради. У чақириб келди.

— Ростини айтинг, яхши кўрасизми?— деди қиз йигитга муғомбирлик билан қия қараб.

— Энди... нима ҳожати бор, ўзингиз биласиз-ку?— деди йигит.

— Агар билсам, сиз ҳам ўқишга бормайсиз!— деди Мастура.

Ақобир каловланиб қолди.

— Мастура, бу қандай гап?

— Шундай гап. Мен ўқимайман, сиз ҳам ўқимайсиз. Тошкентга қайтиб бормайсиз.

Ақобир ўйланиб, хўмрайиб жавоб берди:

— Ҳеч бўлмаса, биттамыз ўқишимиз керак ахир, Мастура.

Мастуранинг кўнгли ғаш бўлиб қолди:

— Фу! Уқимаганлар ҳам яшаяпти. Улиб бораётгани йўқ.

— Тўғри, ҳеч ким ўлмайди, лекин, ўқиш керак...

Акобир Тошкентга кетди. Бир ойдан кейин изидан хат олди.

«Мени булар узатишмоқчи. Ҳаракатингиз борми... Йиғлайвериб хун бўлиб кетдим», деб ёзган эди Мастура.

Акобир университетнинг парткомига учрашди.

— Шунақа... қишлоқ жой. Узатиб юборишлари ҳеч гапмас. Узингиз тушунасиз... Мана хати,— деб кўрсатди.

Партком касаба союзнинг қарорини чиқартирди. Союз ранси: «Бу ердаги тўйни ўзимиз ўтказамиз. Факультетдан пул тўплаймиз», деб, у ёқдаги харажатлар учун пул берди.

Акобир қишлоққа келиб тушиб, яна Мастураларнинг чорбоғига ўтиб борди.

Мастура бу вақтда ниҳоятда зериккан, кўнгли яна Қаршини, институт қучоғини қумсар, лекин, энди у даргоҳга бора олиши ҳақида ўйламас, у, қизга ўлиб кетган отасидек туюлар эди. Қўни-қўшнилardan тамоман кўнгли совиган, кўзи шилпиқ онасини қон қилиб яшар эди.

У Акобирни кўриб, турган ерида кўзига ёш олди. Акобир Мастурадан кўз узмай келар экан, қиз беҳол бурилиб, деворлари оқланмаган уйларига кириб кетди. Акобир айвон олдида бир дам серрайиб турди-да, атрофга

хавфсираб қараб, уйга мўралади. Бурчакда ўзига тикилиб, мунисгина бўлиб турган қизни кўрди. Иккиланиб ичкарига қадам босди.

— Қелдингизми?— деди Мастура пиқиллаб.

Бу уй ва қизнинг бу ҳолати йигитга таъсир қилиб кетди. Кўнглида олижаноб ҳислар қўзғалганича, унинг қошига борди.

Мастура эгилиб, унинг кўксига бошини қўйди ва елкаларидан ушлаб юм-юм йиғлай бошлади. Ақобир нима қилишини билмай, унинг кифтини силар экан, қизнинг хатидаги сўзларига бус-бутун ишонди. Унинг бошига катта фалокат тушгандек, ундан фақат ўзи қутқазадигандек бўлиб туюлди унга ва бағридаги қизнинг тўла, дўмбоқ гавдаси, ўзининг елкасига иссиғи ўтаётган унинг момик қафтларини туйиб, ўзини чиндан ҳам бахтиёр сизди.

— Нима бўлди? Қим?

— Мени бу ердан олиб кетинг,— деди Мастура.

— Биласиз-ку, уйим йўқ,— деди Ақобир.

Мастура йигитга ялт этиб қаради. У, бу томонини ўйламаган, ёки юқоридаги гап шунчаки оғзидан чиқиб кетган эди.

— Мен яшолмайман, яшолмайман!

— Уқишга оп кетай бўлмасам?

— Уқишга? Керак эмас!— Мастура бирдан чекинди.— Мен шунинг учун сизни чақирдимми?

— Бўлмасам нима қиламиз? Мен тайёр бўлиб келдим. Тўй қиламизми?

— Майли,— деди Мастура.— Кейин... сиз кетасизми?

— Мен ўқишни битиришим керак. Атиги икки йил қолди.

— Нима, меням Тошкентга олиб кетасизми бўлмасам?

— Майли... Лекин, Мастура, қийналиб қоламизми...

— Нимага?

— Мен стипендияга ўқийман... Е сиз ўша ерда бирон ишгами, ўқишгами кирасизми?

Мастуранинг юраги сиқилиб кетди. Бу гаплар унга ёт туюлди. Кейин, тошкентликлар ҳам қаршиликларга ўхшайдигандек туюлди. Яна йиғлаб, Тошкентдан ҳам қайтиб келадигандек ҳис этди ўзини.

— Йўқ, мен бормайман!— деди.

— Бўлмасам... Сизни ростдан ҳам бировга беришмоқчими?

— Ҳа, беришмоқчи. Ҳасан кал деганга,— деди Мастура.

Мастура бу гапни таваккал айтган, Ҳасан кал деган киши бор-йўқлигини ҳам билмасди. Ақобирнинг назарида, Ҳасан кал пулдор, бойвачча қиёфасида кўринди. Тақдирдан нолиб, Мастурага чинакамига раҳми келди. Ўзини қизнинг бирдан-бир паноҳи каби сезди.

— Бўпти. Тўй қиламиз,— деди.— Кейин, сизга ҳеч ким оғиз очолмайдиган бўлади.

Хатда ўзи чорасизликдан ёзган бу гап энди Мастурага қизиқ туюлди, тўй қилгандан кейин ҳаёти бошқа изга тушадигандек бўлди.

— Майли. Тезроқ,— деди шунга илҳақ бўлиб юрган кишидек.

Ақобир, ниҳоят, қўшни хонада жун титиб ўтирган бўлажак қайнанаси билан сўрашди

ва тўғри, боғма-боғ юриб, тоғасининг уйига етиб борди.

Эшқобилов кўчага чиқиб кетган экан. Қутди. Янгаси каклик гўшти солиб, шўрва пиширди. Кечга томон тоға қайтиб келди. Эшқобилов жиянини кўрганидан, албатта хурсанд бўлди ва чойхонада айтиб тугатолмаган ов ҳақидаги ҳикоясини бунга ҳам айтиб, хумордан чиқишни ўйлади.

Ҳол сўрашдилар.

— Тошкентда ўқиб юрипмиз денг?

— Ҳа, тоға. Мен сизга битта илтимос билан келган эдим.

— Хўш?

— Олим магазинчини биласизми?

— Олим магазинчи... Э, биламан!

— Шунинг битта қизи бор. Мен шунга уйланаман. Сиздан маслаҳат сўрагани келдим.

— Анави, ўқиб юарди...

— Ушанга. Танийсиз.

— Танийман, танийман,— деди Эшқобилов бурнини жийириб.— А, қачон?

— Шу ҳафтада. Ўқишга қайтиб кетишим керак.

— Ҳим... Уйланадиган одамнинг тараддуди бўлиши керак эди. Уй-жойи бўлиши керак эди... Сен бўлсанг... ўзинг студент бўлсанг...

— Зарари йўқ. Кейин бўлади ҳаммаси. Ҳозир ёнимда юз сўм пулим бор...

— Ҳим... Нимаям дердик... Майли. Лекин юз сўм... Майли, ўзимиз ҳам қарашиб юборамиз...

— Детдом директори ҳам ёрдам беради.

— Яхши... Лекин, лекин, жиян, хапа бўлма... У Қаршида ўқир эди-я!

— Ҳа.

— Бу, ўқишини нимага ташлаб келган экан?

— Тоға, бунинг аҳамияти йўқ.

— Энди жиян, сен турмушни билмайсан...

— Тоға, унинг таржимаи ҳоли мени қизиқтирмайди. Сирасини айтганда, мен ўзим ҳам унга ўхшайман.

— Қалай? Қизнинг кўнгли борми ўзи сенда?

— Бор...

Эшик оғзида суҳбатга қулоқ осиб турган янга енгини қоқиб тушириб, чўнқайди.

— Кимнинг гапи? Анави ўлган магазинчининг қизини гапиряпсизларми?

— Ҳа, жияним шунга уйланмоқчи,— деди Эшқобилов.

— Був-в! Одам қурибдики! Нима, қиз қуриб қолдими? Эрта-индин олий маълумотли бўласиз, бачча!

Акобир индамади.

— Кейин, ўзининг ҳам оёғи енгил дейдилар. Бекорга Қаршини ташлаб келмаган. Ўзи ўлардай қақажон... Вой, биламан мен!

Акобир қулоқ солмади.

— Тоға, ўзингиз совчиликка борасиз-да?— деди.

— Нима қилардик,— деб кулди Эшқобилов,— у қушча юрагидан урипти жиянимизни, хотин. Бўпти... Ишқилиб, жиян, сен тинч бўлсанг, бизга давлат шу.

Акобир болалар уйига бориб, ўзини тарбиялаган фронтовик мактаб директорига ҳам воқеани айтди. Улар ҳам пул жамғардилар...

Икки кундан кейин Эшқобилов ўзининг Ма-

лик деган овчи ўртоғи ва болалар уйининг директори билан Мастураларниқига борди. Кўзи тўрт бўлиб ўтирган Мастура беихтиёр равишда улардан қочди. Уй орқасига ўтди-да, баланд ёнғоққа чиқди. Кейин, думбул бўлган ёнғоқни отиб, одамларни чалғитиб ўтирди...

Мастура тўйда ҳам, одамлар кетганида ҳам ўзини телба қувонч ва қандайдир ғашлик қўйнида ҳис қилди. Телба қувончига сабаб шуки, ўзига ёвқараш қилиб юрган қўшни хотинлар, қиз-жувонлар уни қучиб табрикладилар, унга табассум қилдилар, унинг айтганини шакшубҳасиз бажо келтирдилар. Мастура ўзини уч йил бурунги Мастурадек ҳис этди. Ғашлигининг сабаби шуки, у илгари кўрган тўйларданғиллама бўларди, бу тўй қандайдир маъюсгина бўлди.

Меҳмонлар кетди.

— Мастур, биз яхши яшаб кетамиз,— деди Ақобир.

Мастура кўз олдидаги чимилдиқ пардалари оппоқ шоҳи пардаларга айланди; кир вассалар узоқлашиб, ўрнини антиқа бўёқ қилинган текис шифт эгаллади; ёнбошидаги таҳмон узоқлашиб, ўрнида шифоньер пайдо бўлди. Ўтирган тўшаги кўтарилиб, лўла болишлар парқут ёстиқларга айланди.

— Қачон?— деди гангиб Мастура.

— Мен ўқишни битирайин,— деди Ақобир.— Геолог бўламан... Сени ҳеч кимга хафа қилдирмайман.

Мастура бу гапларни яхши уқмади. Бу мулоҳазалар унга ёт туюлди. Сўнг негадир отаси бирдан ёдига тушиб кетди, бирдан таъсирланиб:

— Бечора отам,— деди у.— Ҳозир бўлганида эди...

Акобир туриб ўтирди.

Мастуранинг кўнглидаги ғашлик бирдан кучайиб, Акобирнинг елкасидан қучоқлади. Бу ишларга, тақдирига Акобир сабабчидек, уни бағрига қаттиқ босди ва тиз-тиз ёш тўкди.

Акобирнинг кўнгли ийиб, Мастуранинг бу ҳаракатларидан ўзини олам қадар бахтиёр ҳис этди. Унга бўлган меҳри юз чандон ошиб кетди.

Иккинчи куни эрталаб Акобир сочлари тўзғиб, юз тубан ухлаб ётар экан, Мастура ёқимли ҳорғинлик оғушида шифтга қараб ётар, вужудида шунча ёшга кириб татимагани тотли бир осойишталик ва оромбахш бир паришонлик ёйилган эди... Энди ўз уйи-гўшасини яқиндаги хаёлидагидек кўриш унинг орзусига айланган ва ўзининг бу янги ҳолатини ҳам идрок этган. Бу ҳолатни ва бу орзуларни ҳам ҳаётида ҳаммишага татиш ва кўриш унинг хаёлига ўрнашиб қолган эди.

Тўйнинг учинчи куни Акобир Тошкентга жўнаб кетди. Йигитнинг ҳам қиздан, қизнинг ҳам йигитдан ажралиши оғир бўлди.

Ҳижронли йиллар ўтди.

Мастура бу йилларни бўлажак уй-жой, келгуси бахт орзусида, Акобир билан учрашув онлари орзусида ўтказди. Бу йилларда унинг вужудини тўй куни эгаллаган ғашлик ҳам тарк этиб кетган, вужудида ўшандаги қувонч ҳоким бўлиб қолган эди.

Дарҳақиқат, қўшнилари ва таниш-билишларнинг унга муносабати қизлигидаги каби давом этар, Мастура уларга эркаланар, у яна

беихтиёр равишда ҳурмат талаб ва меҳр талаб бўлиб қолган эди ва буни ҳаётда ҳар қадамида кўрар эди. У яна ўз табиатига хиёнат қилмаган: одамлар муносабати унга нечук ўзгариб қолганини мушоҳада этмаган, буни табиий бир ҳолдек қабул қилган, уларнинг яқиндаги муносабатларини изсиз унутган эди.

Акобир Тошкентда талашиб-тортишиб, қишлоқлари этагидаги саҳрога йўлланма олди. Қелиб, нефть қидирув ишларини бошлади.

Аста-секин уларнинг орзулари рўёбга чиқа бошлади.

Акобир уч юз сўмдан маош олар ва «нефть разведка»га зарур бўлган барча хом ашёлар унинг ихтиёрида эди.

— Хўш, қаердан уй қураминиз?— деди бир оқшом Акобир ҳорғин.

Бу масалани Акобирдан олдин Мастура онаси билан ҳал қилган эди.

— Бу ота юртни нима қиласан?— деди она.— Мени ташлаб кетасизларми?

— Йўқ, олиб кетамиз,— деди Мастура.

— Бу ҳовлини сотасизларми?

Бу мулоҳазалар Мастура учун янгилик эди. У онасига диққат қилди.

— Йўқ, қизим,— деди она кўзларини пир-пиратиб.— Менинг ҳам беш кунлигим борми, тўрт кунлигим борми — номаълум. Шу жой сизларга қолади. Шу ерни обод қилинглар. Ҳар ҳолда, ота юртинг. Отангни арвоҳи ҳам шод бўлади.

Мастура учун ортиқча гапнинг ҳожаги йўқ эди.

Мастура эрига ҳам шундай деди.

Акобирнинг бу борада фикри ўзгача эди:

бу кўнгли ярим бўлса ҳам, андишали ва мағрур йигит ўзича мустақил яшашни орзу қилар, қандайдир мулоҳазаларга бориб, ўзининг борлигини исботламоқчи бўлиб юрарди. Кейинчалик эса, Мастурада ҳам шундай мақсад бор деб, аввалам бор уни севгани, сўнгра тақдирига ачинганидан мамнун бўлган эди.

Мастуранинг гапларини эшитган Ақобир унга тикилиб қаради.

— Мастура, сенинг айтганларингни қилман, аммо, режамиз бўлакча эди-ку?

— Уйлаб кўрдим,— деди Мастура.— Ахир, мен отамнинг юртини ташлаб жетолманми?

«Тўғри, бунинг гапи ҳам тўғри», деб ўйлади Ақобир ва ўз ота-онасининг қабри қаердалигини ҳатто билмаслигига ачинди. «Албатта, менинг ота-онам бўлганида, мен ҳам ўшаларнинг ёнида бўлишни афзал кўрардим», деди ўзига.

— Яхши,— деди Ақобир ва рўнарасидаги уйга, боққа янги бир кўз билан қаради. Уйни айланиб, боғни кезиб чиқди.

Аста-секин геологларнинг тўрт ғилдиракли машинасида аъло сифатли тахта-ёғочми, семонми — кела бошлади. Тоғаси яхши усталардан топиб берди. Аммо, у энди ачинди.

— Э, жиян, чакки қиляпсан-да,— деди.— Ич куёв кучук куёв дейдилар. Турмушни билмайсан. Ўзингни қафасга соляпсан...

— Тоға, у гаплар эскирди,— деди Ақобир.— Менинг учун фарқи йўқ: бу ҳовли нима-ю, бошқаси нима.

Бироқ, Мастурани бир нарса ранжита

бошлади. Акобир саҳрода ишлар, ҳафтасида бир кеча келиб ётиб кетар эди.

— Шу ерда туриб ишласангиз бўлмайди-ми, ахир?— деди Мастура.

— Бўлмайди, Мастура. Мен бошлиқман. Ишимиз масъулиятли,— деди Акобир.

Бу ранжишлар Мастурага бошқа ҳақиқатларни оча бошлади.

— Ахир, биз ҳам одамларга ўхшаб яшаймизми ўзи?— деди бир кеча.— Ҳамма эркаклар саккиз соат ишини қилиб, уйига келади. Хотинининг ёнида бўлади. Сиз бўлса! Нима, ё у ерда битта-яримта топганингиз борми?

Акобир унинг мулоҳазаларини тўғри деб топди.

— Мастура, қизишма,— деди.— Гапинг тўғри. Лекин, нима қилай, ишим шунақа.

— Қуриб кетсин шунақа иш ҳам,— кўзига ёш олди Мастура.

Акобирнинг кўнгли ийиб, Мастурани «мени соғинади, яхши кўради», деб ўйлади ва чуқур хўрсиниб:

— Бу томонини бошда яхши ўйламапмизда,— деди.— Албатта, саҳрога бориб сен яшай олмайсан. Унинг иссиғига чидаб бўлмайди. Мен бунга йўл қўймайман. Қийналиб қоласан!

Шундан кейин Акобир кунора кечаси келиб, тонг отмасдан кетадиган бўлди. Бироқ, жуда озиб кетди. Башарасига қараган киши бурнини кўрадиган бўлиб қолди.

Бу орада эса, Мастуранинг ҳомиладор бўлгани маълум бўлди. Унда илгарӣ кўрилмаган инжиқлик пайдо бўлди. Бу ёқда...уй битиб борарди.

— Ташлайсиз ишингизни, бўлмайди!— деди Мастура.

Акобир икки ойга отпуска олиб келди. Уй битди. Чорбоғ йўлкалари ҳам қўлдан чиқди. Акобир боғни ўраб турган увада деворни буздириб, бир ғишт қилиб қайта девор урдира бошлади.

Мастура энди ўзи орзу қилган ҳаётига етган эди...

Бироқ, бу унга ҳеч қизиқ туюлмади. Аста-секин бу янгиликларни унутди ва буларга қадимдан бор нарсалардек қарай бошлади.

Акобир эса, ўз ишидан мағрур ва мамнун, Мастурани ҳам шундай деб ўйлар эди.

Бир кун Мастура ишком остида ўтирди, ўтирди-да:

— Битта тандир қуриб беринг, бу исқотида нон турмайди,— деди.

— Хўп,— деди Акобир.— Бугун кеч бўлди. Эртага тупроқ оп келаман.

— Эртага деб юрасизми? Эрта-индин яна саҳрога деб кетиб қоласиз.

Акобир елкасини қисди. Икки пақир ва кетмон кўтариб, қишлоқнинг ғарб томонидаги тепаликка қараб кетди. Тепанинг тупроғи қизил ва пишган бўлиб, уни тандир қуриш ва том сувашга ишлатишар эди.

Акобир бориб, чуқур, нам ғорга кирди. Йўлакдаги ахлатларни кетмон билан суриб ташлади. Ғорда чўнқайиб ўтириб, тупроқ қаза бошлади. . . Бир пайт тупроқ ичидан битта сопол парчаси чиқди. Уни пақир лабига уриб қоқди ва томоша қиларкан, саҳродаги ишини эслади. «Бир ҳафта қопти», деб ўйлади, сўнг

хотинининг «кетасиз» дегани ёдига тушиб, «энди нима бўлади?» — деди ўзига-ўзи. «Мастура яна жанжал қилади. Ишимни ташлашим керакми? Уни олиб боролмайман... Ҳафтасига уч марта қатнайдиган бўлсам, ўлиб бўламан... Э, эрта-индин кўзи ёрса! Қизиқ бўлди-ку?»

Акобир яна кетмон ура бошлади. Кетмон қаттиқ нарсага тегди — унинг кўза экани маълум бўлди. Кўзани синдирмаслик учун атрофини ўйиб, тупроғини ола бошлади. Оқибат, кўзанинг бир ёни чиқди. Акобир иргитиб ташлаб, яна кетмон урди ва устидан бир нарса босаётгандек, уни ташвиш қоплаб тепасига қаради, бошига яқинлашиб қолган тупроқ шифтни кўрди. Бурила солиб, эшикка отилди. Узунасига чўзилиб тушди ва улкан тупроқ унинг бўйнигача босиб қолди. Акобир ихтиёрсиз ингради, буткул нчак-чавоғи бўғзига тиқилгандек бўлди. Нафаси бўғилди ва кўзлари отилиб чиққудек бўлиб қолди. Қимирламоқчи бўлди, назарида қимирлади ҳам ва «ўламанми энди?» деди-ю, ўзидан кетди.

Адирда кўзи боқиб юрган болалар тупроқ олиннадиган ғорнинг қулаб тушган товушини эшитиб қарашди, ғор оғзидан енгил чанг кўтарилди. Улар таажжубланиб чопишди ва ғор оғзига тушиб, Акобирнинг тупроқдан чиқиб турган бошини кўришди.

— Акобир ака?— деб бақирди найчининг ўғли.

— Тупроқ босипти,— деди жувозчининг невараси.

— Чақиринглар, одам борми?— деди ҳушига келган Акобир.

Болалар атрофга аланглашди ва тўғри Мастураларникига чопиб кетишди.

— А? Тупроқ босди?— гангиб туриб кетди Мастура.— До-од,— деди-да, болаларнинг изидан югурди.

Етиб келганларида Акобирнинг лаблари тупроқ бўлиб кетган эди.

— Одам чақиринглар!— деди у зўрға.

Мастура: «Вой, ёрдам беринглар», деб қичқирди. Олисда унинг изидан чиқиб, бири тўхтаб турган, бири эргашиб келаётган икки сувчи йигит буларга қараб югурдилар.

Акобирнинг икки оёғи ва бели синиб кетган эди.

— Қимиллатманглар, оҳ!— деди у.

Сувчи йигитлар касалхонага чопиб кетишди...

Уни замбилга ётқизиб, кўчага олиб чиқишди, кейин, у ерда турган «тез ёрдам» машинасига солиб олиб кетишди. Мастура йўл бўйи дод солиб, тиззаларига уриб борди.

— Мен ўлай! Нимага тупроқ олишга юбордим!— деб йиғларди у.

Шу кун Акобирни шаҳарга олиб кетишди.

Бирга борган Мастура ҳовлидаги акация дарахти остида ўтириб, туғадиган хотиндек кута бошлади. Бир соатдан кейин ҳамшира чиқиб келиб, имлади.

— Вақтида оп келишмапти. Заражение бўп кетипти, этидан сопол синиқлари олдик,— деди доктор.

Мастура додлаб, худди доктор айблидек унга ёпишди.

— Вой, тузатиб берасизлар, тузатасизлар-ар!— деб бақирди.

Уни Ақобир ётган хонага киритдилар.

Ақобир кўкариб кетган, юзини таниб бўлмас, ярим белидан пасти шишиб, оқ чойшабни кўтариб турар эди.

— Мен ўлай!— деб унинг ёнига чўккалади Мастура.

Кўзлари ичига чўккан Ақобир жим ётар, оғзи очилиб, пастки жағи осилиб қолган эди.

Ақобирнинг қирқи ўтгач, Мастура уни аста-секин унута бошлади ва уни отасини эслаган сингари эслайдиган бўлиб қолди. Лекин, қўшнилар ундан яна юз ўгиришган эди. Энди тажрибали Мастура фикр қилди: «Ўзи одамларнинг тайини йўқ. Бир кун қарасанг, яхши кўради, бир кун қарасанг, ёмон кўради. Фу! Яна битта эрга тегай, кейин яна ким яхши — Мастурахон яхши бўлади».

Ё В В О Й И Г У Л

Восит нимжон, ялқов ва хаёлпараст бола эди. Маданий-оқартув билим юртини тамом қилганидан кейин шаҳарда қолди, область миқёсида аҳамиятли бўлган «Шаҳар ҳақиқати» газетасида корректор бўлиб ишлай бошлади. У олти ой ўтмай квартирасини алмаштирар, бунга гоҳ ўзи сабабчи бўлса — ижара ҳақини вақтида тўлолмаса, гоҳ уй эгаси сабабчи бўлар — бу лаллайган болани ёқтирмай қолар эди.

У шаҳардан уч юз километр олисдаги ёш, адирсимон тоғлар остидаги «Гулбаҳор» қиш-

лоғида туғилган, отаси деҳқон, онаси уй бекаси, яна иккита укаси бор эди. Бундан ташқари, унинг ёр-биродарлари ҳам бор эди. Улар бунга ачиниб қарар, лекин, хаёлпарастлигини ёқтирар, уни сафларидан тирсаклашмас эди. Бу қишлоқ устидаги адирда бошқа ерларда ўсмайдиган кийик ўт ва андузлар кўп бўлар, баҳор бошланиши билан уларнинг майин ва ўткир ҳиди қишлоққа эсиб турар эди.

Ана шундай баҳор кунларида Восит адирларда санғиб кунни кеч қилар, ошналари чиқиб қолганда, у кун ботарни кўрсатиб, ўша ёқда шаҳар борлиги, унинг жуда антиқалигини айтар ва келгусида ўзининг шаҳарда яшаш орзусини ҳикоя қилар эди. Уртоқлари кулги аралаш, вақти келганда, унинг уйига меҳмонга боришларини айтар, Восит уларни жон деб қабул қилишга ваъда берар эди.

Восит болалигидан нимадир, одамларни ҳайрон қолдирадиган ва ўзи учун суюмли бўлган бир иш қилишни истар эди. У техникумни битириб, газетада корректор бўлиб ишга киргач, бу нарса ёзилажак қандайдир машҳур бир асар эканини уқди... Лекин, унинг ёзишга қобилияти йўқ, жиддий бир мулоҳаза қилишга ҳам эринар эди.

У тўрт йил умрини шаҳарда ўтказди. Тўрт марта қишлоғига бориб келди. Ҳар гал борганида унинг онаси ва укаларидан тортиб ёр-биродарларигача «Гулбаҳор»да қолишга ундар, Восит унамай кетиб қолар эди. Шунда улар Воситнинг орқасидан ачинишар, айти чоғда унинг ғайри-табiiй одатларини ўйлаб, у қандайдир катта бир иш қилаётганига ишонгандай бўлишар эди...

Восит катта парк орқасидаги шофер ўғли билан уззукун жанжал қиладиган Навохон аянинг уйида еттинчи ой ҳам яшаб қолди. Навохон ая ўғли ишга кетганида, ундан зорланиб, унга ақл кирмаётгани, беш йилдан буён болали бир хотиннинг изидан юрганини айтиб куйинар, хаёлпараст Восит онага раҳми келиб, унинг гапини қувватлар ва шу сабабли уй бекасига ёқиб қолган эди. Лекин, у шофер йигитга ҳам ёқиб қолган эди: чунки у ҳам онаси бўлмаганда ундан зорланиб, ўша аёлни севиши, онаси эса, у билан бирга бўлишини нстамаслигини айтиб, уни жоҳилликда айблар, Восит унинг ҳам гапини қувватлар ва ҳамдардлик билдирар эди. Лекин, гап кўндалангига ҳал қилинишига тўғри келиб қолган кезларда, миқ этмай ўтирар, унинг назарида, буларнинг ҳам ҳаётида яқин келажакда қандайдир, қизиқ бир ўзгариш бўладигандай туюлар, улар антиқа бир ҳаёт оғушида бахтли ҳаёт кечирадигандек бўлар эди. Бироқ, ўзи ёзмоқчи бўлиб юрган асар қандай бўлишини билмаганидек, буларни ўз оғушига оладиган бахтнинг ҳам қандайлигини билмас ва бу ишлар қандай амалга ошиши ҳақида ҳам ўйламас эди. . . Тўғри, гоҳида ўйлашга тиришиб ҳам қолар, аммо, тезда зерикар, ўй унинг ялқов вужудида саробдек хаёлга айланиб кетар эди. . .

Бу оила ҳам Воситга ёқар, лекин, она-боладан ҳам кўра, ҳовли ўртасидаги гулзор унга кўпроқ ёқар эди. У бошқа хонадонларда яшаганида ҳам, ўша хонадонлардаги гулзорлар ёқар эди, бироқ, бу ердаги гулзорда уларда бўлмаган гуллар: коса гул, чинни гул ва

хиналар барқ уриб очилиб ётардики, булар унга ҳар қанақа атир гул, ромашка, президент гули ва шу каби европадан келган гуллардан ўн чандон яқин ва қадрдон туюлар эди. Негаки, қишлоқдаги уйлари олдига ҳам онаси ҳар баҳор шу хил гуллардан экар эди.

Восит бу гулзорни шунчалик яхши кўриб қолганидан, уларга қарашни тамом ўз гарданига олди. Уларга ўзи сув қуяр, пушталарини юмшатар, қуриганларини йиғиб, ёғимланган қоғоз халтага солиб, Навохон аяга берар ва «Келгуси йил экасиз», дер эди. . . Лекин, Восит кечалари водопроводнинг сувини гулларга қуйиб, унинг тошиб кетмаслигини кутиб ўтирар экан, ўша антиқа гуллар ҳақида ҳам ўйлар ва яқин келажақда бу гуллар тақдирида ҳам қандай қизиқ ўзгаришлар бўлишини хаёл қилар, яна қандай ўзгариш бўлади — бу ҳақда ўйламас эди.

Воситнинг оладиган маоши қорнини тўйғазишга зўрға етар эди. Шу сабабли ижара ҳақини тўлаганидан кейин, қолган пулини тийинлаб, кунларга тақсим қилиб чиқар ва буни ҳеч ерда унутмас эди. Уни кўпинча почаси сўкилиб кетган дағал шимда, ёқаси ағдариб тикилган оқ кўйлақда, товони қийшайиб кетган таги резинка туфлида ва сочлари ўсиқ ҳолда кўриш мумкин эди. Бўм-бўш кўчаларда ҳам бировга тегиб кетадигандек оҳиста, эҳтиёткорлик билан четдан юрар, башарасига қараган киши хаёли бошқа жойда эканини сезиши мумкин эди.

Ўзи нимжон бўлган бу йигитга шаҳар ҳавоси ёмон таъсир қила бошлади. Юраги сиқилиб, нафаси етмагандай бўлар, гуллар

қовжираган маҳалларда паркка чиқиб, жимжит дарахтлар остида, оёғи тагида ғижирлаган баргларнинг овозига қулоқ солиб юрар эди. Уни баъзида «Планетарий» олдидаги тепача устида турган Пушкиннинг оққа бўялган ҳайкали ёнида учратиш ҳам мумкин эди, шунда у Пушкин каби қўлини кўксида киборларча қовуштириб, пастдаги анҳорга ўйчан тикилиб турар эди.

Қиш кунларининг бирида шофер йигит болали хотинни олиб келди. Навохон ая ноилож рози бўлган эди. Лекин, хотин билан уришишга баҳона излар, шунда беҳудага Воситни ҳам хафа қилиб қўярди. Бунга ҳам чидаши мумкин эди Восит — у квартирама квартира яшаб уй бекаларининг дашномлари ва менсимасликларига кўникиб кетган эди. Лекин, жойнинг торлик қилиб қолгани ёмон бўлди: Восит буклама каравотини ошхонага олиб чиқиб ётадиган бўлди. Бунга баъзида Навохон ая ачинар, уни қишлоққа кетишга ундар, бошқа бирон яхшилик қилишдан ожиз эди.

Бир куни Воситнинг ўнг биқини оғриб турди. Дармондан кетиб ётиб қолди. Доктор чақирдилар. Эртаси куни Восит бир-бир босиб поликлиникага борганида, унинг талоғи шамоллагани маълум бўлди. Касалхонага йўлланма бердилар. У ниҳонасига зўрға кириб борди, хокисорлик билан ўзининг бетоблигини айтиб, йўлланмани кўрсатди. Улар ётишга даъват қилдилар. Восит Навохон ая ва шофер йигит билан қуюқ хайрлашиб, касалхонага кетди.

Касалхона унинг ётиб юрган шароитидан юз чандон аъло эди, тўшаклари ҳам янги, оппоқ, палата иссиқ, овқат вақтида тайёр... Бу-

нинг устига ўзлари келтириб беради. Қоса-товоқни ҳам ўзлари ювади. Бу янги шароит Воситга жуда ёқиб қолди. У касаллар билан иноқ бўлиб кетди. Энди у истаганича хаёл суриши мумкин эди. Кейинчалик, у тузалиб чиққанидан кейин турмуши тамом ўзгариб кетадигандек, хаёллари амалга ошиб, қарши-сида антиқа олам очиладигандек ва ўзи яратиши керак бўлган асар ҳам энди ёзиладигандек туюла бошлади... Бироқ, унинг тузалиши секинлик билан бўлди. Докторлар унга апельсин, лимон, мандарин ва ўзимизнинг бозорда сотиладиган мевалардан ейишни тавсия этар, у эса, буларни истеъмол қилишдан маҳрум эди, фақат баъзи беморлар унга ачинганидан битта-яримта мева тутқазар, Восит мамнун бўлиб, уни еб олар эди... Ундан кейин келган, шу касал билан оғриган беморлар ҳам бир ярим-икки ойга қолмай шифо топиб кетишди. Восит тўрт ой ётиб қолди. Бу орада редакциядаги секретарь қиз билан корректорлар бўлимининг мудири икки марта хабар олди. Онаси битта укаси билан бир марта келиб кетди ва бу гал ҳам Восит тузалиб чиққанидан кейин қишлоққа кетишини ёлвориб сўради. «Тузалиб чиқай, кейин маълум бўлади», деди Восит.

Восит касалхонадан чиққан кунини Навохон аянинг уйига борди. Ая ҳам, шофёр йигит ҳам уни илиқ кутиб олишди ва кўргани боришолмаганларини айтиб, турмуш ташвишларидан нолишди. Восит энди ошхонада эмас, каравотини гулзор ёқасига қўйиб ётар эди. Чунки, кўклам бошланиб, ҳаво исиб кетган эди. Лекин, у редакцияда кўп ишломас, тез чарчаб

қолар, докторлар ҳам унга кўп уринмаслик, оғир ишларни эса, мутлақо қилмасликни уқтирган эди. Шунинг учун корректорлар бошлиғи ҳам, бошқа ходимлар ҳам унга қия қарашар ва газетада хато кўп кетаётганидан нолиб қандайдир бошқа иш қилишни шама қилишар эди. . . Илгари бундоқ муомалага дуч бўлмаган Восит хафа бўла бошлади. У энди келажак қиш ҳақида ҳам ўйлаб, яна касалга чалиниши мумкинлигини чамалар, бошқа хонадонга кўчиб ўтишни аввалам бор истамас, сўнг бу кўчишлар жонига ҳам теккан эди. . . Энди ўзининг келажаги ва келажак ёрқин ҳаёти унга бир саробдек кўрина бошлади. Ёдига туфилган кишлоғи тез-тез тушадиган бўлиб қолди.

Апрелнинг ўрталари эди. Редакторнинг ташаббуси билан ходимлар бир автобус бўлиб, Ойна тоққа лола сайрига чиқадиган бўлишди. Буни эшитиб, Воситга жон кирди. Сайрга борадиганлар беш сўмдан профкомга тўлаши керак эди, чунки, у томонда қўй сўйишмоқчи эдилар. . . Восит ҳам асраб қўйган пулидан баданини узгандек қилиб, беш сўм чиқариб берди.

Тонг маҳали ўзлари ижарага олган автобусда жўнашди. Шивалаб ёмғир ёғиб турар, ҳаво булутли эди. Тоққа етгунча ёмғир ҳам тиниб, кўк ҳам очилиб кетди. Баҳор бутун кўрки билан кўзга ташланар эди. Бир кун илгари борган бўлим бошлиғи буларни Нанай қишлоғининг лойи қотган кўчасида кутиб олди. Чувурлашиб, қувнашиб автобусдан тушдилар. Бўлим бошлиғи маҳаллий агрономнинг уйида жой ҳозирлаган экан. Кириб жойлашдилар.

Таом тайёр бўлгунча атрофни айланиб келиш ҳақида таклиф тушди. Ҳамма рози бўлишиб қўзғалди. Бироқ, йиғилиб келган қишлоқ болалари лола ҳали кам очилгани, тоғнинг баланд кунгай бетларидагина борлигини айтишди. Ҳамма мамнуният билан ўша ерларга чиқишга рози бўлди ва болаларга эргашдилар. Аммо, лола ўсган адирнинг этагига етгунча чарчаб қолишди. Лоладан ҳафсалалари совиб, теваракни томоша қилиш ва оёқ-остида очилиб ётган митти сариқгуллардан териш билан чекландилар. Болалар ўзларича кулишиб, адирга тирмашиб кетдилар, редактор уларга гул олиб тушишни тайинлаб қолди, агроном ҳам уларга эргашди. Восит хаёлпарастлик билан гангиб, ўтлоқда турар эди. Хаёлидан болалиги ўтган қишлоқлари ортидаги адирлар, болаликда ўзининг ўша адирда юргани, ўтириб уфққа тикилгани ўтар эди. Шунда бирдан унда адирга кўтарилишдек тийиб бўлмас бир истак уйғонди. Дили ҳаприқиб, гўё шу адирга чиқиб уфққа қараса қандайдир орзулари бирдан рўёбга чиқадигандек, гўё ўзи кўпдан бери шуни кутиб юргандек туюлди. У шунда докторларнинг кўп юрмаслик, оғир иш қилмаслик ҳақидаги ўғитларини ҳам унутди ва адирга тирмашиб чиқа бошлади. У дармонсизликдан чарчар, аммо, буни ўзига олмас эди. Адирга чиқиб ҳам борди. Уфққа қаради. Уфқда катта, яланг тоғ кўндаланг турар эди. Воситнинг назарида ҳозир қуёш шунинг орқасида ботаётгандек, уфқ қип-қизилдек туюлди.

Беихтиёр ёнидаги тошга ўтирди. Шунда қардандир жуда таниш бир ҳид димоғига ури-

лаётганини сизди. Бирдан сергакляниб аланглади ва теварагида кўм-кўк, кўрпадек бўлиб ётган кийикўтларни кўрди. Ғалати бир титроқ билан қўзғалиб, катта бир туп ўтнинг бошига борди. Эгилиб ҳидлади. Дили ёришиб, кўпдан излаб юрган нарсасини топгандек бўлди. Шунда этакда шапалоқ баргларини ёзиб ётган андузларни кўрди ва юраги ҳаприқиб, кўзларига ёш келаёзди. Югургилаб уларнинг бошига борди. Шунда орқадан ходимларнинг чақираётганини эшитди. Туриб, адир бошига келди. Иккита олти яшар бола қўли билан кўкатларни ушлаб тирмашиб чиқиб келар, пастдан корректорлар бўлимининг бошлиғи қўлларини юқорига кўтарганича қичқирар эди. Бу болалар — масъул секретарнинг болалари эди.

— Восит! Тушинг, тушинг ахир! — деб қичқирди у. — Сизни кўриб булар чиқиб боряпти. Қетамн-из!

Восит бирдан ўзини айбдор ҳис этиб, пастга туша бошлади. Аммо, бу адирдан жуда ҳам ажралгиси келмади. Нима қилишини билмай, бир зум иккиланиб турди-да, сўнг каттагина бир туп кийикўтни тутамлаганча ушлаб торта бошлади. Узун томири узилиб, бир мисқол тупроқни томирлари билан чангаллаганича ўтнинг қўлига келди. Восит лойини туширмасликка ҳаракат қилиб туша бошлади. Бироқ, қумли тупроқ тезда тўкилиб, кийикўтнинг қизғиш томирлари банка ичида ўсган томирлардек таралиб қолди. «Зарари йўқ», деб ўйлади Восит ва болаларни зўрға қайтариб, пастга тушди.

— Касалман дер эдингиз, касал ҳам тоққа чиқадими? — деди бошлиғи. Восит ғамгин

жилмайиш билан жавоб берди. Лекин, касаллиги тезда ўзини кўрсатди. Агрономнинг уйига етмасидан ўнг биқинида бир нима тугилиб қолгандек бўлаверди. Овқатга иштаҳаси бўлмади.

Шаҳарга кечқурун қайтиб кетдилар. Восит кийикўтни тутганича Навохон аянинг уйига кириб борди.

— Бу гулни экамиз, ая,— деди. — Кўпайиб кетади. Бу ёввойи гул, кийикўт. Маданий бўлиб кетади.

Ая уни ҳидлаб кўриб, хурсанд бўлганини айтди.

Восит гулзорда роса жой танлаб, гулни кўриниб турадиган ерга, райҳонлар экилган полнинг пуштасига экди. Бироқ, шу кеча ётиб қолди. Эртаси туrolмади. Индини ҳам ишга боролмади. Кейинги кун сал мадорга кириб, ишга отланар экан, кийикўтдан хабар олди. У алланечук буришиб турар эди.

Энди ишдан кетиши аниқ бўлиб қолди. Бироқ, бу орада кунлар исиб, ёз бошланди. Восит яна тузук бўлиб қолди. Бироқ, нимжон эди. Бу орада унинг яна онаси, укалари келиб кетди. Восит боришга ваъда берди. Улар кетган кун яна ўзининг келажаги ҳақида ўйламоқчи бўлди-ю, ўйлагиси келмади. Энди эринмади, балки зерикди. Бу амалга ошмайдиган орзудан унинг ҳафсаласи пир бўлди.

Кунлар исиган сари водопроводларнинг суви ҳам камая бошлади. Сув фақат кечаси келар, гулзорни суғоришга эса, Воситнинг негандир ҳафсаласи йўқ эди. Бир кун кийикўтдан хабар олди-ю, хафа бўлиб кетди. Пуштага экилган ўтга сув етмас, унинг япроқлари ҳа-

мон кўк бўлса-да, қовжирай бошлаган эди.

Бир куни Восит ишдан ҳайдалди. Энди қандай ишга кириш, ижара ҳақини қандай тўлаш ҳақида ўйланиб, уйга келди. Шунда бирдан қишнинг яқин қолгани ёдига тушди. Шунда ўзининг ҳам жуда ҳолдан тойганига фаҳми етди. Кечгача дарвоза ёнида ўтган-кетганга қараб ўтирди-да, кейин ҳовлига кирди ва бирдан ўтини эслаб, унинг қошига борди. Донг қотиб қолди.

Кийикўт чўп бўлиб қолган эди. Унинг томирини ковлаб кўргиси келди, бироқ, буни орқага суриб, унинг бошига чўнқайди. Шунда бирдан кўнгли бузилиб, шу ўт ўсган адирни эслади ва беихтиёр куйинди: «Нимага буни шу адирдан олиб келдим. Уша ерда ўсаверса, қуримасди», деб ўйлади. Шунда бирдан нимагадир ўзи ҳақида ўйлаб қолди ва зўр таажжуб билан ўзини шу гулга ўхшатди. Кўнгли бузилиб кетди, ўзининг хор-зор юрганларини эслади. «Нима учун? Нима учун?» деди. Жавоб тополмади-ю, ўзининг ҳам шу гулдек қовжираб бораётганини, яқин кунларда шу гулдек қуриб чўп бўлиб қолишини ўйлади. «Йўқ, менинг жойим ўша ёқ», деб ўйлади. Бу ўй Воситнинг умрида биринчи жиддий ўй эди. Шунинг учунми ё бошқа сабабданми, бу унга кучли таъсир қилди. Эртаси куни кечқурун картон чамадонига эски-туски кийимларини жойлаб ташқарига чиқди-да:

— Хайр, ойи, мендан ёмонлик ўтган бўлса, кечиринг,— деди.

Ижара ҳақини тўлаб, дарвозадан чиқиб кетди.

К Ў К Б О Й

Чойхонани бекитиб қайтаётган Қаландар ака овчи ўртоғи Ҳошим аканинг чорбоғи ёнидан ўтаётиб, унинг баланд дарвозаси қия очиқ эканини кўрди ва якка кифт бўлиб, ичкарига кирди. Оёқ учида юриб, супага яқин борди. Уй муюлишидан мўралаган эди, олди-гинасида, супурги ёнида ғужанак бўлиб ётган кўк жунли кучукчани кўрди. Кўрди-ю, унинг бўйнидан бўғиб ушлаб, қўйнига солди. Яна якка кифт бўлиб, дарвозадан чиқди ва музлаб қота бошлаган кўчадан жадаллаб кетди.

Йўлда кучукчанинг бўйнини бўшатиб, чопонининг барига ўраб олди. Уйга келиб:

— Охири қўлга туширдим,— деди хотинига. Бағридан олиб, пахмоқ, қора пўстак устига қўйди. Кучук бола жавдираб атрофга қаради-да, югуриб тунука печнинг орқасига ўтди.

— Чиройли-а?— деди Салқин опа.

— Сурлон итнинг боласи,— деди Қаландар ака.

— Ошнангиз билиб қолса, опкетмайдими?

— Бермайман. Бу кучукваччангга ишқим тушган, деб юардим. Бермайман.

— Думи кесилмаганку-а?

— Шуниси яхши. Чўлтоқ итдан хунуги борми?

— Оти нима?

— Узимиз қўямиз-да отини. Ана, Кўкбой бўла қолсин. Қорабой, Оқбой дейдилар-ку. Бу — кўк.

Қаландар ака печнинг устидан эгилиб, икки қўлини икки томондан кучукчага яқинлаштирди. Кучукча тишларини иржайтириб, бурчакка тиқилганди, бўйнидан шаппа ушлаб кўтарди-да, пўстакка ўтириб, тиззалари орасига қўйди. Дастурхондан бир бурда нон олиб, унга тутди. Кучукча оғзини очмади. Қаландар ака бир чақмоқ қанд олди.

— Буниси е, бўлмасам.

— Қўйинг, ит ҳам қанд ейдими?— деди Салқин опа.

— Ейди,— деди Қаландар ака ва Кўкбойнинг тумшуғи ёнидан қисиб, оғзини очди-да, қандни тиқиб юборди. Кучук бола қих-қих йўталиб қолди. Зум ўтгач, бошини ёнига бу-

риб, қандни қисирлатиб тишлади. Қанд уваланиб икки бўлакчаси пўстакка тушди. Кўкбой шоша-пиша оғзидагини чайнаб ютди.

— Айтмадимми,— деди Қаландар ака.

— Балодай еди,— деди Салқин опа.

Кучук бола пўстакдаги қанд ушоқларини ҳам қил-пили билан еб, лабларини ялади.

— Энди отбой!— деди Қаландар ака ва Кўкбойни қорнидан кўтариб, айвонга чиқди. Учоққа солиб, оғзини тос билан бекитди. Тос орқасига тут тўнқасини тираб қўйди. Уйга кирди.

— Совқотмайдимми?— сўради хотини.

— Ҳозирдан кўниккани яхши,— деди Қаландар ака ва отасининг хонасига ўтди.

Кучук бола илиқ кулга юмшоқ панжаларини босиб, ўчоқнинг бурчагига борди ва чўнқайиб ўтирди. Деразада чироқ ўчди. Учоқ орқасига тутиб қўйилган каноп қоп шамолда патир-путур қила бошлади. Кўкбой лабларини ялаб ёнбошлади-да, пахмоқ думи билан орқа оёқлари орасига тумшуғини тиқди.

... Орадан уч йил ўтиб, кучук бола жуда кетворган ит бўлди. Эгаси билан бир неча бор овга бориб, уни хурсанд қилди. Мукофотига ҳовуч-ҳовуч қанд олди. У занжир кўрмай ўсганидан одамларга ёмон кўз билан қарамасди. Қаландар акани эрталаб дарвозада кузатар, кечаси у кишининг қайтиш вақти бўлганда, чойхона олдида ҳозир бўларди. Уни бутун қишлоқ танирди: кўчада думи узуқ, қулоқлари қалин жун орасида яшириниб кетган, оёқлари ингичка кўк итнинг пайдо бўлганини кўришса, тўхтаб уни томоша қилишар, мақташар эди.

Қиш кунларининг бирида Қаландар ака Кўкбойни эргаштириб, тонг қоронғисида овга кетди. Чошгоҳларда Йўлбарс дарага рўпара бўлдилар. Бўйин жуллари ҳурпайган Кўкбой олдинда кетаётган эди, таққа тўхтаб, қорга беланган думини қуйруғи остида гажак қилди, бир нарсага ташланмоқчидай, бошини ичига тортиб, пасайди.

Пакана арча орқасидан чурқ-чурқ овоз келди ва даҳшат ичида чуриллаб бир каклик учди. Унинг изидан яна бир гала каклик кўтарилди. Улар дарадан чиқди. Қаландар ака ҳам изма-из кўтарилди. Какликлар қордан чиқиб турган янтоқлар оралаб кетишарди. Овчи ўқ бўшатди. Иккитаси қорни титиб қолишди-ю, қолганлари нарироққа учиб бориб, яна қорга бота-бота кетишаварди. Қаландар ака йиқилган какликларни сўйиб, белига осиб олди. Яна йўлга тушди. Яна ўқ бўшатди. Учтаси типирлаб қолди. Буларни ҳам олиб кўзғалган эди, қаёқдандир бир гала каклик учиб келди-ю, олдиндагиларга қўшилди. Улар узоққа учолмас, совқотган, музлаган қанотлари бунга имкон бермас эди. Аста-секин какликлар қизишиб, узоқроққа уча бошладилар. Қаландар ака ҳам энди чопқиллаб борарди. Какликлар дўнглари оша, жарлар оша уча бошлади. Қаландар аканинг кўзига какликдан бошқа нарса кўринмай қолди. Шу кўйи улар анча йўл босишди. Ниҳоят, олдинда туман кўринди-ю, какликлар туманга кириб ғойиб бўлишди. Овчи тўхтади. Атрофга қаради. Қаерга келиб қолганини билмоқчи бўлди — билолмади. Орқасидаги дўнгликка кўзи тушди-ю, «шунинг устига чиқиб қарайман», деб ўйлади. Қадам босган эди,

белидаги какликлар оғирлашиб кетганини сездиди. Бир неча одим юргач, шунча юкни кўтариб бу ергача қандай чопиб келганига ҳайрон бўлди. Шунда оёғи қалтираганини сездиди. Дўнгликни қўйиб, яқингинада кўриниб турган арчага қараб юрди. Арчага етгач, белбоғини ечиб, қорга қўйди. Ёнидан пичоғини олиб, чўққайиб ўтирди-да, какликларнинг ичини ёриб, ичак-чавоғини чиқариб ташлай бошлади. Кўкбой ҳурпайиб, ейишга тушди, сўнгра тўйиб, чўзилиб ётди. Овчи ҳамон каклик тозаларди. Ниҳоят, Қаландар ака какликларни санади. Йигирма олтита эди. У ҳеч маҳал бунча каклик отмаган эди. Уларни белбоғидан попукдай осилган ипларга қанотларидан боғлаб, ўрnidан қўзғолган эди, юз тубан йиқилиб тушди. Оғзи-бурни қонга ботди. Ит чўчиб, кўзларини чақчайтирди. Овчи қорга қўлнини тираб, бошини кўтарди. Қаддини кўтармоқчи эди, яна юз тубан тушди. Ит гиншиб, думини кўтарди. Туман буларнинг устидан босиб ўтиб кетди. Овчи яна бошини кўтарди ва узоқ йўл юргач, бирдан чўнқайиб ўтиргани учун оёқларининг томири тортишиб қолганини пайқади. Бир ёнбош бўлиб, тақимини уқалашга тушди. Лекин, тордай таранг бўлиб қолган томир юмшамасди. Шунда овчининг кўзи бирдан тиниб кетди. Думалаб кетадигандай қорни чангаллади. Нафаси қисила бошлади. Овчи бунинг сабаби ҳақида ўйлолмас, бу узоқ йўл юриб, бирдан тўхташнинг оқибати эди. Овчи итнинг ҳураётганини эшитди-ю, лекин, ит тескари бўлиб кўринди. Ичи ёниб борар, чексиз бир нарсани талаб қиларди. У қорни ямлай-ямлай ўзидан кетди.

Кўкбой эгасининг теварагида тиншир, ҳу-
рар эди. Кейин унинг чопони баридан тортқи-
лай бошлади. У эгасини ҳеч маҳал бундай ҳол-
да кўрмаган эди. Ниҳоят, овчининг бошида чўн-
қайиб ўтирди-да, тумшуғини осмонга кўтариб,
ингичка увлади. Сўнг яланиб, яна эгасига
қаради. Яна уни тортқилашга тушди. Эга-
си қўзғалмас, лекин унинг бурни тегиб
турган қор аста-секин сарғайиб борарди.
Ниҳоят, ит унинг оёқ томонига ўтиб, чўзилиб
ётди.

Қуёшнинг қаерда эканини билиб бўлма-
са-да, ит кеч бўлганини сизди. Улар ҳамиша
қоронғига қолмай, уйга етиб боришарди. Кўк-
бой туриб, яна овчининг атрофида айланди ва
яна тортқилашга тушди. Овчи қимирламагач,
унинг этагидан тишлаб олди-да, орқасига тис-
ланиб судрай бошлади. Боя ўзлари қолдириб
ўтган изларга етиб тухтади. Тағин эгасини
айланиб, чав-чавлаб ҳурди. Эгаси миқ этмай
ётар, унинг бўйинларига қор кирган, телпаги
йўлда тушиб қолган эди. Кўкбой овчини яна
судрашга тушди. Дўнгликка олиб чиқди-да,
кўзларига қон тепиб, атрофга қаради. Шунда
бирдан қоронғи тушиб қолганини сизди. Дўн-
глик этагига қараб, ҳўл бурнини қимирлатди.
Кейин овчини икки марта айланди ва дўнглик
пастига отилиб тушиб кетди. Қоронғи туман-
да итнинг ўткир кўзлари ўзи босиб келган из-
ларни яққол кўрар, у издан чиқмай, дўнглик-
лар, жарликлар оша учиб борарди. Димоғига
қишлоқ ҳиди урилиб, баттар жадаллади. Қиш-
лоқ кўчалари, деворларидан кўз илғамас тез-
ликда ўтиб, таниш дарвоза ёнида тўхтади.
Бўғиқ ҳурди. Ҳовлидан чолнинг овози эши-

илди. Ит ортига тисланиб, деворга сапчиб ва томорқага ўтиб, айвонга чиқиб борди.

Очиқ эшик олдида ҳассасига таяниб турган чол манглайи тагидан итга тикилиб илжайди, йўлкага қарэди. Йўлкада ҳеч ким кўринмагач, яна итга боқди-да, унинг йиртқич важоҳатидан кўрқиб кетди. Ит гиншиб, супа тупроғини тирнаб, пастга отди. Сўнг тумшугини шифтга чўзиб, ҳовлини бошига кўтариб увлади. Эшикда Салқин опа пайдо бўлди.

— Қизим, ўртоғингга бир гап бўлган,— деди чол,— итнинг авзойи бузуқ.

Хотин отилиб чиқиб, олазарак бўлиб турган итнинг олдига борди. Ит ўқрайиб, уни тишламоқчидай, чав-чавлади. Шунда ноҳос сергакланиб, кўзларини чақчайтирди-да, шарт бурилиб чопа кетди. У яна қишлоқ кўчаларидан учиб ўтди. Қирга ўрлади. Энди у боягисидан ҳам зўр шиддат билан учиб борар, унинг афсоналардагина куйланган итлик табиати бир хавфни сезган эди. Дарҳақиқат, таниш дўнгликка чиқиб бораркан, қордаги қорайиб ётган жасад ёнида бир-бири билан талашаётган иккита кул ранг ҳамжинсини кўрди. Отилиб бориб, уларга ўзини урди. Бундай бўлишини кутмаган бўрилар икки тарафга қараб қочди. Лекин, ўттиз қадамча нарига бориб тўхташди. Ит овчини гир айланиб ҳидлади ва шахд билан бўриларнинг бирига отилди. Кўкбой бу хил ҳамжинси билан бўладиган учрашув икки томондан бирининг ўлими билан тамом бўлишини яхши биларди. Унинг елкасига сапчиб, бўйнига оғиз солди. Сафдоши билан ўлжа талашиб, уриша-уриша ҳолдан тойган бўри қорга ётиб қолди. Кўкбой унинг кекир-

дагини узиб ташлади. Сўнг бурила солиб, дўнгга қараб чопди. Жасад устига келиб қолган иккинчи бўри тишларини такиллади уни қарши олди. Лекин, Кўкбой ҳозир тап тортадиган эмасди. У ашаддий йиртқичга айланган, кўзига ҳеч нарса кўринмасди. Бориб кўкраги билан уни урди. Кўкбой бу рақибни ҳам чўзилтиргач, эгасининг ёнига чўнқайиб, бўри тишлаган ерларини ялади.

Тонг отиб, туман тарқалди. Дўнг пастида шовқин-сурон қилиб келаётган одамларнинг қораси кўринди. Кўкбой ҳуриб, думини ликиллатиб, овчини айланарди.

Қаландар акани кўтаришганда, у ўтириб олди. Аммо, қулоқлари ва чаккасида оппоқ қор ёпишиб турар, унинг ҳам музлаб қотиб қолишига сал қолган эди. Уни чопонга солиб кўтаришди. Бўриларни ҳам судраб олиб кетишди. Овчининг хотини сочини юлиб йиғлар, чол «бўтам»лар эди.

Шу куни туш маҳали марҳумни гўристонга элтиб кўмдилар. Одамлар йиғлади-сиқтади ва қишлоққа қайтишди. Хотин ҳам, чол ҳам қайтди. Гўристонда фақат Кўкбой қолди. У гўрнинг қошида узоқ чўнқайиб ўтирди, музлаган тупроқ уюмига бағрини бериб ётди ва тумшуғини қўллари устига қўйди. Бирон кимса уни четдан кузатганда, малла кўзларидан ёш оқиб тушаётганини кўрарди.

Кечки пайт Салқин опа итни излаб келди. Ит ҳамон эрталабки алфозда ётарди. Опа ўкириб йиғлади ва итнинг бўйнидан қучоқлади. Ит пахмоқ думини қимирлатиб, аёлнинг қўлини ялади. Сўнг Салқин опа итнинг бўйнидан тортди, аммо, ит қўзғалмади. Қесак би-

лан урди, турмади. Унинг бағри гўрга ёпишиб қолганга ўхшарди. Опа яна йиғлади ва уйига қайтиб, нон билан бир ҳовуч оқ қанд олиб келиб, итнинг олдига қўйди. Ит уларга совуққина қаради-ю, аммо ҳидлаб ҳам кўрмади. Аёл тағин уни уйга олиб кетмоқчи бўлди. Ит тағин жилмади.

Кўкбой яна икки кун шу кўйи ётди. Учинчи кунни одамлар унинг музлаб қолган жасадини кўрдилар.

ФАРЗАНД

У ўглини яхши кўрар эди, «яхши кўрар эди» деган гап ўғлига бўлган муҳаббатини ифодалашга ожизлик қилади. У ўглини кўрганда, юраги увишиб оғрир, то уни бағрига босиб йиғлатиб, ўзидан бездирмагунча қўлидан қўймас эди. Музей директорига ёрдамчи бўлганидан буён улар, айниқса иноқ бўлишган эди; директорнинг машинаси уни олиб кетгани ҳар куни эрталаб келар, у ўглини ҳам боғчасига олиб кетар, кечқурун ҳам шу машинада бирга олиб қайтар эди... Ўғил ҳам отага шунчалик ўргандики, у билан бирга ётадиган бўлди!

Ўғли — Ислом энди олтига қадам қўйган. Қарангки, худди отаси туққанга ўхшар, музейдагилар: «Ўғлинг сени кичкина макетинг», деб тўғри таърифлашар эди. У — ота, яъни Менгбой гоҳо ўғлига тикилиб, унинг ўзига ўхшашлигини қўяверайлик, фазилатларидаги ўхшашликни ҳам кўрар, бундан беҳад мамнун бўлиб, оламга ўзидек битта инсон ато қилганига амин бўлар эди.

Бир куни Сора гап топиб келди:

— Отпускани яна қишлоқда ўтказамизми?

— Албатта! Сурхон бўйида — балиқ овида ўтказамиз,— деди Менгбой.

— Ҳамма курортга, чет элга боради, бизнинг нимамиз кам улардан?

— Бизнинг ҳеч нарсамиз кам эмас улардан, лекин, ҳар кимнинг таъбида!

— Мен бормайман! Узингиз балиқ овингизни қилаверинг.

— Шундайми?

— Ҳа, етти йил бўлди турмуш қурганимизга, бир ерни кўрганим йўқ. Ҳозир кўрма-сам, қачон кўради киши. Ешликда кўриш керак. Қампир бўлгандан кейин, кўришнинг ни-ма кераги бор!

— Ҳм...— Менгбой хўмрайиб, бирпас ўй-ланиб ўтирди. Унинг мардлиги эриб, юмшай бошлади ва: «Ҳақиқатан ҳам тўғри гапи. Кўриши керак. У ёқни кўргиси келар экан, кўрсин. Менинг кўргим келмадими, мен... дарё бўйига кетай», деган хулосага келди.

— Хўп, сен борасан!— деди, хотинининг отпуска пулига ўзиникидан қўшиб, путёвка изидан тушди. Нақ Сочига топиб, мамнун бўлди.

— Мана, хотин! Бориб кел! Мазза қилиб, дам ол!.. Кейин кўрамиз, ким яхши дам олган экан,— деди.

Хотин ҳам мамнуният билан йўлланмани қўлига олди.

— Раҳмат!— деди.

Шу кеча хотин болага яхши қарашни, дарёга яқин олиб бормасликни тайинлади, кейин бирдан:

— Уям қизиқиб сув лабига борса-я, чўкиб кетса-я!— деб бобиллаб кетди.

— Оббо, ваҳима қилма! Ислом чўкади-ми!— деб кулди Менгбой. Лекин хотинининг мулоҳазаси ҳақида ўйлаб: «Тўғри, бу бўлиши мумкин... Эҳтиёт бўлиш керак!» деди ўзига ўзи.

Хотин самолётга чиқар экан, ўғли йиғла-

ди. Менгбойнинг алами келиб: «Ҳайронман, қандай қилиб боласини ташлаб кетяпти?»— деб ўйлади. Сўнг яна хотинини оқлади: «Тўғри, у бечора ҳам дам олиши керак-да! Бола бўлса йиғлайди...»

Беш кундан кейин ўзи ҳам отпускага чиқди. Қармоқ, рюкзак ва эски-туски кийимларини тўплади. Директорнинг машинасини бир кунга сўраб, қишлоққа отланди. Шофёр ёнида, ўғлини тиззасига ўтқазиб, деразадан чексиз далаларга, олисдаги қорли тоғларга тикилар экан, қалби қувончга тўлиб, ҳаммасини ўзиники ҳис қилар, шоир Шукруллонинг бир байт шеърини такрорлар эди:

«Қучоғим бўлганда эди бир дунё
Сени қамраб олардим бирдан!..»

Олдиндан салқин шабада эса бошлади, йўл қишлоқнинг чети, тутзор кўчасига кирди. Бир оз юрганларидан сўнг, чап томонда ястаниб ётган дарё қирғоғи кўринди.

— Тўхтатинг! Тўхтатинг!— деди Менгбой. Шофёр машинани четга чиқарди. Менгбой ухлаб қолган ўғлини орқа ўриндиққа ётқизиб, эшикларини маҳкам бекитди ва ариқчадан ҳатлаб, шопипоя лабига чиқди. У тиззага урувчан шолизорга тикилди. Назарида, ҳозир бир ўрдак ё тустовуқ учиб чиқадигандек бўлди. Сўнг, бу фаслда бундоқ қушларнинг мутлақо учиб чиқмаслигини эслаб, кулиб юборди ва қўлларини манглайига соябон қилиб, олисда туманланиб, буғланиб оқаётган Сурхонга қаради. Қалби қувончдан кўпириб, худди ўғлини қучганидаги каби оғриб кетди! Бунинг устига бу ажиб манзара унинг миясида

хаёллар уйғотди: беихтиёр болалиги, шу дарё ёқасида туриб, қандайдир қиз ҳақида сурган хаёллари ёдига тушди ва чуқур хўрсиниб, бирдан хўмрайди.

— Кетдик! Ҳайданг!— деди шофёрга. Ичкарига киргач, ўғлини яна тиззасига олди ва ҳалигина эсига тушган хаёлларидан уялиб, унинг лўппи, уйқули юзларидан ўпди.

Борилаётган манзил— ҳамқишлоқ дўстининг уйи шундоқ йўл ёқасида, у яқиндаги мактабда ўқитувчи эди. Менгбой «она қишлоқ» деб келгани билан ёлғиз акаси ва опасиникига бормай, олдин шу дўстиникига қўнар, гоҳо шунинг уйдан қайтиб кетар эди. Негаки, акасининг хотинини ёқтирмас, опаси эса, Менгбой шаҳарлик қизга уйланганидан хафа эди...

Менгбой йўл ёқасида машинадан тушиб, ўғлини кўтариб олди. Шофёр лаш-лушини кўтарди ва биргалашиб, ариқ лабидаги ёлғиз-оёқ сўқмоқ билан уй олдига бордилар. Дўсти Гаффор уйи биқинида ўра қазнётган экан. Сочи қулоқлари устида елиб келди.

— Қани, бир кўришайлик!— деб қучоғини очди. Упишиб кўришдилар.

— Сора қани?

— Сорани Сочига жўнатдик!— хитоб қилди Менгбой.

— Э, бекор қибсан-да! Хотин... мана бизнинг хотин,— деб уйга ишора қилди у.

— Йўқ, нотўғри гапинг!— деди Менгбой.— Улар ҳам ишлайди ахир. Бизнинг бир катта камчилигимиз бор: кўпинча ўзимизни ўйлаймиз. Хотинларимизнинг интилишлари, қизиқишлари билан ҳисоблашмаймиз!

— Ҳеч гуманныйлигинг қолмади, қолма-

ди-да.— Ғаффор уни уйга бошлади. Кириб, хотинига ҳам Соранинг курортга кетганини айтди ва:

— Бунинг юришига қара!— деди.— Ундан кўра хотин бўлиб қўя қол!— Ғаффорнинг хотини кулиб келиб, болани олди... Шифёр бир соатлардан кейин қайтиб кетди ва дўстларнинг дам олиши... Балиқчилик бошланди!

— Болага эҳтиёт бўлинг! Уйгонгандан кейин олиб боринг!— деб тайинлади Менгбой.

— Олиб бориб нима қилади, келамиз кечқурун!— деди Ғаффор. Менгбой уни мутлақо рад қилди:

— Йўқ! Буям ўрганиши керак! Буям балиқ тутишни билиши керак!

— Бу балиқни биладими?

— Билади! Билмаса, билади-да!— деди Менгбой ва йўлакай ўзининг бу манзараларни болаликдан севишини ўйлади.

Кечки пайт улар қармоқларни соҳилга боғлаб қўйиб, каттагина ўлжа билан қайтдилар. Ўлжанинг бир қисмини қовуриб егач, Ғаффор қишлоқни айланиб келишга таклиф этди. Иккаласи қайта кийиниб, бояги яланг-оёқ балиқчиларга ўхшамайдиган чиройли хушбичим зиёлиларга айланди. Энди чиқишмоқчи эди, Ислом эргашди.

— Хўп бўлади!— деб кўтариб олди Менгбой. лекин бу гал Ғаффор қаттиқ туриб:

— Нима кераги бор мунча суюқлик қилишни?.. Бола йиғлайди. Кейин бирон ерда юз грамм-эллик грамм ичиб қолсак... Эсингда тут, ичишним ўрганади кейин,— деди.

«Тўғри, бу томоням жуда муҳим! Ҳақиқатан ҳам болани ҳадеб олиб юравериш ях-

ши эмас!» деб ўйлади Менгбой ва Исломга жиддият билан уқтирди:

— Макетик, қолишинг керак! Биз тезда қайтамиз! Сенга битта мороженое олиб келаман! Бир соатда қайтиб келаман! Хўпми?

— Йўқ, иккита морожний!— деди бола.

— Хўп, иккита бўла қолсин!!!

Бола қолди. Икки дўст кўчага чиқиши билан автобус кўринди, улар қўл кўтариб тўхтатдилар. Автобусдаёқ Менгбойнинг танишлари учради ва улар марказга кираверишда тушиб, танишларининг таклифи билан чап томондаги мана мен деб турган ресторанга кирдилар. Ресторанда ҳам Менгбойнинг танишлари учради ва узоқ қолиб кетдилар. Чиққанларида ҳаммаси ҳам ширакайф, кўнгиллари яна ичимлик кўмсар, ҳатто баъзилар шуни таклиф ҳам қилар, лекин Менгбой кейинги ичиш ҳеч маҳал яхши натижа билан тугамаслигини ўз тажрибасида уч марта кўргани учун қатъият билан: «Йўқ, бас! Етади!» дер эди... Кейин марказга ўтдилар. Газ сув ичдилар. Чойхонага кириб чиқдилар. Кейин, Менгбой алламаҳал бўлганини англаб қолди.

— Энди кетиш керак! Уртоқлар, биз дам олгани келганмиз. Бунақада чарчаб қоламиз. Ҳа, биз... хотин билан гаров боғлаганмиз!— деди. Сўнг, эрта яна учрашадиган бўлиб хайрлашдилар. Энди автобусни кутишга асаблар чидамади ва «Волга» такси топдилар. Таксида қайтиб келишар экан, Менгбой қўлини ҳавога чиқариб, шамолга тутди ва роҳатланиб, бир онга, йўлда келаётганини эслади. Ўзини бир зумга ўша машинада ҳис қилгани учун бирдан тиззасини тимирскилади ва:

— Ислом мороженое деган эди-ку! Гаффор, мороженое топмасак бўлмайди,— деди.

— Э, мороженоени нима қиласан. Ухлади ўглинг аллақачон.— деди Гаффор.

— Йўқ, у ухламайди!— хитоб қилди Менгбой ва шофёрдан машинани тўхтатишни сўради.

— Мороженое йўқ, унутма, бу ер қишлоқ!— деди дўсти.

— Лекин, аэропортда бўлиши мумкин, янги ресторан очилган!— деди шофёр.

— Ҳайданг, борамиз!— деди Менгбой.— Борамиз, кўрамиз аэропортни.— Улар қишлоқдан чиқиб, сайхон ўртасида қўнқайиб турган, олди яхлит деразали бинога етиб тўхтадилар. Менгбой олдин чопиб кетди. Гаффор шофёрга пул берди.

— Бораверинг, биз кейин борамиз!

Ўзи ҳам югуриб кирди. Бинонинг нариги томони ҳам ойнавон бўлиб, ундан учиншга шайланаётган самолётнинг қизил чироқлари кўринар, залда одам сийрак эди. Уртада аланглаб турган Менгбой дадил юриб, бурчакдаги уч оёқли баланд столларда тик турганча овқатланаётган кишилар олдига борди. Сўнг нарига ўтиб, буфетчига юзланди.

— Мороженое борми? Қандайи бор?

— Йўқ, ҳеч қанақаси йўқ!— деди буфетчи аёл.

— Наҳотки? Бу мумкин эмас!

— Йўқ-да, йўқ. Эртага бўлади.

Менгбой ҳайрат билан дўстига қаради. Гаффор парво қилмай, буфетчидан бир шиша сув билан юз граммдан коньяк сўради. Менгбой «э» деганича қолди, сўнг шиддат билан

стаканни кўтарди. Шоколаддан газак қилиб, бирпас зални томоша қилиб турдилар.

— Гаффор, яхши! Шаҳардаги аэропортлардан қолишмайди!

— Бир-икки йил орасида бу ерда ҳам шаҳар бўлади.

— Ҳа, чўлда нефть чиқдимиди?

— Аллақачон чиққан. Газета ўқинмайсан-да.

Менгбой мамнуният билан атрофни яна кўздан кечирди.

— Кетдик энди, машина кутиб қолди!

— Машина кетди, сал тур, борамиз-да!

Улар сал эмас, чорак соат турдилар. Менгбой боласи кутиб қолганини айтиб, жилмоқчи эди, Гаффор:

— Анави эшикдан чиқаётганга қара!— деди. Менгбой қараб, эшикдан чиқиб келаётган ўрта бўй, бошида пилотка, формаси келишган қоматини қисиб турган қизни кўрди. Унинг юзи андак кенг бўлиб, қора, оҳу кўзлари чақнаб турар, хиёл узун бурни ва гавдасининг тиклиги унга ёқимли, лекин эркак кишини бир қадар ҳайиқтирадиган мағрурлик бахш этар эди. Менгбой гангиб қараб турар экан, қиз тўғри буфет олдига келди-да, буфетчидан:

— Ҳалигини беринг!— деди. Буфетчи Менгбойга бир қараб олдида, ўзича тўнғиллаб, пештахта остини очди ва ялтироқ темир идишда мороженое чиқариб, қиз олдига қўйди.

Қизнинг ўзини тутиши-ю, чиройи маҳв этган Менгбой буфетчининг ва қизнинг бу ҳаракатига тушунолмади, бу унга қизиқ туюлди. Барн бир, у буфетчига бир ўқрайдида, қизга

Ўткир тикилиб турди. Шунда бир тирсагини пеш тахтага қўйиб, қошиқча билан мороженое еяётган қиз ҳам Менгбойга ялт этиб қаради-ю, бепарволик билан машгулотини давом эттирди... Менгбой худди айб иш устида қўлга тушгандек қизариб кетди, сўнг ўзини бу қиз олдида ожиз, арзимас ҳис қилди.

Ғаффорни бир туртди-да, эшикка қараб кетди. Ғаффор чиқиб боргач:

— Қим у?— деди оғзи қақраб Менгбой.

— Шу ерда ишлайди,— деди Ғаффор.— Яқинда келди, душанбалик.

— Танийсанми?

— Қим танимайди, ахир у ёқ-бу ёққа учиб туради.

— А?..—Менгбой бир зум яна хаёлга толди. деразага қаради ва қиз дераза орқасида туманланиб, яна ҳам сирли бўлиб кўринди.

— Сенга бу аэропортни, учраб қолса бу жононни ҳам бир кўрсатай дедим-да... Отпус-кага келган одамсан. Юр энди, кетдик!

Менгбой сўзсиз эргашди. Лекин, яна қаради ва унга бир вақтлар ўзи орзу қилган қиз шунга ўхшаб кетгандай туюлди... Кейин, шу хаёл оғушида роҳатланиб уйга кетди...

Ислон ухламаган эди.

— Мороженое!— деб чиқди ва Менгбой чўчиб тушиб, яна ўглидан уялди.

— Эртага... йўқ экан! Албатта эртага бўлади!— деди. Кейин, Ислонни бағрига босиб, эркалаб ётди...

Кейин, эртаси тонг маҳалда ҳам, дарё бўйига жўнаганларида ҳам, кечки пайт ҳам, қиз унинг кўзига аниқ-аниқ кўринаверди. Яна овқатдан кейин кўчага отландилар ва кетаётиб

Исломга учта мороженое олиб келишга ваъда берди... Таниш-билишлари билан учрашиб, уларга аэропортдаги ресторанга боришни таклиф қилди... Ресторандан чиқишгач, Менгбой буфет олдига келди ва коньяк билан сув сўради. Кейин, ресторандан қаттиқ қоғозга ўраб чиққан мороженоени пештахтага қўйиб:

— Балки мороженоенгиз ҳам бордир?— деди.

— Йўқ,— деди буфетчи.

— Кечирасиз, у гўзал хоним учун ҳам йўқми?

— Йўқ!

— Жуда соз!

Менгбой биродарларини узатди, кейинги машинада борадиган бўлиб, яна Гаффор билан буфетга қайтиб кирди... Кечаги жонон буфетга яқинлашаётган экан. Келиб:

— Ҳалигини олинг!— деди.

— Йўқ... эриб оқиб кетибди!— деди буфетчи ва Менгбойга хўмрайиб қаради.

— Тарелка тешилипти-да!— деди қиз ва энди бурилмоқчи эди, Менгбой:

— Кечирасиз, менда бор, жирканмасангиз беришим мумкин!— деди. Қиз қиё қаради. Унинг оҳу кўзларида на мағрурлик, на бир бошқа маъно бор эди.

— Олинг!— деди Менгбой қўли қалтираб, мороженоени олди. Буфетчидан тарелка сўраб, унга солди ва қошиқ билан қизнинг олдига қўйди. Қиз диққат билан унинг ҳаракатларини кузатиб:

— Раҳмат,— деди.

— Йўқ, марҳамат, олинг!

Қиз ортиқча такаллуфсиз қошиқни олди, ея бошлади ва:

— Кечирасиз, бу мороженое кимга аталган эди?— деб сўради.

— Уғлимга,— деди бир нарсага ўчакишгандек Менгбой. Қиз хижолатли кулимсираб:

— Чакки бўлибди-да, ўглингизнинг ризқини,— деди.

— Ҳечқиси йўқ, яна топаман...

— Уғлингизни жуда яхши кўрар экансиз-а?

— Жуда!

— Онасини-чи?

— Ҳм... Онасини... Севги бўлиши шартми?— деди нима дейишини билмай.

Қиз қошини кўтариб қўйди.

— Мен севгисиз яшашни тушунолмаман.

— Чунки, сиз турмуш қурмагансиз, бола нималигини билмайсиз.

— Аксинча,— дея Менгбойга ялт қаради қиз,— эрга текканман, икки йил яшаганман. Болам ҳам бор...

...Эртаси кечқурун улар шу ерда учрашдилар. Менгбой ресторанга таклиф қилди. Бурчакдаги стол ёнига ўтиришди. Менгбой икки кишига ғоят ортиқчалик қиладиган даражада ейимлик ва ичимликлар буюрди. Шунда сезиб қолдики, бутун ресторан аҳли буларга қараяпти. Менгбойнинг аччиғи чиқиб, бирикитасига ўқрайиб қўйди. Қиз сезиб мийиғида кулимсиради. Менгбой очиқ сўзлади:

— Бизга қарашяпти, тўғрироғи сизга қарашяпти!

— Қарашса қарашаверсин, шу ерликми-сиз?

— Шу ерлик эдим, шаҳарлик бўлдим...

— Хотинингиз шаҳарликми?

— Ҳа.

— Нега хотинингизни олиб келмадингиз қишлоғингизга?

— Курортда. У курортга кетди, мен бу ёққа келдим ўғлим билан. Биз балиқ овлаймиз.

— Хотинингизни рашк қилмайсизми?

Менгбой яна ҳайратланди. у ҳақиқатан ҳам хотинини ҳеч кимдан рашк қилмас, бу тўғрида ўйлаш хаёлига ҳам келмас эди.

— Йўқ. Н-негадир рашк қилмайман,— деди.

— Яхши кўрмас экансиз хотинингизни! Биласизми, менинг орзум шуки, эрим мени рашк қилса! Мени ёнидан ажратмаса... мен ҳамиша унинг ёнида бўлсам! Мен унга ёрдам берсам... Қизиқ, мен ҳам балиқ овини яхши кўраман! Курорт, нима у? Ҳозир бизларга ярашмайди! Қариганда бориб дам олса, ёки дарди бўлса, даволанса дуруст! Ҳозир ўзимизнинг юртимизни кўриши керак!

Менгбой ҳайрат билан, бу қиз хотинининг тамом акси, худди ўзим истаган қиз, деб ўйлади.

— Ўзим ҳайронман. мен одамларга ишонини истайман!.. Хотинимга ҳам ишонман.

— Бахтиёр экансиз. Мен йигитларга ишонмайман,— деди қиз,— мана эрим. Мен унга ишондим, у ишончимни оқламади. Кўп эркаклар аёлнинг ташқи кўринишига мафтун бўла-

дилар-у, лекин унинг кўнглида, юрагида нима бор, уларнинг бу билан ишлари бўлмайди... Эрим, эрим ҳам шунақа эди!

— Эрингиз бундай бўлиб чиқипти, бола...

— Боламни жонимдан ҳам яхши кўраман! Онам билан иккимиз тарбия қилиб оламиз.

Менгбой энтикиб, боши айланди, нима деганини ўзи ҳам билмай қолди:

— Мен сиздай кишининг борлигига ишонмас эдим... Ишонардим-у, энди мен уни кўрмайман, деб ўйлар эдим! Тақдирга қаранг!.. Исмингиз нима!

— Ҳанифа.

— Жуда соз! Ҳанифа, бир қишлоқни томоша қилиб келмаймизми?

— Майли.

Менгбой ҳисоб-китоб қилди. Ташқарига чиқдилар. Пастда кўзини кўкартириб, учта такси турар эди. Менгбой машинага таклиф қилишни ўйлади-ю, олиб чиққан пули тамом бўлгани ёдига тушди. «Зарари йўқ, йўл-йўлаккай Гаффордан оламан!»— деди ўзича. Машинага ўтириб кетишаркан, Менгбой бирдан қизиқ таклиф айтди:

— Сурхон бўйига борамизми? Дарёни томоша қиламиз... У буғланади кечаси ҳам. Сирли бўлади!

— Майли.

Менгбой машинани Гаффорлар уйи олдида тўхтатганида ҳам, руҳи лаззат, сирлиликнинг чўққисида эди. Ариқдан ҳатлаб ўтиши билан бу ҳолати эриб, кўнгли юмшай бошлади, «Ислом, Ислом», деди ва аламдан, уятдан йиғлаб юборгиси келди. Улар ичкари уй-

да телевизор кўриб ўтиришган экан, Менгбой эшикдан рўпара бўлиши билан, Ислом:

— Дада!— дея югурди ва келиб, унинг тиззасидан қучди. Менгбой кўтариб бағрига олди.

— Морозний қани?

— Мороженое... ҳозир оп келаман!

— Мен ҳам бораман морознийга!

— Исломжон...— Менгбой тик бўлиб, чимрилиб қараб турган Гаффорни ташқарига ундади. Бурчакка ўтиб:— Пулдан борми? Бер пича, кўпроқ,— деди.

— Нима қиласан?

— Об-бо!.. Кейин айтаман! Чиқар... Кейин, меннинг чамадонимдан ол!

Гаффор йигирма сўм чиқариб берди, Менгбой пулни олиб, боласини унга узатди. Ислом эса... Ислом эса... бақириб йиғлаб, отасининг бўйнига осилди. Менгбой зир титради. Унинг овозини негадир Ҳанифа эшитмасин учун, тезгина қучоқлаб овутиди.

— Беш минутда келаман, макетик! Беш минутда. Бешта мороженое оп келаман! Ахир сен учун кетяпман...

— Йўқ... Бораман.— Сўнг, бола ночорлигини сездими, «Ажа!» деб йиғлаб юборди.

— Ҳой, ҳой,— деди томоғи бўғилиб Менгбой.

— Болани йиғлатма, қол, Менгбой!— деди Гаффор.

— Ўзинг ҳамиша болани қолдир дер эдинг...

— Лекин... болани қийна демаган эдим!

— Сен нимани тушунасан?!— Менгбой ўғлини кўтарганича машина олдига борди.

Шартта очиб, кириб ўтирди. Шофёрга:— Ҳайданг, дарё бўйига! Ёристанга!— деди ва Ҳанифага боқди.— Мана ўғлим, Ҳанифахон. Менинг ўғлим.

Ҳанифа тепадаги чироқни ёқди. Болага тикилди ва қўлига олмоқчи бўлди. Лекин, Ислом отасига ёпишиб олди.

— Кечирасиз, қолмади. Қолдиролмадим...— деди Менгбой.

— Ҳечқиси йўқ...

Дарё соҳилида машинадан тушдилар. Менгбой шофёрни тўхтаб туришга илтимос қилиб, ўғлини даст кўтарганича Ҳанифа билан соҳилга қараб юрди.. Ой дарё ортидаги туман нчида сарғайиб сузар, туман сарғиш, сирли кўринар, дарё бўғиқ овоз чиқариб, афсонавий бир махлуқдек килкиллаб оқар эди.

— Ўғлим, мана шу Сурхон! Ҳанифа, шу Сурхон!— деди Менгбой.

— Ҳа.— деди кулимсираб жувон.

Шунда Менгбой титраб-қақшаб, ўз орзусига етганини ўйлади. Шу дарё туманлиги, сирлилиги қўйнида шунингдек туманли ва сирли қиз билан турганини, у билан учрашганини ҳис қилди... Бироқ, ўғли шабададан жунжикиб, бўйнига талпинар экан, ўрталарида қовуштирамовчи бошқа буюк, меҳри юракни орзиқтирувчи, орзу-ниятлар тимсоли — фарзанд турганини ҳам жуда қаттиқ ҳис қилди ва машина соҳил бўйлаб жилар экан, энди Ҳанифа билан видолашаётганини ўйлади... Ҳақиқатан ҳам, аэропорт ёнида хайрлашаётганда:

— Бирга сайр учун раҳмат, энди кўришмаймиз, Ҳанифа!— деди Менгбой.

— Мен тушунаман!— деди жувон ва ичкарига чопиб кириб кетди.

Менгбой машинага ўтирди. Уйга келгандан кейин Ислон яна мороженоени ёдига солди. Менгбой жавоб бермай, уйқуга кетди. Кейин бир ҳафта азобланиб юрди ва отпускиси тугамай, шаҳарга қайтди.

БИР ГУЗАР ОДАМЛАРИ

1966 йил 26 апрель, тонг.
Тошкент.

(Шингил новеллалар)

* * *

Девор йиқилган. Гувалалар ҳовли саҳнига думалаб кетган. Ер тўхтаб-тўхтаб титрайпти. Эр ўрик тагида чўнқайиб ўтирипти. Хотин дарахт танасига суяниб турипти.

— Тезроқ тўхтасамиди,— деди эр энсаси қотиб.— Ун бирда вокзалга боришим керак. Лойини қилиб ташлар эдим деворнинг. Кеч-қурун икковлашиб пахсасини кўтариб қўя қолардик.

* * *

Тешавойнинг уйи босиб тушди. У хотини билан ҳовлига зўрға чиқиб олди. Тонг отгач, физиллаганича отасиникига кетди. Эгамберди бобо тўқсон саккизда. Қулоғи оғир. Гаранг.

— Бахай? Қаллаи саҳарлаб юрибсан?— сўради чол тўшагига ўтириб.

Ўғил отага тикилиб қаради. Ота уйқудан тўйиб уйғонган, хотиржам: ер қимирлаганини сезмаган эди. «Айтиб, чолни ташвишга солиб ўтирмай», деб ўйлади.

— Шундай. Бозорга бораётган эдим,— деди.— Бир кўриб ўтай дедим.

— Омин. Омадинг келсин!— фотиҳа ўқиди чол.

Тешавой синчли уйнинг шифти, деразасини кўздан кечириб, чиқиб кетди...

* * *

Фронтоник Элмурод Зафаров каравотдан думалаб тушди. Хотини ўринда йўқ. Ўрнидан турар экан, дераза орқасининг ёришиб кетганини кўрди. Шкаф устидаги китоблар титилиб тўкилди. Зафаров бир зум деразага ҳорғин қараб турди. Сўнг силкинаётган полда оқсоқланиб, дераза олдига борди. Қўлини белига тираб: «Уруш», деди секин. У асли бухоролик, у ердаги ёлғиз онасини анчадан бери кўрмаган эди. Шунини эслаб: «Эсиз, кўролмадим», деди.

* * *

Ота касалхона коридорида тўлғоқ тутган аёлдек юрипти. Олти яшар ўғли операция хонасида, столда. Оёқ-қўли стол қанотларига чандиб боғланган. Кўр ичаги тутган. Учинчи тутуши. Ҳамшира бўзариб, боланинг оёқ томонида турипти. Навбатчи врач ўтмас пичоғини олиб, боланинг очиқ қорни устига энгашиди.

Уй остидан бир киши тепгандай сапчиб тушди. Ён-веридан номаълум қўллар қитиқлаётган каби силкина бошлади. Дод солди бемор бола. Ҳамшира қиз ўзини эшикка урди. Коридордаги ота эса, ўзини ичкарига урди. Врач стол қиррасига суянди. Ота кириб, ўғлининг оёғидаги ипларга ёпишди.

— Чиқ!— деди врач бўғилиб.

— Доктор!

— Оп чиқсангиз, тирик қоладими? Чиқинг! Титроқ сусая бошлади. Ота коридорга чиқ-

ди. Ҳамшира дийдираб хонага кирди. Врач яна бемор устига энгашди.

* * *

Пирмат қоровулнинг хотини юрак ўйноғи эди. Ер силкинди. Иккалови ҳам ўйғониб кетишди. «Юраги ёрилади!» деб ўйлади Пирмат.

— Оҳ!— деди хотин.

— Ҳеч нарсамас. Ҳозир изига қайтади,— деди эр.

— Қимирлаяпти-ку?

— Ер бўлганидан кейин қимирлайди-да, хотин.

«Бўлган иш бўлди», деб ўйлади Пирмат ва хотинини маҳкам қучоқлаб олди.

Хотин бир муддат эшикка қараб турди. Сўнг, шундай қилса омон қоладигандай у ҳам эрини маҳкам қучиб олди.

* * *

Итлар вовиллар, дарахт тепасида чумчуқлар шатир-шутур қилиб чуғурлар, девор оша эркакларнинг узук-юлуқ ўйқули овози келар эди. Кампирининг билагидан ушлаб йўлакда турган Ғолиб бобо ўғли Самаднинг уйдан эшикнинг тақиллагани, невараларининг бағиллашгани ва келинининг: «Мусулмонлар!» деган бўғиқ овозини эшитди.

Чол бундан тўрт йил муқаддам ўғлининг Қароматга уйланиш нияти борлигини эшитиб, ундан қўлини ювган эди. Эмишки, қизнинг аммаси Ҳадича хола вақтида оёғи енгил... бўлган эмиш. «Шу нопокнинг жиянини келин қиламанми?» деди чол. Лекин, Самад Қароматга уйланди. Тўй куни Ғолиб бобо мис-

карлик дўконида бўлди. Эртасига ўғлининг рўзгорини бўлиб ташлади. Ҳовлининг ўртасидан девор олди. Самад ҳам шу куни кўчадан дарча очди. Самад ўғил кўрди, қиз кўрди. Бешик тўйи қилди, суннат тўйи қилди. Чол унинг уйига қадам босмади.

Самад — милиционер, кечаси навбатчилик қилар, Қаромат уйининг ичкарасидан занжирлаб ётар эди.

— Уларга бир нима бўлди,— қўрқа-писа пичирлади кампир.

Ғолиб бобо эса эси оққан киши каби деворга тирмашди. Умбалоқ ошиб, тандир устига тушди. Югуриб бориб, Самаднинг эшигини тортди. Оёғини кесакига тираб, учинчи марта тортишида зулф узилиб, эшик очилиб кетди. Чол дуч келган ўғил-неварасини бағрига босиб, холис ерга қочди. Қаромат қизини қучоқлаб, қайнатасининг орқасидан чопди.

— Отажон, нима бўляпти?— деди у дағдағ титраб.

Чол бирдан тўхтаб, Қароматга бир зум тикилиб қолди. Бирдан эси ўзига келган киши каби:

— Ол болангни!— деб неварасининг елкасидан итариб юборди. Яна деворга тирмашди. Энди ошолмади. Сўкниб, дарчадан чиқиб кетди.

* * *

— Кетасизми, йўқми?— деди кучаниб Со-ра опа.

— Аҳмоқ, нега бақирасан? Қаерга кетаман!— деди Норқул ака.

— Бўлди, ўзим кетаман.

— Кетавер,

Йўлакда чўнқайиб ўтирган Сора опа ғизиллаб уйга кирди. Норқул ака бахмал гуллар тагини чопиқ қилаверди. Ер қаттиқ титради. Сора опа «вой-вой»лаб чопиб чиқди.

— Бурун кетмасам ҳам, энди кетаман.

— Кетавер.

Сора опа гилос тагида бир фурсат иккиланиб турди. Сўнг эшикнинг бошқа тавақасини ҳам очиб қўйиб, уйга кирди. Шкаф тортмасидан кийимларини юлқиб олиб, диванга отди. Чойшабга ўраб, қайтиб чиқди.

— Мен кетяпман.

— Кетавер дедим-ку.

Сора опа дарвозага етиб, тўхтади. Шипиллаб юриб, эрининг бошига келди.

— Айланай сиздан. Ер чўкиб кетадигандай бўляпти.

— Мен кетмайман бу ерни ташлаб. Тушундингми? Қун тўлган бўлса, шунча одамнинг биттасимиз-да.

— Йўқ. Йў-ўқ.

Сора опа тугунини қўлтиғига қисиб кетди. Вокзалга бориб, «Тошкент—Чирчиқ» автобусига ўтирди. Кечқурун дарё бўйига тушди. Сувга чиққан келинчаклар уни ўраб олди.

— Вулқон чиқдими?

— Сув босдими?

— Чўкиб кетдими?

Сора опа ҳовлига кирар-кирмас хотин-халаж етиб келди.

— Менинг ўғлимни кўрдингизми? Студентларнинг ётоғи ҳам йиқилганмиш.

— Кўрдим. Эсон-омон. Ётоқ ҳам жойида.

— Эрим ТошМИда эди.

- Сog-саломат. Сизга салoм айтдилар.
- Сиз нимага келдингиз, Сорахон?
- Нимага келмас эканман!— қичқириб берди Сора опа.— Ойимнинг кўнглини тинчитай деб келдим, инсон!
- Тўғри, тўғри.
- Ўзингизнинг уйингизга зиён етмадими?
- Худога шукур. Ўрнида туринти.
- Эрингиз қалай?
- Яхши. Мени юбордилар. Ишонасизми, у киши ҳозир гулларни чоғиқ қиляптилар.
- Илоҳи омон бўлинглар жумла-жаҳоннинг қаторида.
- Хотиржам бўлинглар.
- Энди қачон қайтасиз, Сорахон?
- Бир-икки кун тураман.
- Бизга билдирмай кетманг, айланай.
- Албатта.
- Аёллар кетишди.
- Хотиржамликми, болам?— сўради Зиннат буви.
- Сора опа йиғлаб юборди.
- Қочиб келдим. Куёвингиз қолди. Улғудай ўжар.
- Ишқилиб тинчликми?
- Тинчлиги ҳам қурсин. Ликиллаб турипти! Биров ундай дейди, биров бундай.
- Норқулжонни бекор қолдирибсан-да.
- Вой, қанча ялиндим. Унамадилар.
- Ҳай, ўзинг омон бўл.
- Ҳозир ҳам қимирлагандир.
- Сора опа радионинг қулоғини буради. Диктор эълон қилди: «Беш балл»
- Оҳ!— деди Сора опа.— Уйим йиқилди. Деразаларнинг олди дарз кетган эди.

— Норқулжон кундузи ишлайди-я?

— Кечасига бало борми?

Сора опа айвонга чиқди. Тоғлар қорайган. Олида дарё шовиллайди.

— Кел энди. Бир пиёла чой ич,— деди даҳлиздан Зиннат буви.

Сора опа қайтиб кирди.

— Хавотирланаяпман.

— Хавотирлансанг, уйингда ўтир эди-да, қизим.

— Ўтириб бўлмади-да, ойижон.

Ярим кеча. Ўй орқасида бир нарса «гуп» этди. Сорахон ўрнидан туриб кетди.

— Ер қимирлаяпти!

Кампир уйғониб, қулоқ солди. Яна «гуп, гупур-гупур» этган товуш келди.

— Эшак-ку,— деди Зиннат хола.— Ўйин қиляпти.

Сора опа кўкрагига «туф-туф»лаб, тўшакка ўтирди.

— Жуда қўрқибсизлар-да, болам.

— Ойижон, кўнглим ғалати бўляпти.

— Опкелолмапсанми, ўзингдан ўтипти. Қўй энди. Шу кеча тинч ухла.

Сора опа эрталаб кўчага чиқди. Автобус бскатига бориб турди. Тошкентдан келган автобусдан сомон шляпали йигит тушди. Сора опа унинг олдига борди.

— Сиз ҳам Тошкентни сўрайсизми?— деди йигит бўғилиб.— Тошкент соб бўлди. Тамом!

— Оғзингизга тош!— деди Сора опа.

Сора опа қайтиб келиб, чойшабда тугилган кийимларини кўтарди.

— Кетасанми?

— Кетаман.

Кампир фотиҳа берди. Кўчага чиқиши билан уни яна келинчаклар ўраб олди. Бекатга етмасидан хотин-халаж қуршовида қолди.

— Менинг ўғлимни сўранг. Хат ёзсин.

— Эримга айтиб қўйинг. Бозор куни ўзим бораман.

— Вой, юрагингизга балли. Шу ерда туриб, биз қўрқаямиз. Сиз боряпсиз!

Сора опа «Чирчиқ—Тошкент» автобусига ўтирди. Туш маҳали Салорга етиб келди.

Дарвозадан кирди.

Норқул ака девордан йиқилган кесакларни белкурак билан олиб, бурчакка ташлар эди.

— Келдингми?— деди.

— Келдим,— деди Сора опа жилмайиб. Сўнг қовоғини солиб, уйига кириб кетди.

БИР САФАР ХОТИРАЛАРИ

Бойсунда бўлганимда, мактабда бир синфда ўқиган дўстим, ҳозир район комсомол комитетининг биринчи котиби Тилло Менглиевга:

— Шу, Шамаев деганларингни бир кўрсат, гаплашайлик,— дедим.

Эргаш Шамаев — Сурхондарёнинг номи чиққан қўй чўпонларидан, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, СССР Олий Советининг депутаты, юз бош қўйдан юз олтмиш бош қўзи олган, водий одамлари гурунгида, байрам олди йиғинларида доимо тилга олинадиган ва бошқаларга ўрнак қилиб кўрсатиладиган донгдор одам.

Шу одам ҳақида узоғи ййли ҳам қишлоққа борганимда эшитгандим, бу йил ҳам район газетаси редакциясига кирганимда эшитдим. Муҳаррир Очил Пардаев юмшоқ, алланечук уялинқираб, кулимсираб, шунақанги зарбдор кишилари борлигини гапирди. Райижроком раиси Нормамат Аъзамов ҳам бир ўтиришда: «Ана, Шамаев! Ана, чорвадор десанг арзийди! Ўзи макка экиб, эллик центнер силос бостирипти қишга! У аломат!» деган эди.

Шу донгдор кишини кўргим келди.

* * *

Бозор куни эди, шунақанги кунда ҳам Тилло гоҳо идорасида бўларкан шекилли — соат ўн бирларда бизникига келди. Мен кутиб

Ўтирган эдим. Енгил виллис машинасига ўтириб кетдик.

Шамаев «Сайроб» совхозидан олти чақирим нарида, Чилонзор деган қишлоқда экан, ўзи шу совхознинг чўпони. Отарида беш юздан ортиқ «чубаланг», қуйруғи узун, қоракўл қўйи бор...

Ноябрь байрами арафаси, тоғ булутли, атроф нам эди.

Тогли ерларда ҳаво тез ўзгаради — Сайробга етгушимизча кун қизиб, ерлар ҳам сергиб, ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетди. Тилло совхоз идорасига кириб, бирон кишини — бригадирними, олиб чиқишини айтди. Мен оғриниб, ҳожати йўқ дедим. Тўғри-да, нима кераги бор каттаси билан боришнинг? Ўзням очилмаслиги мумкин... Кейин, ортиқча ташвиш...

Лекин, Тилло, ҳар ҳолда, зарари тегмаслигини, Шамаевни топишга ёрдам беришини айтди: ким билади Шамаев ҳозир қаерда?

У кириб, қишлоқ советининг раиси билан чиқди. Бу йўгон, сочи қирилган, қорача, ўттиз беш ёшлар чамасидаги йиғитни танирдим: Бойсунда кўрганман. У ҳам мени «Амонова опанинг ўғли», деб таниркан,— онамнинг фамилияси шундай,— ниятимизни эшитиб, биз билан боришга дарров рози бўлди. Учовлон виллисга ўтириб жўнадик.

Чилонзор. Дарбанд дарёси ёқасида, йўлнинг икки ёнига сочилган қадимги қишлоқ, лекин, бир қарашда қадимчилиги ҳам билинмайди: томлари шифр қилинган катта мактаб, магазин ва идора бор. Бошқа хонадонлар — пахса девор уйлар, кўпи оқланмаган ҳам...

Бунақанги қишлоқни Сурхон тупроғида ҳар қадамда учратиш мумкин.

Биз қишлоққа кириб борганимизда, алак чопон кийган, патак соқолли бир киши йўл четидаги идора орқасини, чегараланган пастак деворни оқлаётган экан.

Эшонқул ака машинадан ирғиб тушиб, унга яқин борди, баланд товуш билан Шамаевнинг қаердалигини сўради. У йўл одоғига ишора қилиб, бир нима деди. Кетдик. Мен йўл бўйи ёнимдаги раҳбарларнинг Шамаев ҳақидаги гапларига қулоқ солдим, бу гаплар билан асил аҳволни солиштиришни ўйлар эдим. Улар Шамаевни фақат мақташди...

— У давлат манфаатини тушунади, гап шунда!— деди Эшонқул ака.— Кўп чўпонлар тушунмайди бунини! Узиям ўқиган, етти синф маълумоти бор!

* * *

Чилонзор орқада қолди. Машинамиз текис, илон изи асфальт йўлдан физиллаб кетиб бо- раётганди, бирдан Тилло:

— Шамаев эмасми анави?— деб қолди.

— Шу-я... Шу!— деди Эшонқул ака.

Мен олдинга қарадим ва эшак миниб кел- лаётган кишини зўрға кўзим илиб қолди. Ма- шина ўша тезлиги билан унинг ёнидан ўтиб кетди. Тезда ҳамроҳларим шоферга машина- ни тўхтатишни буюришди, Эшонқул ака йўл- даёқ эшикни очиб, орқага қаради. Машина йўл четида чиқиб тўхтади.

Биз машинадан тушдик. Афтидан, Шама-

ев ҳам бу виллисда бир гап борлигини сезган, эшагини тўхтатиб, бизга қараб турган экан. Эшонқул ака:

— Баққа келинг, ҳо-о, Эргаш ака! Ҳайданг баққа!— деб бақирди қўлини силкитиб.

Тилло алланечук қувнаб, чўнтагидан сигарета чиқарди. Тутатдик ва Шамаев эшагини физиллатиб биз томонга келаркан, мен уни «ўрганиш», кўриниши ва белгиларини ёдда сақлаб қолиш учун, ҳар ҳолда, келувчининг кўнглида шубҳа туғдириши мумкин бўлган назар билан тикилиб турдим.

Шамаев эшак тумшуғидаги нўхтанинг давомини узанги қилиб, қаттиқ кирза этикларини унга тираб олган. шу этиклари билан ҳайвоннинг қорнига ниқтаб келарди. У кулимсираб, содда кулимсираб келаётгандек туюлди менга. Ҳақиқатан ҳам қаршимизга келиб, эшакдан тушганида, унинг чеҳрасида сезганим табассумни кўрдим. Биз кўп содда табассумлар кўрамиз, уни бола табассумига ўхшатамиз.

Лекин, бу одамники... ҳеч ҳам унинг ажин тушган қисқа пешонаси, сийрак сарғиш соқоли, дағал, қотган қўллари, умуман, гавдасига ва ёшига ярашмас, рости гап, жуда ҳам ёқимтой ва дарҳақиқат, бола табассуми эдики, мен беихтиёр анчагина кўнгли очиқ ва дилкаш киши билан учрашганимни ҳис этдим.

Эшонқул ака шу ердаёқ мени анча келиштириб таништирди. Шамаев менга қарамай, унинг гапларига қулоқ солди ва гап тугамасидан эшагига минди.

— Қани, эшакни ҳайданг!— деди қаққос

кулиб Эшонқул ака.— Машинага етиб юрладими?

— Юради, юрмай кўрсин!— деди Эргаш ака ҳам кулиб.

Биз яна машинага ўтирдик.

— Босинг, тўртинчи скоростга босинг!— деб ҳайқирди Эшонқул ака.

Биз ҳаммамиз Шамаевнинг ўзи учраб қолганидан, уни излаб юриш ташвишидан қутулганимиз учун мамнун эдик. Албатта, мен икки ҳисса мамнун эдим: бу одам ёқимтой туюлди, уни нима учундир алла қаерда кўргандек бўлдим, туманли нарсаларни эсладим ва энди ўзимнинг Тошкент одамларини қўятурай, бойсунликларга ҳам ўхшамайдиган, алланечук ёт ва яқин, қандайдир даражада ўзимиз орзу қиладиган, давраларда соддаларча севадиган кишилар орасига тушаётганимни ҳис қилдим. Яна: бу одам билан одамчасига суҳбат қилишимизга ишондим, ёнимиздаги бошқа киши, ҳали ўзим истамаган Эшонқул аканинг ҳам очиқлиги ёқиб кетди менга ва энди у кишининг ҳам ёнимизда эканидан хурсанд ҳолда, Тилло ҳақиқатан ҳам ўша таклифни жўяли айтганини тушундим.

* * *

Машина эллик метрлар юриб, йўлдан чиқди, майда тошчалар сочилиб ётган нишабликдан пастликка туша бошлади. Бу ерда илгари ҳам машина юргани кўриниб турарди: қачондир босилган излари ана...

— Тўғри кетаверамиз,— деди Эшонқул ака ва менга пастликнинг, яъни қамишлар ва юлғунлар ўсиб ётган катта майдоннинг нари-

ёғидаги адирларни кўрсатди.— Ана, Шамаевнинг ўтовлари!

Олисада, ялтираб оқаётган дарёнинг шундоқ қирғоғида, тақир жигар ранг дўнглик бағрида иккита ўтов кўринар эди.

Машина пастга тушиб, юлғунлар орасидан дўқир-дўқир қилиб кета бошлади, шофер машинани ўзига мос ерлардан ҳайдайверди.

Шуни айтишим керакки, бу майдон жуда чиройли эди. Жуда ёввойи ва чиройли эди! Мен кўпдан бери машинада шундоқ, одамнинг белига урадиган, гули тўкилиб, сарғайиб қолган юлғунлар орасидан юрмаган эдим. Бундай йўлларга от-эшаклар ярашади: улар бу йўлга алланечук мос. Бироқ, машина! Бунинг ҳам ўзгача завқи бўларкан. Юлғун шохлари бортга тарс-тарс урилади, баъзи шохлари очиқ эшигимиздан ичкарига кириб, бизга тегади... Одатимни, нима бўлсаям шоиртабиатлигимни биладиган Тилло бир бутоқ синдириб, ҳидлади-да:

— Оҳ, оҳ!— деб менга берди.

Юлғуннинг хушбўйлигини яхши билардим. Лекин, ҳозиргининг ҳиди кайфиятим таъсириданми, жуда антиқа туюлди. Ҳаммамизнинг кайфиятимиз баланд эди. Шу куйи дарё бўйига етдик.

* *
* *

Машина нарёғига юролмади. Тушдик.

Олдимизда чамаси ўттиз сотих майдон ястаниб ётар, бу ерга — Эшонқул аканинг гапи рост экан — макка экилгани аниқ эди: мана поялари...

Биз Шамаев келгунча шу ерда тўхтаб турдик. Бу орада ўтовдан тушиб келган саккиз ёшлардаги болага:

— Бор, ўғлим, бир жой ҳозирла, тўшанчи тўша!— деди Эшонқул ака.

Бола бурилган ерда, Эшонқул ака биздан қаерда ўтириш маъқуллигини сўради: танлаш менга тушди — ўтов ортидаги дўнглик маъқулмикан дедим... ва у ерда туриб, атрофни томоша қилиш яхшилигини ўйладим.

Эшонқул ака энди, ҳақиқатан ҳам Шамаевнинг ўзи шу ерга макка экиб ўстиргани ва давлатнинг моли учун ўзи хашак тайёрлаганини айтиб берди.

— Ишнинг кўзини биледи-да, бу одам! Икки йил бўлди шу ерга кўчиб келганига. Қаранг, қандай яхши жойни танлаган! Бўлмасам, мингта чўпон ўтган бу ердан. Биттасининг ҳам эсига келмаган бу...

Бу вақтда Шамаев олисда, юлғунзорни оралаб келар эди. Эшаги кўринмас, фақат ўзи кўринар ва бошини қуйи солиб қилаётган ҳаракатидан у ўзининг «жонли машинаси»га тезроқ юриш учун яхшигина азоб бераётганини сезиш мумкин эди.

У бизга, чамаси юз қадамлар қолганди:

— Ҳайданг-э, мазаси йўқ-ку, унингизнинг!— деди Эшонқул ака.

Шамаев илжайганича бир нарса деди-да, шартта эшакдан тушиб, нўхтасини айилига қистирди ва қорнига бир тепиб ҳайдаб юборди. Ўзи ҳаллослаганча бизнинг ёнимизда тўхтамай ўтовга қараб ўтди.

— Тепаликка жой қилсинлар, Эргаш ака!— деб бақирди қишлоқ советининг раиси.

* * *

Мана шу ерга етганда, рости гап, бир оз дилим хижил бўлгандек бўлди: «Булар жой тайёрлай деяптилар, ўзим ҳам ҳисса қўшдим бу «хайрли» ишга... Албатта, бу гапнинг тагида нимкосаси ҳам бўлса керак. Уй эгаси ташвиш қилади биз учун... Мен ўзим нимага келяпман? Шамаев ўйламайдими бирон нарсани?» Мана шу ортиқча хаёллар бир оз дилгир қилди мени.

Лекин, яна ҳали йўлда, кўнглимдан кечган туйғу — ўзимни алланечук ёт ва кўнгилга яқин, давраларда гоҳо соддаларча ҳавас қиладиган одамлар орасига кираётганимга ўхшаш туйғу қамради. Бир оз енгил тортдим.

Кейин, ўзимга ўзимнинг гашим келиб, уқтирдим: «Нима бу? Меҳмон келгандан кейин, бирон ерга ўтиради-да. Ўзимизникига ҳам бир киши борса, устига устак у андак шаҳарлик бўлса, ташвишга тушмаймизми!»

Шундан кейин, юқоридаги хаёлни изсиз унутишга уриниб, ўтовларни, ўтов ортида ёзиб қўйилган кигизни, сояда бизга ўқрайиброқ қараб ётган оқ итни, наридаги тандир ва арча ёғочларини ёдда сақлаб қолиш учун, айни чоғда қаҳрамонимиз Шамаевни кўпроқ кузатиш, унинг ҳар соҳадаги хатти-ҳаракатини ҳам имкон борича аниқроқ ўрганиш учун атрофга йўлдагидақа бир қадар очкўз назар ташлаб, ҳамроҳларимга эргашдим.

* * *

Ўтов эшигида новча бир хотин кенг енгини кўкраги томон элтиб, бизга қараб турарди.

Унга тик қарамай, салом бериб ўтдик ва ўтовлар орти билан дўнгликка кўтарилдик. Тақир дўнг устига битта кигиз ва битта гулдор шолча ёйилган, учта қуроқ кўрпача тўшалган, биз-ку уч киши, бу жойга йигирма меҳмон бемалол сиғар эди...

* * *

Шамаев ўчоқда чой қайнатилавериб қорнини қурум босиб кетган чойдиш билан афтидан, ҳозир тўпидан пичоқда қирқиб олинган, одатдагидан узун, оппоқ сочиқ олиб келди. Эшонқул аканинг орқасидан биз ҳам қўлларни чайдик. Шамаев сув қуйиб турди. Эътироз билдирмадик бунга. Ўзим бойсунликман, бизникига ҳам бир меҳмон борса, ўзим қўлига сув қуйиб тураман.

Кейин кўрпачаларга ўтирдик. Кейин, яна тартибга ва давра маромига қараб қайта сўрашдик.

— Раҳмат, раҳмат,— деди Эргаш ака.— Ётибмизда-е!

— Ётибсизми?— кулди Эшонқул ака.

— Бўлмаса нима қиламиз. Ишимиз санжоб бўлган кунлар — шу кун. Қўйди ҳайдагандан кейин, э-ҳе, икки-уч ойлаб бизга тиним бўлмайди!

Мен вақтдан фойдаланиб, бу гапнинг маъносини тушунтиришларини сўрадим.

— Бундан кейин то кўкламгача, тўл тушгунгача қўй ерга ётмаслиги керак,— деди Шамаев пастликка қараб.— Нимагаки, ҳозир бўғоз, энди совуқ тушади, ерга ётса боласи шамоллаб қолади, кейин етилтирмай туғади.

Бизга уйқу бўлмайди. Мана шу этикларимиз бир ҳафталаб оёғимиздан ечилмай юради...

Шамаев яна сўзсиз туриб кетди, шерикларим яна бу одамнинг фазилатлари ҳақида сўзлашга тушди:

— Ҳзи бу одам, Шукуржон, кўп бадавлат!— деди Эшонқул ака.— Ҳзининг юздан ошиқ қўйи бор. Бунинг ақлига қаранг: мана, давлатнинг плани бажарилмайдиган кўринса, ўзиникидан қўшиб қўйишдан ҳам тоймайди. Давлат ҳам бундан аямайди-да. Ҳтган олтинчи йилда йигирма бош қўй, икки минг сўм пул мукофот олди! «Москвич» ҳам берилди бунга.

— О, зўр-у!— дедим.

— Ана шундай.

Кейин, мен болаликдан эшитганларим, ўзим ҳам тасодифлар билан кўриб қолганларим — чўпонлар ҳаётининг нечоғлик қийинлиги ва хавфлилигини ўйладим... Айни чоғда, нима бўлмасин, шундай асримизда бу касб — ҳавас қилгулик касб!

Бироқ, мен чўпон бўлолманми? Шу ерда ўтирганлардан бошқа биронтаси-чи? Йўқ, асло... Бунинг тасаввурларига ҳам сиғдиришолмайди, тасаввурга сиғмас қонуний сабаблари бор! Мен-чи? Йўқ. Шунинг учун йўқки, бу одам ҳам, ўз касбини нечоғлик севмасин, ўз шароитини нечоғлик севмасин, бизга ва бизнинг яшаш шароитимизга ҳам алланечук, бизга ўхшаш ҳавас билан қараса керак, ҳар ҳолда... Лекин, бари бир, икки дунё бир бўлганида ҳам, у биз каби ҳаёт кечиришга ва бизнинг касбга ўхшаш касб билан шуғулланишга

рози бўлмайди, бунинг ҳам кўп қопуний сабаб-лари бор...

Шунақа экан-да. Руслар қаер яхши — сен бўлмаган ер яхши, деганларидек, биз бўлмаган шаҳарлар-у, биздан олис одамлар бизга ҳамиша қизиқ, суюмли туюлади. Бироқ, мен худди шу нарсани таъкидлашни истар эдим: бизнинг шаҳар билан мана бу тинч табиат оғуши, биз зиёлилар билан мана бу чўпонлар орасидаги юқорида айтганимдақа ҳавас ва интилиш — бу айрим бир ҳолки, назаримда, бу нарсада асримизнинг муҳим муаммоларидан, одамликнинг муҳим муаммоларидан бири бор...

Шулар ҳақида ўйланиб, ҳамроҳларимнинг Эргаш аканинг қийинчиликлари ҳақидаги сўзларини ҳам табиий тушундим.

* *
* *
*

Кейин Шамаев қалами матодан қилинган дастурхон ва бир чинни косада ширинлик келтириб ўртага қўйди. Эшонқул ака нонни — қизариб пишган уй нонини ушатди. Шамаев яна ўрнидан турди ва сал нарига бориб, пастдан чиқиб келаётган бояги саккиз яшар боланинг қўлидан чойнак-пиёла олди. Қелиб яна бир дам ўтирди...

Афтидан, ҳамроҳларим менинг ҳожатимни чиқаришни мўлжаллашарди, мен беришим керак бўлган саволларни қандайдир тушуниш ҳисси биланми, ё беихтиёр равишдами бера бошладилар. Лекин, аминманки, бу саволларнинг жавоби уларга илгаритдан маълум:

— Неча болангиз бор эди, Эргаш ака?

— Бешта.

— Асли қаерда туғилгансиз?

— Сайроб тоғининг ортида, Хомконда. Кейин уруш йилларида Чилонзорга кўчиб тушганмиз.

— «Москвич» қани?

— «Москвич» турипти... Каттаконимиз ўргансин, кейин Бойсунга бир катайса қип келамиз.

* * *

Шундан кейин Шамаев яна қайтиб кетди. Уни узоқ кутишимизга тўғри келди. Ўзимиз у ёқ-бу ёқдан гапиришиб ўтирдик: пастдаги майдонни Шодивой тўқай дейишаркан: қаҳрамоннинг қишки кўраси Чилонзорнинг нарёғида экан; мана шу этагимиздаги ўтовларнинг бири Эргаш аканинг акасига тегишли экан — у киши укасига ёрдамчи чўпон эканлар. Эргаш аканинг чўпонлик қилганига йигирма йилдан ошипти, ёши буларнинг айтишича қирқда...

Биз, одатда, қишлоқи, мана бунақанги табиат орасида ҳаёт кечирадиган кишилар ўз ёшларига нисбатан ёш кўринадилар, дейишга ўрганганмиз. Лекин, унга ҳамоҳанг бир ифодалар бор эдики, булар чинакам ёшлик белгилари эди! Буни қандай сақлай олган, сақлашни хаёлига ҳам келтирмаган бу одам? Уйлашимча, кексайиб чол бўлганида ҳам шу ифодалар сақланиб қолса керак. Ажаб: шудир-да унинг ёшлиги, шудир-да унинг ўз ёшига нисбатан ёшлиги!..

* * *

Эшонқул ака:

— Нима бўлди қаҳрамонимизга?—деб

дўнг четига қараб кетди-ю, илжайиб қайтди. —
Қаҳрамонлик қиляпти қаҳрамонимиз!

Шамаев қўй сўяётган экан.

Тилло кулди...

Нима десангиз денг, лекин, биз ҳаммамиз
шод бўлиб кетдик фавқулодда!

Менинг кўнглимга яна ўша келаётганимиз-
да, тепада жой ҳозирлашни тайинлаганимиз-
даги хижолатга ўхшаш ҳис қўйилди, лекин,
уни ҳам ғашлик билан ҳайдадим: «Яқин-
гинада Тошкентдан ўртоқлар келиб кетди,
улар олдида биз ҳам қўй сўйдик-ку! Қайтанга
улар дурустроқ тамадди қилсинлар, деб жо-
нимиз ҳалакда бўлди ва бу гўштнинг шаҳар-
даги музлатиб сотиладиган гўштан фарқи
борлигини айтиб мақтаганларида, биз мам-
нун бўлдик.. Айтишларича, бу қаҳрамони-
миз бизлардан, Бойсундаги оиламиздан ҳам
бадавлат экан. Нима бўпти битта қўй?»

* * *

Шамаев тандир осган экан.

Тандир! Сиз буни кам эшитгансиз, эшит-
ганда ҳам Сурхон ва Қашқар водийларида
бўлган кишилардан эшитгансиз. Дарҳақиқат,
бу таом фақат шу водийлардагина тайёрла-
нади, водийларнинг ҳам хусусан Бойсун,
Шеробод ва Деҳқонобод районларида тайёр-
ланади... ва суюкли меҳмон олдига қўйилади.
Албатта, тўрт-бешта навқирон дўст ҳам бир
хилватни топиб, ўзларига тандир қиладилар...

Эргаш ака катта лаганда таом кўтариб
келди: димоғимизга бирданига юлғун ҳиди
урилди. Мен дарров сўрадим:

— Одатда арча солишарди тапдирга?

— Йўқ, юлғун солса ҳам бўлади.—деди Эргаш ака.—Қайтанга жуда мазали бўлади. Баҳорда момик деган ўт ўсади, ҳов анави ўнгирларда. Шу момикдан солса, янаям тоғли бўлади. У гўшти титиб юборади..

Бу тасвирга тоб бермайдиган таом эди.

— Зўр бўпти! Қотирибсиз,—деган мақтовлар ёғилди қаҳрамонга.

— Сизни асли Сайробга оббориб ошпаз қилиб қўйиш керак,—деди Эшонқул ака.

Тилло пиқиллаб кулганича виньякдан қуйиб, Шамаевга ҳам узатди.

— Э, йўғ-э, йўғ-э,—деди Шамаев.

— Олинг, отпускангиз экан-ку, ҳозир!

— Э, бўлмайди-е!—деди Шамаев.

Эшонқул ака Шамаевнинг қаҳрамонлиги, СССР Олий Советига депутатлигини юзига солиб, каттаконлар даврасига тушганда нима қилишини айтди.

— Э, шу касбни қилмадик-э,—деди Шамаев кулиб ва олис-олисларга шўх тикилди.—Одам ўрганиб қолади-ю, кейин ёмон бўлади, ўйлаб кўринг, муни ичиб олгандан кейин кўзингизга бир қўй иккита бўлиб кўринади. Кейин нима бўлади. Бир ерда ухлаб қоласизми, қўй кетиб қолса... Йўқ, бўлмайди бизга.

Биз кулишиб, ортиқча қистамадик. Ўзимиз ичарканмиз, Шамаев ёмонлиги фақат ўзига маълум бўлган, биз шаҳарликлар эса, билмайдигандек алланечук мамнун ва қув назар билан пиёлаларга тикилиб турди, сўнг ўзидан ўзи хурсанд бўлган каби гўшздан олди.

Тамаддидан кейин, биз мезбонни мақтаб, пазандалик шаънига мақтов сўзлари айтдик. У кулиб, кўкламда келишимизни қаттиқ тайинлади ва ирғиб туриб, этигини кийди-да, бўш чойнакни кўтариб кетди...

Чойни ичгандан кейин мен Шамаевни айланиб келгани таклиф этдим.

Шамаев ўша мамнунлигида қўзғалди. Шерикларимиз бизни табассум билан узатдилар. Иккаламиз гап-сўзсиз, наридаги адирга қараб юрдик.

— Хўш, Эргаш ака, мана қаҳрамон бўпсиз, депутат бўпсиз,— деб гап бошладим мен.— Юз бош қўйдан юз олтмиш бешдан қўзи опсиз.

— Ҳа, ҳа,— деб ерга қараб турди у.

— Айтинг-чи, нима учун бошқа чўпонлар шундай бўлолмайди, шундай қилолмайди?

— Энди, биз чиққандан кейин бошқа чўпонлар ҳам чиқа бошлади. Мана, издошларимиз йигирмадан ошди,— деди у...— Лекин, сизга айтсам, укам, бу иш бизнинг ҳам обрўйимиз, ҳам нонимиз экан: ишласак яхши, ўзимизнинг ҳам оғзимизга тегади, давлат ҳам манфаат кўради, ишламасак, икковиям йўқ...

Нимагадир шу гаплар менга етарлидек туюлди, бошқасига қизиқмадим унча... Чунки, агар чин қизиқадиган бўлсам, ҳеч қурса учтўрт кун бу одам билан молнинг изидан юришим керак. Бу эса, менинг йўл хотираларимга кирмайди!

Гапимиз юқоридагича давом этиб, аста-се-

кин қайтдик, йўлдошларга яқин қолганда, Шамаев алланечук шивирлаб тўхтади:

— «Москвич» деди улар. Шу... акамизнинг иккита ўғли бор эди, биттаси тоғда кўричак бўлиб, кўричаги ёрилиб кетиб, ўлиб қолди. Акамиз биттасига қараб қолган. У «Москвич»ни яхши кўриб қопти, акамиз уни уйига олиб кетди. Мен ҳам бир нарса деёлмадим.. Энди, мана сиз Бойсунга борасиз, Тошкентга борасиз. ўша ёқнинг катталарига бир оғиз айтиб қўйсангиз: бизга шу «Волга»сидан битта беришса..

— «Москвич»ни пулга олгансизми, текин берганми?— сўрадим мен.

— Йўғ-э, пулга-да. Пули биздан, машина улардан.

— Майли, айтиб кўраман,— деб ваъда бердим.

Шундан кейин биттадан чой ичиб, виньякни бўшатиб турдик. Эргаш ака бизни сув бўйигача кузатиб борди. Унга раҳмат айтиб, ишига ютуқ-барор тиладим. Хайрлашдик.

Машинамиз ҳали ўзи қолдириб келган йўллардан силкиниб кета бошлади. Яна юлғунлар шохи урилади кабинага, энди ўзим битта бутоғини синдириб олдим. Чекдим. Катта асфальт йўлга тушганимизда, Тилло:

— «Волга» олишга ёрдам бер демади-ми?—

— Деди,— дедим.

У кулди. Биз ҳаммамиз қувнаб кетдик нимагадир. Кейин мен йўл бўйи хотирамда қолган нарсаларни қайтариб чиқдим. Хаёл «Волга»га келиб тақалди ва бенхтиёр ҳали мени кўп марта эгаллаган туйғунни, ўзингизга олис,

айни чоғда яқин, ёқимли туйғуни ҳис этдим. Кейин қиёслаган манзараларим кўз олдимга келди: юлғунлар — машина, тўқай — асфальт йўл.

Бирдан хаёлимда бир манзара намоён бўлди: ўша ўтов. ўша ит, тандир ва нарида «Волга» машинаси...

Булар бир-биридан узоқ, айна чоғда, жуда яқин туюлиб кетдим, эсимга ҳали юқорида айтган гапим тушди: бу манзарада мен асримизга хос, унинг бир белгисини кўргандек бўлдим, энди у менга ғоят табиий туюлди. Шуларни бир-биридан узоқлаштираман, унисидида ҳам, бунисидида ҳам бир камчилик бор каби кўринадигандек бўлди...

Б О Ғ Б О Н

Шарифнинг отаси бор эди: Нурхон пайванд номи билан қишлоққа машҳур. Шарифнинг онаси бор эди: қўли косов, сочи супурги заифа. Шарифнинг тоғаси бор эди: Самад Махсум жиянини ҳовузи чордарага — шеър шинавандалари суҳбатига олиб борар, жўрабоши Садриддин Айний гоҳо: «Қани, йигитча, сиз ҳам янги байтларингиздан ўқинг» деб қоларди. Шариф ўқиб бергандан кейин: «Болада заковат бор», деб мақтар, қишлоқ домласи Махсуми Дағалнинг дарсларига канда қилмай боришни уқтирар эди. Шарифларнинг уч таноб боғи ҳам бор эди: бунда жаъми мewa навларидан экилган, Шариф отасига эргашиб уларни парваришлар, пайванд қилар эди. Шарифнинг яна ёли узун, қора эшаги ҳам бор эди: далада кесган юлғунларини шунга ортиб, Қогонда сотиб келар эди. Шарифнинг пешонаси қашқа, говмиш сигири ҳам бор эди: уни отасининг жўраси Рўзи Иноқ: «Бузоғи манга, сути сизларга» деб бериб қўйган эди; Шариф уни чимзорларда ўтлатар, эрталаб қаймоғини ер эди... Шарифларнинг оиласи фақир эди — фақир оилаларга хос камтарлик ва олижаноблик ҳам бор эди...

Шариф отасини ҳам, онасини ҳам, тоғасини ҳам яхши кўрар, кўп ўқишни — ўқимишли киши бўлишни орзу қилар, чорбоғлари, эшаклари, сигирларини ҳам яхши кўрар эди. Шарифнинг ўзи ҳам фақир, камтар ва ажойиб эди...

Булардан ташқари, Шарифларнинг уйи орқасида мачит, мачит биқинида Холиқбойнинг данғиллама ҳовлиси — башанг безалган хоналари, катта қўй қўраси, хизматкорлари ва София исмли, «жияним» деб юрадиган чўриси, ҳовлининг орқасида паст-баланд адирлар, адирлар тугаш ерида темир йўл бор — соқоли кўксига тушган Николай исмли рус чол темир аравасини шиғиллатиб, изларни қараб юарди...

Шариф мачитнинг олдидан ўтганда, у ердан чиқаётганларга қўлини кўксига қўйиб салом берар, Холиқбойдан ҳайиқар, Софияга байтларидан айтиб, кулдиарди, темир йўлчи Николай чол билан таниш эди: унинг пулига қишлоқдан тухум ва товуқ, гоҳо ниҳол элтиб берар, чол ҳақиға «нони қоқ» — сухари ва консерва берарди...

Шарифнинг ўзи хуш кўрган, отасига ҳам маъқул бўлган байти шу эди:

Тўқ данакдан кўкардинг, ўс бемалол, ниҳолчам,
Тағларингни юмшатай, топгин камол, ниҳолчам,
Ўғит бериб асраин, ўса бергин куну тун,
Шохларингни букмасин, қуюн, шамол, ниҳолчам.

Шарифийда мақсад шу: дўстлар есин мевангдан,
Пайванд қилаин, бўлсин, ҳосилинг бой, ниҳолчам.

Ота ўғлини Холиқбойга етимликка берди.
Холиқбой уни қўрасига олиб кириб:

— Мана қўйлар, чўпон бўласан, — деди. —
Бозор куллари уйингга жавоб бераман. Ло-
йингни юз айлантриб тепсалар ҳам, сандан
ҳуштак чиқмайди. Ўқиш деб мачитга бориб
юрма. Ишингни бил.

Бозор куни Самад Махсум уни Ҳовузи Чордарага олиб борганида, у Холиқбойнинг талабини айтди. Айний:

— Ундай бўлса, ўзим сенга битта «Ҳафтияк» топиб бераман, — деди.

Бироқ, бир тонгда Шариф қўрага кираверишдаги уйчада китобини ўқиётган эди, бой келиб қолди.

— Шунинг учун чўзилиб ётар экансан-да! — деб «Ҳафтияк»ни тортиб олди... Шундай қилиб, Шарифнинг ўқимишли бўлиш орзуси сўнди.

Бой Самад Махсумга: «Жиянингиз менга сидқидилдан хизмат қилсин. Катта бўлса, Софияни бераман унга», депти. Буни тоғаси Нурхон пайванднинг уйига келиб айтди. Шариф ҳам хурсанд бўлиб кетди. Бу хабарни хотини Маҳтарга ҳам айтган экан. У Софияга «Сиз бизга келин бўласиз, тоғангиз айтибдилар» депти. Шариф билан София бир неча кун бир-биридан қочиб юрди. Орадан икки йил ўтиб, бир-бирига меҳр қўйиб қолди. София нон ёпар, кулга тушган бўлақларини девордан ошириб ташлар, кўчада турган Шариф уни ушлаб олар эди. Тўл тушган маҳал эди. Шариф далада қўй боқиб юрганида София ёрдамга борди. У кетгандан кейин Шариф ораларида ўтган суҳбатни шеърга солди:

Бир дилбари давронимсан, чўпон қиз,
Сут соғишга чаққонимсан, чўпон қиз.
Ҳам дилбарим, ҳам жонимсан, чўпон қиз,
Қирда бўлдинг меҳмонимсан, чўпон қиз.

Йироқ кетсам, менга атаб най чалдинг,
Раҳмат десам, яйраб кулиб уялдинг,

Секин-аста қалбим томон йўл олдинг,
Дил боғимда дилдоримсан, чўпон қиз.
Шарифим деб менга қилдинг наззора,
Меҳрим қўйиб суйдим сени тобора,
Хуснинг ҳаққи қилма мени овора,
Энди бўлгин жононим сан, чўпон қиз.

Аммо орадан бир қиш ўтиб, Холиқбой қиз-
ни олис қариндошига узатиб юборди. Шариф
куйиб қақшаб қолди:

Водариф, ул нозанинни ўзгага ёр этдилар,
Йиғлади ҳар кипригидан оқди ёшлар юз қатор.
Куйди бағрим, ёнди жисмим, устихоним бўлди чўғ,
Уртаниб ўтган жоним, қолмади сабри қарор.

Айрилиқ дарди йиқитди ғам тегирмони аро,
Хор-зор жисмим эзилди, бўлди гард ила ғубор.
Э, ғуборим, севгилимнинг юзларига қўнмангиз,
Бўлмасин ойдек жамоли хира нурли, доғдор —

Жойлашиб кавшига қўйган кигизининг остига,
Мен учун ўпинг оёғин, яйрасин ул дилфикор,
Юрса ҳам маҳсию кавши товушига жўр бўлиб,
Бу Шариф Нурхон сўзи деб куйлашинг гулёр-ёр.

Бир йилдан сўнг София сил касалидан ва-
фот этди. Маҳтархоним унинг камзули кисса-
сидан Шарифнинг икки шеъри топилганини
айтди.. Шариф Софиядан ҳам жудо бўлди.

Куз оқшоми уйга бориб, оғилнинг орқаси
тешилгани, қашқа сигирни ўғри уриб кетгани-
ни эшитди. Шариф таппи ва нишхўрт ҳидига
тўла оғилда серрайиб қолди:

Зўр гавмишдан туғилдинг, жунинг бароқ сигирчам,
Кўзинг сариқ, шохинг тик, пешонанг оқ, сигирчам.

Дунёда кўп йил юриб, шикаст-офат кўрмасанг,
Сени бизларга берган Рўзи Иноқ сигирчам.

Доим сутингни ичиб, яйраб кулиб юрардик,
Ҳар йил туғиб берардинг, соғлом бузоқ сигирчам.

Доим боқиб асрардик, ўйноқлардинг семириб,
Сени ўғирлаб кетди, қайси айғоқ, сигирчам.

У ҳам сутингни ичиб, бузоқ олиб юрдими,
Ё бўйнингга қўйдими ўткир пичоқ, сигирчам.
Энди Шарифий йиғлаб, ғуссаю ғамни ейдир,
Сен бўлганда ер эди, мойли қаймоқ, сигирчам.

Рўзи Иноқ: «Хафа бўлманг. Болаларингиз
катта бўлса, қайтарар» деса ҳам, Нурхон пай-
ванд Самад Махсум билан сигирнинг пулини
тўлади...

Аmmo. ёли узун, қора эшак сотилди... Бу
Шарифнинг елкасига яна бир ғам бўлиб туш-
ди.

Эшаккинам, эшаккинам..
Ёлинг эди мисли сумбул,
Пешонангда кокилинг гул,
Сенга тикдим тўқиму жул,
Ип йигириб, эшаккинам.

Юрсанг йўлни чанглар эдинг,
Сўзларимни англар эдинг,
Сўфи каби ҳанграр эдинг,
Саҳар туриб, эшаккинам.

Очарчилик бўлди ёмон,
Сотдик сени айблаб фиғон.
Олиб кетди Уста Қурбон,
Юз сўм бериб, эшаккинам.

Бу Шарифий ғамга ботиб,
Орқасига ўтин ортиб,
Бозор элтиб, келар сотиб,
Сенсиз юриб, эшаккинам...

Гузар ариғи Нурхон пайванднинг девори тагидан ўтар эди. Бир куни Очил Тўпчибоши девордан боққа қараб, катта кўлмакни кўрди-да дарвозани ланг очиб кириб келди.

— Сувни нега ўғирладиларнинг?— деб шовқин солди.

Нурхон пайванд илтижо қилиб, сувни ўғирламагани, сувнинг ўзи девор тагидан сизиб чиққанини айтди.

Тўпчибоши бир зум боққа қараб турди-да:

— О-ҳо, бу ер жаннат бўб кетган-ку?!— деди. Эртасига келиб, — Нурхон пайванд, сизни Когонга қози чақиряпти, — деди.

Нурхон пайванд Когонда қолиб кетди. Самад Махсум бозор куни Шарифни эргаштириб, Ҳовузи чордарага борди.

— Сизларда чиройли бир қиз, ё яхши бир от борми? — деб сўради Айний.

Оқибат, Тўпчибоши боққа эгалик қилиш учун бу ишни қилганини англадилар. Холиқбой орага тушмаса, Нурхон пайванднинг қутулиши маҳол эканини айтди.

Холиқбой Шарифни ўн йил муҳлат билан хизматкорликка олган, шу муҳлат ўтгандан кейин унга ўнта қўй бериб жўнатиши керак эди.

— Олти йил ишладинг, олтига қўйинг бор. Шуларнинг баҳридан кечсанг, ёрдам бераман. Отанг бекорга қутулмайди, — деди Холиқбой.

Шариф рози бўлди.

Нурхон пайванд бир йилдан кейин обхонадан чиқиб келди ва кўксини ушлаб йўтала-йўтала қазо қилди... Шундай қилиб, Шариф отадан ҳам ажралди.

Шариф темир йўлчи Николай чол билан ҳамон алоқада бўлиб турар эди. Бир куни чол:

— Ленин деган киши чиқипти. Оқ пошшонни йиқитипти. Амири Бухоро ҳам таслим бўлибди. Яқинда у Қогонга келармиш. Ҳамма бойларни ўлдириб, мол-дунёсини камбағалларга олиб берармиш,— деди.

Шариф қўрага етгунча шундай шеър тўқиди:

...Севимли мушкулосоним, улуғ йўлбошчи Ленин, кел,
Юрагим, танга дармоним, улуғ йўлбошчи Ленин, кел.
Сўраб ҳоли паришоним, улуғ йўлбошчи Ленин, кел.
Сени кўрсам йўқ армоним, улуғ йўлбошчи Ленин, кел...

Шу оқшом Шариф шеърни бошқа хизматкорларга ҳам айтиб берди. Эртаси бозор куни эди. Бойнинг ҳовлисидан чиқиб, кўчадан уйларига ўтиб бораётганда, мачит айвонида ўтиришган бир неча кишини кўриб, эгилиб салом берди. Шунда Махсуми Дағал қўли билан имлаб қолди. Яқин бориб, ўрталаридаги тарвузни кўрди ва «Менга ҳам тарвуз берар экан-да», деб ўйлади. Пойгакда тиз чўқди.

— Шарифча, «Ленин» деган шеър тўқибсан. Айтиб бер,— деди Очил Тўпчибоши. Шариф бир четда ўтирган тоғасига қараб, ранги оқариб кетганини кўрди. Махсуми Дағал:

— Бу жуда ростгўй бола, айтади. Менинг талабам, — деди.

— Балли!— деди Тўпчибоши.— Қани, менга яқин кел.

Шариф эгилиб, унинг ёнига борган эди, у зардўзи этиги билан боланинг кўкрагига тепиб юборди. Шарифнинг боши айланиб йиқилди. Тўпчибоши ирғиб туриб, уни тепкилай кетди. Самад Махсум унинг оёғига йиқилди.

— Тақсир, тавба қилди. Иккинчи маротаба бундай номаъқулчиликни қилмайди...

Холиқбой ҳам келиб қолди, орага тушиб, Шарифни қутқарди.

Махсум ўсмирни уйига кўтариб келтирди. Унинг икки қовурғаси ва оёғи синган эди. Лўли шикастбанд келиб тузатди.

Шариф қирқ кун деганда ўрнидан турди. Ҳовузи Чордарага боришни истаб, тоғасини сўради. Самад Махсум келмайдиган бўлиб кетганини билди...

Шариф бойнинг уйига борди.

— Энди сен чўпонлик қилолмайсан,— деди Холиқбой.— Сенинг манга керагинг йўқ. Улимдан қутқариб қолдим. Шунинг учун ўлгунингча манинг ҳақимга дуо қилишинг керак.

Икки ойдан кейин онаси вафот этди.

Боғда ёлғиз қолган Шариф чўлоқланиб, дарахтзорда кеза бошлади. Шафтоли тагига ўтириб, бир вақтлар ўзи хуш кўрган шеърни эслади:

Тўқ данакдан кўкардинг, ўс бемалол, ниҳолчам.

Тагларингни юмшатай, топгин камол, ниҳолчам...

Шунда боғ Шарифнинг кўзига жуда иссиқ, яқин, ҳамдард кўришиб кетди. Шариф дарахтга суяниб ўйлади: «Булар ўлмайди. Булар

хиёнатни билмайди. Булар алдамайди... Буларни ўғирлаб ҳам бўлмайди, сотиб ҳам бўлмайди... Булар мени урмайди, мени ардоқлайди. Менинг борим шулар»...

Эллик йил ўтди. Шариф Нурхон ҳозир Бухоро областидаги Бухоро район, «Ленин йўли» колхозида донг таратган боғбон. У, уч миллиондан ортиқ кўчат ўстирди... Ўтмишда ўзи эгалик қилган бойликларидан икки нарсаси: камтарлик ва олижаноблик ўзида қолди. Шеър эса, унга йўлдош бўлди.

Унинг ҳозир энг хуш кўрган, эҳтимол отаси ҳам маъқул кўриши мумкин бўлган шеъри мана бу:

Васият шу: кўзим юмсам, ёронлар, тутмангиз мотам,
Қазинг қабрим мазорни эл босиб ўтгувчи ёғидан.
Кўриб қабримни ошнолар десунлар бу эди боғбон,
Гул ҳидлаб мева еганмиз, гулистон бирла боғидан...
Сизга хизматни оз қилган Шарифийман, кечиринг деб,
Лабим тупроқлари ўпар қадрдонлар оёғидан.

БОЛАЛАРГА

КЎНГИЛ

Қор тушиши билан бизга жон кирарди. Тонг бўзарганда қарабсизки, милтиқ елкада, ҳали из тушмаган боғ кўчадан физиллаб кетиб боряпмиз тоққа қараб.

Гоҳ ўртоқлар билан чиқсак, гоҳо... якка ўзим чиқардим: лекин, тоғнинг этагигача. У ерда Назрулла деган ўртоғимнинг томи кекса толларга кўмилган уйлари бор. У, ёлғиз онаси билан яшарди. Отаси урушда ўлган. Қизиқ бола эди у. Қим, овга юр деса, эргашиб кетаверарди. Бу ёқда мактаб борми, дарс борми — ўйлаб ўтирмасди. Унинг милтиғи ҳам йўқ эди. Лекин, у нолимас, онасига, милтиқ олиб бер, демас, овга бораётганларга эргашиб кетаверарди. Овга боргач, кийимларимизни пойлаб, олов қилиб ўтирар, овимиз барор олган бўлса, биздан ортиқроқ қувонарди.

Бир куни саҳарда айвонга чиқсам, лайлак қор ёғиб турибди. Шундай тез ёғяптики, чорпоя тагида чирқиллашаётган чумчуқларни ҳам кўриб бўлмайди.

Шоша-пиша уйга кириб кийиндим. Яримта нонни бўлиб, киссага солдим-да, милтиқни олиб, девор оша кетдим. Бундай вақтда биров кўрмасин дейсан. Лекин, албатта кўради. Деворларнинг таги билан пишиллаб кетаётсам, тўп этиб елкамга бир лўмбоз қор тушди. Нарига ўтиб қарадим. Нурмат Качал деган одам курагининг сопини кўкрагига суяб кўйиб, ҳовучига қуҳляпти.

— Овлар барор олсин! — деди у.

Бош иргатдим.

— Пойлаб ўтирарканмиз-да?

Илжайдим.

...Назрулла ухлаб ётган экан. Мени кўриб дарров гап нимадалигини тушуни.

— Ахир мактабинг бор-ку? — деди онаси.

— Мактаб қочиб кетмайди, энажон, — деди Назрулла.

Қор бўралайди. Тоғ кўринмайди. Лекин, оёқларимиз адашмай олиб боряпти бизни. Дўнгликка чиқиб бордик. Бу ерда туман бор эди. Шунинг учун қор сийрак ва юмшоқ ёғарди. Атрофга қулоқ солдик. Каклик сайраши эшитилмади. Энгашиб, қорни кўздан кечирдик. Из ҳам йўқ эди.

— Шапалоқхонага борамиз, — деди Назрулла.

Бордик. Қириб чиқдик. Тошларга ёпишиб юрадиган чўпоналдарғич қушидан бўлақ ҳеч нарса йўқ эди.

— Ҳук дарага борамиз.

Кетдик. У ерда ҳам ҳеч нарсани учратмадик.

— Ҳайдар булоққа борамизми?

Кетдик. У ердаям каклик зоти йўқ эди.

Ҳафсаламиз пир бўлди. Қуннинг қай маҳал бўлганини ҳам билиб бўлмасди. Осмон ҳам оппоқ. Бир камарга кириб, бодомчадан олов қилдик-да, поиларимизни чўгга иситиб едик.

— Мен катта йўл билан кетаман, — дедим Назруллага. — Милтиқ уйлариингда туратурсин.

Келишдик. Бироқ, қишлоққа олиб тушадим.

ган, эрталабки дўнгликка чиққан ҳам эдик, чап томонимиздан, «как-как... какиба-какиба...» деган овозларни эшитиб қолдик. Негадир, мен жаҳл билан Назруллага «ёт!» дедим-да, чўнқайиб югура кетдим. Дўнгликнинг лабига — ердан ёриб чиққандай уюм тошлар ёнига бориб, пастга мўраласам, бир гала каклик турнақатор тизилиб, ёнбағирни қиялаб боряпти. Қоқ белини кўзлаб отдим. Какликлар чуғурлаб кўтарилди-да, қанотларини думлари томон қайирганича дўнгликнинг орқасига ўтиб кетишди. Фақат биттасигина ерга туша бошлади. Отдим пастга ўзимни. Думалай-думалай, йиқила-сурила какликка етдим ва қўлларимни ёйиб, ўзимни унинг устига ташладим. Каклик қўлимда! У дириллайди, қуралай кўзларини жовдиратиб, қип-қизил оёғини таранг чўзадди. Пичоқ Назруллада эди, унинг келишини ҳам кутмай тишим билан какликнинг кекирдагини узиб ташладим. Шу билан овимиз барор олиб кетди. Йўлда яна битта каклик отдик. Назрулланинг қувончини! Нуқул елкамга уриб, «яша, яша Жўражон!» дейди йиғламсираб. Шундай қилиб, иккита какликни белга осиб, қишлоққа қайтдик. Мен тўғри уйга кетмоқчи эдим, Назрулла қўймади:

— Исинайлик.

Онаси дарров кўрпача тўшади, печкага кўмир солди. Мен печь ёнига — пўстакка ўтириб, музлаб тарашадай бўлиб қолган шимим почаларини ўтга тоблай бошладим.

— Гўшт қовуриб берайми? — деди Назрулланинг онаси. Мен йўқ дедим. Лекин, қовурди. Еб бўлганимизда, кеч туша бошлаган

эди. Этигимни кийиб, какликларим боғланган белбоғимга қўл чўздим-у, лекин, томирларим тортиб қолди: «Ахир какликларнинг биттасини Назруллага беришим керак-ку! Мен билан кун бўйи юрди... Лекин, берсам, унда битта каклик билан уйга кириб бораманми? Нурмат Качал кўрса, «Ҳа, аранг битта отдингми?» демайдимми? Ёки, «Аслида столмабсан-у, бирорта овчидан ялиниб олибсан-да», дейди. Ота-онам-чи?»

Белбоғни унутган бўлиб, этигимнинг қўнжини торта-торта эшикка чиқдим. Назрулла айвонда белбоғни чиқариб берди.

— Нима, икковиниям менга бермоқчимсан?

Кулимсиради. Ерга қараганча белбоғни белимга боғлай бошладим.

— Униси семиз экан, — деди Назрулла яланиб, — буниси ориқ экан, мазаси йўқ.

Мен миқ этмай белбоғни боғладим. Онаси билан хайрлашдим-да, бу ёққа ўтиб какликнинг биттасини бераман, дегандай:

— Нарзи, сенга бир гапим бор, — дедим. Дарвозадан чиққач:

— Хайр, энди, — дедим. — Тезроқ боришим керак уйга.

— Ҳм...— деди Назрулла.— Лекин, буниси жудаям оғир экан...

— Ҳа...— дедим ва кетдим.— Лекин, кўчага бурилаётиб, ўгирилиб қарадим. Назрулла бўйинини қашиб турар, менга настан тикиларди.

Орқа-олдимга қарайман, сакраб-сакраб кетаман, какликни кўпроқ қимирлатаман. Лекин, Нурмат Качалнинг чорбоғига етгунча

биронта ҳам йўловчи учрамади. Качалнинг дарвозасига етгач, тўхтадим-да, милтиғимнинг топ-тоза қўндоғини қор билан арта бошладим. Милини ҳам артдим... Йўқ, Качал йўқ. Керак бўлмаганда, кўчаларда лапанглаб юрарди. Ҳозир йўқ. Жуда совуқ қотдим. Бор-э!

Уйга борсам, на онам бор, на отам!

— Бозорқўм холанг чақириб кетди, — деди момом.

Какликларни даҳлиздаги ташландиқ шкафустига отдим-да, шарт ечиниб кўрпага кирдим.

Кун бўйи юриб бўлганимча бўлган эканман. Тошдек қотиб қопман. Эрталаб ҳеч кимга гап қўшмадим. Понушта қилаётган эдик.

— Қалай, бўрми, тулкими?— деди отам.

Чурқ этмай, даҳлизга чиқдим. Шкафнинг устига қўл чўздим. Ҳеч нарса илинмади. Стол қўйиб чиқиб боқдим. Ҳеч бало йўқ!

— Қани каклик? Момо?!

— Мен қайдан билай, болажон! — деди бувим.— Менга берган бўлмасанг. Гапгаям жавоб бермадинг-у.

Эшикка отилдим. Богнинг одоғидан, лойхонадан тондим... патларини... Сўнг милтиқни ўқлаб, кун бўйи дераза ёнида ўтирдим. Мушук келмади. Эртаси бозор кунни эди. Қор тинган. Яна милтиқ олиб тонгда йўлга тушдим. Назрулла ҳовлилари саҳнидаги қорни кураётган экан. Мени кўриб, қизарган бурнини бир тортди-да, нинини қилаверди.

— Нарзи... Юр, — дедим.

У бош қимирлатди.

— Бугун отганимнинг ҳаммаси сеникки, — дедим.

Назрулла бошини кескин кўтарди.

— Нима кераги бор! Зор эмасман! Гап... Гап кўнгилда, тушундингми?— деди у ва куракни қорга зарб билан санчиб уйига кириб кетди.

ЙЎЛЛАР, ЙУЛДОШЛАР...

Тол тагида кўч ортган бир машина турар, атрофини одам қўршаб олган эди. Сойда чўмилиб келаётган уч бола буларни кўриб тўхташди.

— Яна янги ерга кетишяпти, — деди Шариф.

— Булар ҳам медаль тақиб келади, — деди Бўрон.

— Биз ҳам борсак-а?

— Мен барибир бораман бир кун, медаль тақиб келаман.

— Ҳозир-чи, ҳозир борсак бўлмайдими? — деди Шариф.

Шериклари унга бошқа эътибор қилишмади. Бир неча қадам юргач:

— Биласизларми, нима, — деб таққа тўхтади Шариф. — Янги ер, яп-янги ер. Бизнинг ерларга ўхшамайди сира. Худди дафтарнинг варағидай оппоқ ер. Бизнинг ерлар эски ер.

— Қоч-э! — деди Норбой.

— Бўлмасам қанақа ер? — деди Шариф. — Нега бўлмасам уни янги ер дейдилар? А? Билмайсан!

— Бўлди, бўлди!

— Ишонмасанг юр. Борамиз! Кўрамиз!

— Шариф биледи, — деди Бўрон Норбойга. — Кўп китоб ўқийди. Биледи.

Норбой қип-қизил бўйнини қашиди.

— Янги ер яқин бўлса экан, бориб кўрсанг, киши.

— Яқин бўлмай, узоқми? — деди Шариф унинг рўпарасига ўтиб.

— Мана шу Қора даранинг орқасида-да.

— Худди кўргандай гапирасан-а!

— Кўрмасам ҳам биламан-да.

— Шариф, мисол, менга ўхшаган киши ҳам бориб ишласа, медаль беришадими?— сўради Бўрон.

— Нега беришмасин? — ўйноқлаб кетди Шариф. — Нима, сен одам эмасми? Эсингдами, Павлик Морозов! У сендан ҳам, мендан ҳам кичик эди. Қаҳрамон бўлди! Уни, сен кичкина, нари тур, дейишмаган-ку?

— Норбой, таваккал, кетмаймизми? — деди Бўрон.

Норбой тўхтаб, Шарифга боқди.

— Бизга маош ҳам беришармикан-а?

— Нега беришмасин! — хитоб қилди Шариф. — Чет элларда, булар бола, булар хотин, деб маошини қисқартиради. Бизда унақа эмас. Беради! Кўрасан, кармонингни пулга тўлдириб келасан. Биласанми, Норбой, мен ҳам маошимнинг ярмисини сенга берардим.

— Сен ҳам берасанми? — деди Норбой Бўронга.

— Бераман,— деди Бўрон.— Бермаган — номард!

— Бўпти. Лекин янги ерга ким бошлади сизларни, дейишса, мен иккалангни кўрсатаман.

— Майли! Бўпти!

Эртаси тонг маҳали улар қишлоқнинг сертупроқ, пастқам кўчаларидан ғизиллаб, узоқда қорайиб турган қора дара томонга кети-

шарди. Норбойнинг бир қўлида белдаста, бир қўлида бир тўрвача жийда. Шарифнинг белбоғида ярим буханка нон билан бир талай олма. Бўрон эса, узум ва иккита чап-чап солинган тугунчани кўтариб олган. Шивирлашиб боришарди:

— Отанг биладими?

— Йўқ.

— Онанг кўрмадими?

— Йўқ.

Қишлоқдан чиқиб, машина йўлига ёндош кетган сўқмоққа тушдилар. Қуёш кўтарилиб қолди. Ўхтин-ўхтин машина, от-эшак минган йўловчи кўринар, болалар тезгина дўнгликлар панасига бекиниб, уларнинг ўтиб кетишини кутишарди.

Инкобод адиридан ўтгач, қанотлари сарғиш, кўкраги қизил, ихчамгина қуш— зарғалдоқлар учрай бошлади. Улар гоҳ қўзиқулоқнинг бутоғига, гоҳ ёввойи хайри гулни майиштириб, учига қўнар ва янгроқ овоз билан чучук тилда сайрарди. Улар бир-бирига шу қадар ўхшардики, ҳар қадамда учрасада, гўё аслида битта-ю, болаларга изма-из эргашиб бораётгандай туюларди.

Бўрон ердан тош олиб, қушга отди. Қуш учиб сапсариқ чироқ поя устига қўнди.

— Тўхта, — деди Норбой ва белдастани отди. Белдаста четга чиқиб, кўкиш тиканлар ичига тушди. Норбой тиканларга қараб ёғинди.

— Шариф, белдастани опке.

Шариф белдастани олиб келди.

— Лекин, энди қушга тегмайлик, — деди Шариф. — У бизга тегаётгани йўқ-у?

Қуёш кўтарилиб қолди. Атроф қизий бошлади. Дўнгликлар устида тандир ҳовуридек сароб жимирлайди. Аста-секин зарғалдоқлар ҳам камайди.

— Бир нарса еб олмаймизми? — деди Норбой.

Йўлдан чиқиб, дўнглик орқасига ўтдилар. Дўнглик этаги — суви қуриб қолган сой, сойнинг икки лабидан оппоқ туз қатламлари чиқиб турарди. Пастга тушиб, қатламларнинг соясига ўтирдилар. Бўроннинг узуми билан нони паққос туширилди.

Қўзғалишаётганда, Норбой тўрвасини титкилаган бўлиб, икки чангал жийдани кўйлагининг ичига солиб олди-да, йўл бўйи да-нагини чиқармай, еб кета бошлади.

Кун қизиб кетди. Болаларнинг бўйинларидан, пешоналаридан тер оқар, тиззаларига-ча чангга ботган эдилар. Лекин, Қора дара ҳамон эрталабгидай яқин кўринар, аммо, унга яқинлашиб бўлмас эди.

— Мен сувсадим, — деб қолди Норбой.

— Мен сувсаганим йўқ, — деди Бўрон.

— Мен ҳам, — деди Шариф.

— Мен сувсадим! — деб ўшқирди Норбой.

Атроф сап-сарик адир, сувдан асар йўқ эди.

— Ҳозир топамиз! Сув бўлиши керак! — деди Шариф.

Шу пайт йироқда, тепалик бағрида уч-тўртта қора молнинг ўтлаб юрганини кўрдилар.

— Юринглар! — йўл бошлади Шариф. — Уша ерда сув бор.

Чиқиб бордилар. Сув йўқ, аммо, қўшни тепалик бағрида ойнадек йилтираб бир нарса кўринарди.

— Сув, сув!

Норбой биринчи бўлиб етиб борди, аммо, қўлини тиззасига тираганича сувга тикилиб қолди.

— Қоқ, қоқ, — деди Шариф. — Чўпонлар қилиб кетган буни. Сойга сув келганда, олиб чиқиб шу ерга тўкишган. Молларни суғоради бу сувдан.

— Одам ичмайдими? — сўради Норбой.

— Ичади. Роса чанқагандан кейин ичадида. Ич.

Норбой тамшанди, лекин, қимирламади. Сув ичида сон-саноксиз итбалиқлар сузиб юрар, сувнинг рангиям сарғиш, чет-четда мол тезаги ивиб ётарди.

— Ич энди, — деди Бўрон.

— Ўзинг ич, — деди Норбой.

— Нега мен ичар эканман. Чанқаганим йўқ.

Норбой сувга қараб, яна тамшанди ва Шарифга боқди.

— Сен ич.

Шариф кулди.

— Қўрқаясанми?

— Нимадан?— Норбойнинг кичкина кўзлари муғомбирона қисилинқиради.— Мен синаяпман сизларни. Қани, ким ичаркин?

Қим олдин ичса, шу мард!

— Айёрсан-а? — деди Шариф.

Бўрон эса, бошидан дўпписини шартта олиб, тескари қилди. Сувга тўлдириб кўтарди. Норбой кўзларини катта очиб унга ти-

килди. Бўрон сувдан уч-тўрт қултум ичди-да, юзини буриштирди.

— Илиқ. Тамиям ғалати.

— Қани, — Шариф ҳам татиб кўрди. Ниҳоят, Норбой олди ва бир томчисини ҳам қолдирмай ичди.

Кун тушдан ошиб, дўнгликларнинг сояси чўзилиб қолди. Зарғалдоқлар яна кўпайди.

— Мен чарчадим, — деди Норбой.

— Бер тўрвангни. — Бўрон кўтариб олди.

— Келинглар. То ўлгунча дўст бўламиз!— деди Шариф бирдан тўхтаб.

— Келинглар!

— Ҳамма вақт бир-биримизга ёрдам берамиз.

Қўл беришдилар. Яна йўлда давом этдилар.

Қуёш бота бошлаганда, болалар дарага етишди. Бўрон қояга чиқиб, ичкарига қаради-да:

— Эҳ-ҳе, — деди. — Нариеқдаям бир кунлик йўл борга ўхшайди-ю! Бийдай дашт. Ҳеч нарса кўринмайди.

— Қани, қани? — Улар ҳам унинг ёнига чиқиб, боқишди.

Бўроннинг гапи рост эди.

— Қани янги ер?— деди Норбой Шарифга.— Шунинг орқасида девдинг-ку?

— Шунинг орқасида-да,— деди Шариф.— Мана шу адирдан ҳам ўтсак, кейин янги ер келади.

— Дарахт-парахт ҳам кўринмайди-ку? Қайтамга ўзимизнинг қишлоқ дарахтлари кўриниб турибди.

— Янги ерда дарахт нима қилади?— деди

Шариф.— Энди экишадн-да. Ўйлаб кўр. Оп-поқ варақда ёзув бўладими? Кейин ёзиладн-да.

— Тўғри,— деди Бўрон.

Норбойнинг энсаси қотиб, қоядан тушди. Тушди-ю:

— Яширининглар!— деди биров кесак отгандай бошини ҳам қилиб. Қишлоқ томондан чангни тўзитиб бир машина келарди. Болалар улкан чағир тошлар панасига ўтиб бекинишди.

Машина ўтиб кетгач:

— Нима қиламиз энди?— деди Норбой.— Олдинга кетсак, бари бир кечасига қоламиз. Шундайми, Шариф?

— Рост, етолмаймиз.

— Шунинг учун бу ерда ётиш керак.

— Ётиш керак!

Гапни бир ерга қўйиб, ётишга жой изладилар. Бўрон даранинг қишлоққа қараган томондан каттагина бир ғор топди. Атрофни синчиклаб кўздан кечирдилар. Ҳеч қандай ҳайвон изи йўқ эди. Фақат қушларнинггина ахлат ва патлари бор.

— Кечаси совқотмаймизми?— деди Норбой.

— Совуқ нима қилади бу ерда. Иссиқлаб ўляпмиз-у!

— Озгина совуқ ҳам мени касал қилади. Қишда дарсдаям пальтомни ечмай ўтираман-у.

— Нима қил дейсан энди?

— Мен ўртада ётаман. Икковинг икки томонимда ётасан.

Рози бўлишди.

Бироқ, одам одамни танимайдиган вақт бўлган ҳам эди, ғордан кўршапалаклар учиб

чиқа бошлади. Улар «с-тсс» товуш чиқариб
учиб чиқар, қанотларининг шамоли буларнинг
юзига уриларди.

Болалар пастга ўрмалаб тушиб, тошларга
тизилиб ўтиришди.

— Нима қиламиз энди?— деди ниҳоят Бў-
рон.— Туринглар. Бошқа жой топайлик.

— Қандай топасан бундай қоронғида?—
жеркиди Норбой.— Шу ерда думалаб ётаве-
расан энди.

— Ётсак ётаверамиз-да.

— Бўри есаям майли!

— Бўри ёзда ҳужум қилмайди,— деди Ша-
риф.— Қизиқ, ҳозир бўрилар қаерларда юриш-
ган экан-а?

— Бўлди, гапирма шуларни.

Йироқда қишлоқ чироқлари юлдузлардай
милтиллайди. Гўё қишлоқ осмонга қўшилиб
кетгандай. Атроф жимжит. Зарғалдоқлар ҳам
аллақачон хас инларида ётипти. Тепада учаёт-
ган кўршапалаклар ҳам овоз чиқармайди.

— Ҳозир уйда овқат сузишди,— деди Нор-
бой.

— Айтмоқчи, бирон нарса емаймизми?—
деди Шариф ва рўмолини ечиб, тиззасига
қўйди. У ён-бу ёндаи қўллар чўзила бошлади.
Болаларнинг иштаҳаси очилиб кетиб, бирпас-
да рўмолни бўшатдилар.

— Норбой, сен ҳам тўрвангни оч,— деди
Бўрон.— Қорин тўймади.

— Меникини есаларинг, пушаймон бўла-
сизлар,— деди Норбой. — Билмасдан жийда
олган эканман. Сувсатиб ўлдиради.

— Бугун жийда еган экансан-да!

Узоқдан араванинг шақирлаши эшитила

бошлади. Болалар туртиниб-суртиниб, яна горга киришди. Лекин, арава бошқа ёққа бурилиб кетди. Болалар яна гордан чиқишди.

— Нима қиламиз-а?— деди Норбой.— Шундай ўтираверамизми?

— Ўтирамиз-да,— деди Бўрон билан Шариф.

— Биласизларми, эртагаям янги ерга етолмаймиз. Овқатимиз бўлса, соб бўлди.

— Ҳеч нарса қолмади-я ейишга?

— Қолмади. Ҳеч кимдан сўролмаймиз ҳам.— Яна битта машина ўтди.

— Отам менинг теримни шилади,— деди Норбой.

— Энди шундай дема-да,— силтаб ташлади Бўрон.— Менинг отам ҳам уришади. Шарифнинг отасиям. Нима, билмаймизми!

— Менинг отам ёмон уради-да.

— Орқага қайтамиз дейсанми энди?

— Бошқа нима қиламиз!

— Орқага қайтиш йўқ!— деди Шариф.

Норбой бирпас жим қолди-да, ирғиб ўрнидан турди:

— Орқага қайтмаймиз, деб ўлишимиз керакми сенлар-ча? Менга қаранглар, сизлар қоладиган бўлсаларинг қолинглар, ўзим қайтаман! Лекин, шуни билингларки, сенлар ҳам ўласан, мен ҳам. Мен биттаман. Мени бирон нарса еб кетади. Сенлар очдан ўласан!

Бўрон Норбойнинг тирсагидан ушлади.

— Ҳамиша ўртоқ бўламиз, бир-биримизга ёрдам берамиз, деб қасам ичдик-ку!

— Бўлмасам юринглар-да. Бирга кетайлик.

Осмон юлдузларга тўла. Шабада эсади. Ут-ўлан шитирлайди. Оёқ остида шағал тош-

лар гижирлайди. Болалар йўлнинг ўртасидан юриб қайтиб келишяпти. Бўрон — олдинда, Шариф — орқада, Норбой ўртада. Норбой дам-бадам орқага қарайди.

Шариф бирдан тўхтади.

— Ана! Ана!

Дара оғзида бир жуфт чироқ кўринди.

— Осилиб миниб оламиз,— деди Норбой.

Яқиндаги дўнгликка қараб чопдилар. Дўнгликнинг ярмига чиқиб, баланд шашир ўсимликларининг панасида турдилар. Машина кучаниб, болаларнинг ёнидан ўтди.

— Кетдик!— Норбой машина орқасидан чопди. Бўрон ҳам югурди. Шариф эса, оёғи чалишиб, юз тубан отилиб тушди.

— Чоп, чоп!— қичқирди Норбой.

— Югур!— қичқирди Бўрон. Аммо, Шариф ўрнидан турганида, машина узоқлашиб қолган. Бўрон ҳам ортда эди. Етдим, деганида машина дўнгликнинг қоқ тепасига кўтарилдида, шувиллаб пастга учиб кетди. Шариф дўнг устида, чанг ичида қолди. Чанг босилиб, машинанинг чироғи липиллаб кўрина бошлади. У борган сари узоқлашар, дўнгликлар тепасига ўтиб ғойиб бўларди. Шариф четга чиқиб, симёғоч ёнига борди ва чанг юққан, кир қўллари билан кўзини ишқаб йиғлаб юборди. Сўнг ёқаси билан кўз ёшларини артиб, бир-бир босиб кета бошлади. Бир пайт қаердан-дир олдиндан чўзиқ бир овоз келди. Шариф тўхтади. Овоз яна такрорланди, у яқинлашиб келарди. Ниҳоят, Шариф бошини дадил кўтариб:

— Бўро-он!— деб чинқирди-да, чопиб кет-

ди. Бўрон ҳам йўл ўртасидан чопиб келарди. Шариф бориб, Бўронни қучоқладди.

— Норбой қани?

— Кетди у. Туш дедим. Тушмади номард!

— У билан ўртоқ бўлмаймиз,а?

— Бўлмаймиз.

Улар қўлларини бир-бирининг елкасидан ошириб, йўлга тушдилар. Эртасига Норбой магазиндан чиқиб, буларнинг йўлини тўсди. Улар тескари қарашди.

— Энди сен билан юрмаймиз,— деди Бўрон.

— Нима қилдим мен?

— Ўзинг биласан.

Улар яна қўлларини елкаларидан ўтказиб, кетдилар.

— Бари бир янги ерга борамиз!— деди Шариф.

— Борамиз,— деди Бўрон.— Мен бари бир медаль тақиб келаман!

— Лекин, Норбойга ўхшаганлар билан юрмаймиз.

— Юрмаймиз.

ТУПРОҚ КЎЧАЛАР

Еттинчи синфда ўқир эдим.

Ҳар куни дарсдан кейин волейбол ўйнар эдик. Гоҳо рус мактабидан қизлар ҳам ўтиб келар, уларни ҳурмат қилиб, битта-иккитамиз жойимизни бўшатиб берардик. Мен кўпинча Фаридага жойимни берардим...

Ана шунда Раҳимча билан унинг ўртоқлари ҳам келиб қолар, деворга миниб, гоҳо бир четда чўнқайишиб ўзларича кулишар, қизларга гап отишар эди.

Булар уч киши эди: Раҳимча; кинохонани супуриб, ўша ерда ётиб юрадиган «Тарзан» лақабли, новча бола; кейин кўзлари ола-кула, болалар уйдан қочган гунг бола. Бировлар буларни «ўғри» дер, бировлар «боксга зўр» дер, баъзи болалар улар билан ошна бўлишни хоҳласа, баъзилар улардан ҳазар қилар эди.

Улар бир-биридан ажралмас, иноқ эди, биз улардан ўлгудай қўрқардик.

Қишлоғимизнинг ўртасидан сой ўтади. Сойда икки тегирмон сув оқиб ётади. Ёз бошланди дегунча биз мактаб болалари сувнинг олдини тош, чим билан тўсиб, кўл қиламиз. Лекин, Раҳимча ўртоқлари билан келиб кўлимизга эгалик қилиб олишади. Кейин, ўзимиз қурган кўлга чўмилиш учун уларга хушомад қилишимиз керак. Дўппида, этакда олмами, олчами, ишқилиб, ейиладиган бирон нарса олиб борамиз.

Мен булар билан ошна бўлишни хоҳлаб юрадиганлардан эдим.

I

Бир кун дарсдан қайтиб келаётсам, Махсум ўриндиғи ўрнига қизил рўмол боғланган битта велосипедни етаклаб, дарвозаларидан кириб кетяпти.

Ўшанда қишлоғимизда битта велосипед бор эди. Мол докторининг ўғлиники. Велосипед жуда кичкина, камерасига ел солинмайдиганидан эди. У бола велосипедга ўтирганда, тиззалари рулнинг ёнидан чўққайиб чиқиб турарди. У велосипедни анча ергача ҳайдаб бориб, кейин оёғини ёзиб юборар, велосипед ги-

зиллаб кетарди... Биз унинг орқасидан ҳавас ва ҳасад билан қараб қолардик.

— Махсум, Махсум,— деб орқасидан чопиб бордим.

— Нима дейсан?— деди у бурнини тортиб.
— Отам Юрчидан олиб келди.

Махсум бизга қўшни. Отаси агроном. У рус мактабида ўқир, баъзан девор тагида «Родная речь» деган китобини варақлаб ўтирарди. Шунда мен ундан ажралмас эдим. Негаки, унинг китобида чиройли расмлар кўп, қоғози ҳам шилдироқ эди.

— Онангни пули кўп-ку, айт, олиб беради сенга ҳам, — деди Махсум.

— Айтаман, олиб беради,— дедим.

— Юрчига бориш керак,— деди у.

Эсимга Наган тушди. Шунақа ўртоғим бор эди. Отаси милиционер, шунинг учунми унга тўппончанинг отини қўйган. Яхши кўрардим уни. Кейинроқ отасини Юрчига ишга олишди. Кўчиб кетишди.

— Юрчи узоқми?

— Узоқ. Машинада борадилар.

— Онам бормаса, ўзим бораман.

— Конешно,— деди Махсум.— Машинада борасан, машинада келасан.

Ҳовлиларига кириб, велосипедни хўп томоша қилдим. Махсумнинг йиртиқ пайпоғини ҳўллаб, велосипедни артиб, тозаладим.

Махсумга бу ишим ёқди.

— Ке, сенга ўргатаман,— деди.

Велосипедни ушлаб турди. Мен қизил рўмол устига миндим...

— Ҳар куни дарсдан кейин кел, бирга ўр-
анамиз.

II

Уйга келиб, онамга:

— Велосипед олиб берасиз,— дедим. —
Юрчидан олиб берасиз. Махсумга отаси олиб
берибди.

Отам йўқ. Урушда ўлган. Шунинг учундир
онам раъйимни қайтармас эди.

— Хўп, олиб бераман,— деди.— Йўлим
Юрчига тушса, олиб келаман.

Бир ҳафта ўтиб кетди. Онамнинг йўли Юр-
чига тушмади. Бу орада Махсумларникига ҳар
куни боравериб, велосипед ҳайдашни ҳам ўр-
ганиб олдим.

III

Бир кеч дарсдан келсам, Махсум йўқ.

— Кўчага чиқиб кетди,— деди онаси.

— Қаёққа?

— Мен не билай.

Кўчага чиқиб, Махсумни касалхона ёнидан
топдим.

Йўлкадаги ўрик остида ўтирган экан. Ёни-
да Гунг билан «Тарзан».

Аста юриб, олдига бордим.

— Велосипединг қани?

— Ҳозир келади,— деди у.

Бир оздан кейин бир парча сочи пешона-
сига тушган Раҳимча велосипедни учуриб
келди.

— Раҳимча-ку?

— Раҳимча билан жўра бўлдим,— деди
Махсум.— Велосипед ол, сен билан ҳам жўра
бўлади.

- Рости биланми?
 — Ҳа. Кейин сени ҳеч ким уролмайди...
 Оғзимнинг сўлағи оқиб, уйга келдим.
 — Она, велосипед олиб берасизми, йўқми?
 — Айтдим-ку, болам, Юрчига йўлим туш-
 маяпти,— деди онам.
 — Бўлмаса менга пул беринг. Менинг йў-
 лим Юрчига тушади!
 Онам кулди, лекин:
 — Йўқ, сени ёлғиз юбормайман,— деди.
 Яна ваъда берди.

IV

Эртаси кунни ҳам, Махсумни касалхона ол-
 дидан топдим. Яна Раҳимчалар билан бирга
 экам.

— Бунинг онаси артель раиси. Бунга ҳам
 велосипед олиб беради. Кейин, Раҳимча мен
 билан жўра бўладими деяпти,— деди Махсум.

Пакана, қўллари узун Раҳимча менга ку-
 лимсиради.

— Шундайми?— деди.

— Шундай,— дедим.

-- Кейин бизни сотмайсанми?

Мен Раҳимчанинг гапига тушунмадим.

— Биз нима қилсак, сен ҳам шуни қила-
 санми?— деди у.

-- Бўлмасам-чи.

Қўлини жулдур шимининг киссасига солиб
 турган «Тарзан»:

— Олдин синаш керак буни,— деди.

Раҳимча бош ирғаб, ариқ лабида лаллайиб
 ўтирган Гунгни туртиб, турғизди.

— Гунг билан уришасанми?— деди менга.

Кейин у, Гунгга қараб, қўлларини бокс қиляётгандай қимирлатди. Гунг уришишга одам тополмай юрган кишидай илжайиб, яйраб кетди.

— Нима учун уришаман?— дедим.

— Уришишни билишинг керак-да,— деди Раҳимча.

Қўрқа-писа Гунгга қарадим. Тап-тайёр бўлиб турибди!

— Қўрқма, бунинг жони йўқ,— деди Махсум шибирлаб.

Бу гандан кейин бир оз дадил бўлдим. Лекин... «Гунглар ёмон уришади», дер эдилар...

Шу пайт Гунг олдимга келиб, ур, дегандай кўзини қисди.

— Бошла энди,— деди Раҳимча.

— Ҳзи... бошласин,— дедим.

Раҳимча Гунгга ишора қилди. Гунг шап этиб ёқамга ёнишди-да, башарамга бир калла урди. Думалаб тушдим. Урнимдан тураётган эдим, томоғим остига бир мушт урди. Яна йиқилдим... Йиглаб юбориб, ўрнимдан турдим-да, уни маҳкам қучоқлаб олдим. Кейин қўймичимга кўтариб бураган эдим, оёғи осмондан бўлиб тушди.

— Кураш бекор!— деди Раҳимча.

— Мен боксни билмайман,— дедим.

Гунг яна турди, яна кўтариб урдим...

Кейин улар ажратиб қўйишди. Бу ҳазилакам уриш эди... Лекин, Гунгнинг жуда аччиғи чиққанини билдим. «Бир кун мендан қасд олади», деб ўйладим.

Мен имтиҳондан ўтган эканман.

— Бўласан,— деди Раҳимча,— лекин, велосипедни тезроқ ол.

Эртаси кечқурун мен шундай аҳволда уйга келдимки, агар онам велосипед олиб беришни яна уч кун орқага сурса, юрагим ёрилиб кетадиган эди!

V

Гап бундай бўлди:

Навбат билан «катайса» қилаётган эдик, Фаридани иккита рус дугонаси билан кўчадан ўтаверди.

Шунда велосипедни миниб юрган Раҳимча уларнинг олдига борди.

— Катайса қиласизларми?— деди уларга.

Қизлар бир-бирига қараб кулишди-да, «сен ўтир, сен ўтир», дейишаверди. Аввал биттаси ўтирди. Кейин иккинчиси. Раҳимча уларни иккита симёғоч орасида айлантириб келди. Кейин:

— Фаридани, ўтир,— деди у.

Фаридани ҳам рози бўлди.

Раҳимча уни тўртта симёғоч орасидаги ма-софада айлантирди.

Хафа бўлиб кетдим. «Фаридани шу ўғри бо-ланинг олдига ўтирди-я!» Кейин: «Велосипед олсам, Фаридани битта ўзим катайса қилди-раман», деб уйга келдим...

VI

— Майли,— деди онам ниҳоят.— Эрталаб бир қути гилос тер. Юрчида гилос йўқ. Наганларникига олиб борасан.

Тонг отганда, мен гилоснинг шоҳида эдим. Чошгоҳда печенье қути тўлди. Кейин онам

кўкрак киссамга пул солиб, устидан тикди-да, эргаштириб кўчага олиб чиқди.

Райпонинг туз олишга бораётган машинаси кабинасига ўтқазиб:

— Тўғри Наганларникига бор. Амакингни ўзи олиб беради. Қайтишда ўзлари машинага ўтқазиб юборсинлар,— деб тайинлади, шоферга ҳам шу гапларни айтди.

Иешинда Юрчига етиб бордик.

Қора дарадан ўтаётганда, пича кўрқдим. Негаки, машина анча ергача одам бўйи бўлиб ўсган юлгуларни оралаб юради. Шу юлгуларни кўриб, икки йил бурун кўрган кином «Тарзан» эсимга тушди. Кинода шундай жой бор: саёҳатчилар мана шу юлгуларга ўхшаш ўрмондан бораётганда уларнинг олдидан папкана, қоп-қора, калласи катта одамчалар чиқиб, ёйларини уларнинг кўксига қаратганича асир оладилар. Бу ердан ўтгунча шу юлгуларнинг ҳам ичидан ўшанақа одамчалар чиқиб келиб, бизни асир олиб кетадигандай бўлаверди.

Велосипедни ҳақиқатан ҳам Наганнинг отаси олиб берди. Рамалари қизил, «Харьков» велосипеди! Уриндиги ҳам жойида, юмшоқ...

Наган билан Юрчи кўчаларида қоронғи тушгунча мишиб юрдик. Шу кеча икковимиз бирга ётдик.

— Велосипед яхши-ю, китобга келмайди,— деди Наган.— Қандай китоблар ўқиндинг?

Махсумга қўшилганимдан буён китоб ўқимаган эдим.

— Кўп ўқидим, оти эсимда қолмаган,— дедим.

Кейин, Наган отасининг ўғриларни ушлага-

нини айтиб берди. Мен Раҳимча, Гунг, «Гарзан»ларни эслаб, кўнглим хижил бўлиб ётдим.

Эрталаб Нагanning отасини кечаси милицияхонага чақириб кетишганини эшитдим.

Наган билан бирга бизнинг «Гулбаҳор»га кетадиган йўлга чиқдик. Қуёш энди завод трубалари орқасидан кўтарилиб келар эди.

Қуёш кўтарилиб ҳам кетди. Машина келмади. Қишлоғимизга Юрчидан автобус қатнамайди. Фақат юк ташувчи машиналар қатнайди...

Бир маҳал кунжара ортган бир машина келиб қолди. Гулбаҳорга борадиган йўловчилар деворларнинг соясида ўтиришган эди. Ҳаммаси сават, қопларини кўтариб, машинага ёпирилиб миниб олишди. Мен ҳам йўловчиларнинг ёрдами билан велосипедимни чиқариб олдим. Аммо, соқоли ўсиб кетган шофер чиқиб:

— Қани, пулини тўлаб қўйинглар,— деди-ю, велосипедни кўриб:— Бу кимники?— деди.

— Меники,— дедим.

— Кўтар бунингни. Мен велосипед ортмайман,— деди.

— Пулини бераман. Мен артель раисининг ўғли,— дедим.

— Бошимни қотирма. Кўтар. Бўлмасам бутингдан отиб юбораман,— деди шофер.

Наган ҳам ялинди, кўнмади. Пастга тушдим. Йўловчилар велосипедимни кўтариб узатишди.

Машина кетди.

Наган билан хафа бўлиб, девор тагига бордик.

— Бари бир машина олмайди,— деди На-

ган.— Бунингни жойига иккита одам олса, шу фойда унга.

Мен шоферни сўқдим.

VII

Бир маҳал ўзим тенгги бир бола, меникига ўхшаш велосипед етаклаб келди.

— Жўралар, Гулбаҳорга машина бўлади-ми?— деб сўради.

Биз уни гапга солдик, у ҳам Гулбаҳорга бораётган экан, биз чўмиладиган сойнинг нарёғида турадиган тожиклардан экан.

— Машина бўлмайди. Бўлса ҳам, сизларни велосипедларинг билан олмайди,— деди Наган.

— Олмайди, мени тушириб ташлади,— дедим мен.

Шунда тожик бола:

— Ундай бўлса, ўзимиз кета берамиз велосипедни миниб,— деди.

Наган менга қаради, мен Наганга.

— Тўғри,— деди Наган.— Бошқа йўли йўқ.

Менинг кўз олдимга Қора дарадаги юлғунлар келди. Қалласи катта одамчалар энди албатта асир оладигандек бўлди...

— Йўл узоқ,— дедим.

— Аста-секин кета берамиз-да,— деди нотаниш бола.

— Тўғри,— деди Наган.— Аста-секин бораверасизлар. Йўл қўрқинчли эмас.

Болага қарадим: бўйи мендан баланд, билаклари ҳам йўғон. Фақат бошида сочи йўқ. Дўппи кийган...

— Майли, кетамиз,— дедим мен.

Наган билан хайрлашаётганимда, бундан кейин уни ҳеч кўрмайдигандек кўзимга ёш олдим.

— Каникулда бораман,— деди Наган.

— Боргин албатта,— дедим.

Шишгандай кўпчиб ётган тупроқ йўлга тушдик.

VIII

Юрчи билан «Гулбаҳор»нинг ораси етмиш километр. Қуёш ботишига озгина қолганда қишлоққа етиб келдик.

Қора дарадан ўтаётганда қора одамчалар бизга учрамади. Кейин, харсанг тошлар бетига «Тошмат, Эшмат» деб тирнаб ёзилган экан, бу менга далда берди. Тожик ҳамроҳим жуда ботир экан...

Лекин, жуда чарчадим. Соним, болдиримнинг гўшти тошдек қотиб қолди бир неча марта. Оёғимизни осмонга қилиб ётдик, дам олдик.

Айниқса, сувсаганимиз ёмон бўлди. Қора дарада сув кўп. Ҳаммаси шўр сув. Ичиб бўлмайди. Дарадан чиққанимизда мен шундай аҳволда эдимки, бир қултум сув ичсам, ўзимни ерга таппа ташлайдиган.

Узоқда буғдой ўраётганлар кўринди. Тепаликда чайласи. Биттаси буғдой шопиряпти. Оппоқ чанг тутундек кўтарияпти.

— Ана шуларнинг суви бор,— дедим.

— Ҳа, буларда об бўлади,— деди шеригим ишонч билан.

Улар жуда олисда. Орамизда катта буғдойи ўрилган майдон бор. Майдонда сариқ

тикан ва чигиртаклар ўсиб ётибди. Уроқчилар буларга тегмай кетган.

— Борасизми?— деди йўлдошим.

— Мен чарчадим,— дедим.

— Бўлмасам мен бориб келаман,— деди у.

— Бориб кел, кейин ўлгуича жўра бўламиз,— дедим.

У велосипедини йўл четига чиқариб, ётқизиб қўйди. Мен ункининг ёнига ётқиздим велосипедимни. Кейин у кесаклари очилиб ётган пайкалга кириб, сакраб-сакраб кета бошлади.

Ҳамроҳим ўроқчиларнинг чайласига етиб борди. Улар билан гаплашиб, хирмоннинг орқасига ўтиб кетди. Кейин, имиллаб кела бошлади.

Яқин келганда кўрдим. Боши яланғоч, дўпписи қўлида. Икки четидан косага ўхшатиб ушлаб олган.

Чидолмай унга қараб чопдим. У ҳам:

— Кел, кел! Соб бўп қолади!— деб бақирди.

Борсам, кир дўпписининг ичида бир пиёлача сув қолипти. Олиб симира қолдим. Дўппининг таъми чиққан экан, бугдойпоянинг ҳам мазаси бор. Лекин, маза қилдим...

У ивиган дўпписини бошига кийди.

— Энди иккаламиз жўра бўламиз,— дедим.

Кейин, бир-биримизнинг ўқийдиган мактабимизни билдик. Унинг оти Эшмамат экан.

IX

Уйга етиб бормасимдан орқамдан Махсум етиб келди. Энди унинг эски велосипеди менкининг олдида шалоқ аравадай гап эди...

Эртаси дарсдан кейин икковимиз иккита велосипед билан кўчага чиқдик.

Раҳимча ҳам ўртоқлари билан келиб қолди.
— Оёғини бир кўрай,— деб бир-бир ми-
нишди.

Гунг ҳам минди.

Каникул бошланиб қолди.

Болалар яна кўл қилишди. Лекин, Раҳим-
чалар уни эгаллаб олди. Болалар яна уларга
хушомад қилиб, дўпписида, этагида мева та-
шиб келадиган бўлди... Мен энди Раҳимчалар
билан кўлнинг нарёғидаги ёнғоқ соясида ёта-
ман. Хоҳлаган пайтимда чўмиламан. Энди
мактаб болалари мендан ҳам кўрқи-
шади...

Фаридани «катайса» қилдираман, деб юрар
эдим...

Бир куни кечки пайт у дугоналари билан
биттаси кичкина пақир, биттаси термос кўта-
риб, сойга тушиб келишди. Сойда чашмалар
кўп. Суви муздай. Жазирама иссиқда ҳам бар-
моғингни тиқсанг, музлатади... Ана шу сувдан
олиб кетишади.

Улар сув олаётганда, велосипедни ҳайдаб
олдиларига бордим.

— Катайса қиласанми?— дедим Фаридага.

Фарида кулиб юборди.

— Нимага куласан, катайса қиласанми?

Дугоналари унинг орқасига туртиб, «ўтир»,
«ўтир», дейишди. Лекин, ҳамма дугонасини
айлантириб келганимдан кейин, Фарида ўтир-
ди. Аччиғим чиққан эди, сойнинг ёқасидаги те-
кис чимзорда велосипедни ҳайдаб, жуда узоқ-
қа олиб кетдим.

— Бўлди, қайтар энди,— деди у.

Йўл тор келди. Пастга тушиб, велосипедни изига бурдим.

— Фарида, Раҳимчанинг олдига минма.

— Нимага?

— У ёмон бола...

— Сен ўзинг бирга юрибсан-ку, у билан?— деди у.

— Мен...мен улар билан ўртоқ эмас,— дедим.

Оз-моз хафа бўлдим. Лекин, уни катайса қилдирганимдан хурсанд эдим.

Кейин, ҳар кун Фарида сувга келадиган, мен уни велосипедимда айлантирадиган бўлдим.

X

Бир оқшом қоронғи тушганда уйга келсам, чорпояда ўтирган онам олдига чақирди.

— Махсумларни уйда эдим,— дедим.

— Ёлғон гапирма,— деди онам.— Раҳимчалар билан бирга юрган эмишсан. Одам қуридими, шу киссовурлар билан юрасан?

— Жўра бўлганим йўқ,— дедим. Фариданинг ҳам гапи ёдимга тушди. Онаминг раҳми келсин, деб ҳиқилладим.— Ўзингиз ёлғон гапирманг.

— Болам, она ҳеч маҳал боласига ёмонликни тиламайди,— деди онам.

XI

Эртаси кечқурун сой лабида ўтирган эдим. «Афанди» деган бошида сочи йўқ, бўшанг бола бир этак олхўри олиб келди. Раҳимчалар олхўрини олиб, унга «чўмилавер», деди.

Афанди энди чўмилаётган эди. Гунг тиржайиб келиб, сувга тушди-да, Афандининг елкасига сапчиди. Бўйнидан маҳкам қучоқлаб, оёқлари билан унинг белидан қисиб олди. Афанди қутулмоқчи бўлди. Гунг қўйвормади, кейин, «чуҳ!» дегандай қилиб, Афандининг бошига шапатилади. Афанди кўкрагигача келадиган сув ичида, аста юриб кетди. Мен: «Гунг ҳазил қияпти, ҳозир қўйворади», деб ўйладим. Лекин, Гунг Афандининг устидан тушадиганга ўхшамас, қўли чарчаганда сирпаниб тушиб кетар, яна интилиб, миниб оларди. Афанди қизариб кетган, нуқул: «Бўлди энди, туш энди», деб ялинарди. Унга раҳмим келди.

У қирғоқ яқинидан ўтаётган эди, қўлимни узатдим. Афанди ушлаб олди. Тортдим ўзимга. Шунда Гунг ҳам оёғини ерга қўйдида, Афандининг белидан ушлаб, орқага торта бошладди... Мени калла ургани эсимга тушиб: «Бунинг жони йўқ-ку,» деб ўйладим. Афандини бор кучим билан тортдим. Афандининг ўзи ҳам ишилди. Кейин унинг белидаги Гунгнинг панжаларини очиб юбордим. Гунг орқасига йиқилиб тушди. Афанди қирғоққа чиқди.

Кейин Гунг гандираклаб чиқиб келди-да, ердан думалоқ тош олиб, менга силтади. Қўрққанимдан ўтириб қолдим. Гунг эгилганича ёнимдан ўтиб кетди. Ҳозир бурилади. Энди бир еримни ёради... «Нима бўлса бўлди», деб орқасига тепиб юбордим. Ўмбалоқ ошиб, сувга тушиб кетди.

— Кет, сен энди. Қоч!— дедим Афандига. Ўзим ҳам ёнғоқ остига қочдим.

Раҳимчалар юз тубан ётиб, карта ўйнашаётган эди.

— Гунг мени уряпти,— дедим.

Гунг йиғламоқдан бери бўлиб, етиб келди. Мен Раҳимчанинг орқасига ўтдим. Раҳимча Гунг билан менинг орамда туриб олди.

Гунг бир қўлини мушт қилиб, иккинчи кафтига тап-тап этказиб урди.

— Урибсан-ку ўзинг,— деди Раҳимча менга.

— Ўзи урди,— дедим.—Ҳов бир марта кўтариб урган эдим. Менда қасди бор эди. Ўзи урди. Қочиб келдим.

Гунг шарт ўгирилиб, йиртиқ трусигини ечиб юборди. Қуйруғида оёғимнинг изи қолган экан.

— Тепдингми буни?

— Ўзи тепди мени,— дедим.—Менинг бунга нима ишим бор.

Гунг тили йўқлиги учун тушунтиролмади. Мен тилим борлиги учун Гунгни айбдор қилдим.

Шу куни Фариданинг сувга келишини кутиб ўтирмай, уйга қайтдим.

XII

Наган келди. Менга «Ўқитувчи» деган китоб олиб келган экан.

— Китобмисан-китоб-да,— деди.

Мен китоб ўқишни соғиниб қолганимни сездим. Иккаламиз боғимиз этагидаги олчазорга бориб, ўқий бошладик. Мен ўқийман, у қулоқ солади. У ўқийди, мен қулоқ соламан...

Кейин, кўчага чиқдик. Қандай кино бўлишини ёзиб қўядиган тахтада «Робин гуд» деб

ёзилган, қора кийинган кишининг расми бор эди.

— Кинога кирамиз,— дедим.

— Кирамиз,— деди Наган.

Онамдан пул олиб қўйиш учун идорасига бораётган эдик, йўлкаларига ариқдан сув сепаётган Фаридани кўриб қолдим. У яланг оёқ, этакларининг олди ҳўл бўлган, сарғиш сочлари тўзғиган эди. Менга қараб жилмайди. Мен ҳам жилмайдим.

— Наган, яхши-я?— дедим.

Наган Фаридани томоша қилди.

— Яхши қиз,— деди.— Кинога кирасизларми?

— Ҳа, бирга ўтирамиз,— дедим.

— Бу кеча ҳам бирга ўтир, кўрай-чи.

— Бу кеча... сен билан ўтираман-да.

— Майли, мен хафа бўлмайман.

— Наган, уччаламиз ўтирсак-чи?

— Майли.

Шу кеч Раҳимчаларнинг олдига — сойга бормадим. Наган билан касалхона олдида велосипед миндик.

Кинога кирдик. У пайтлар кино залидаги скамейкаларга номер ёзилмас, томошабинлар хоҳлаган ерида ўтираверишар эди. Наган билан олдинма-кетин қаторлар орасида бораётган эдик, биринчи қаторда бурни узун дугонаси билан писта чақиб ўтирган Фаридани кўриб қолдим. Уни кўрмагандай четга қараб, ёнига таппа ўтира қолдим.

— Ўтир, Наган.

Наган бу ёнимда ўтирди.

— Бугун сойга бормадинг,— деди Фариди.

Мен ловиллаб кетиб:

— Эртага бораман,— дедим.

Кейин Наганга қараб қўйдим. Наган, зўр экан-ку, дегандай қошини учирди.

Қино бошланди. «Робин гуд» деган қароқчи йўловчиларнинг олдидан сакраб чиққан эди... ёнимда энгашиб, ҳар тарафга қараётган Раҳимчани кўрдим. У ҳам мени кўрди-ю:

— Сенми?— деди эгилиб.

Оғзидан ароқнинг ҳиди келди.

— Мен,— дедим хавфсираб.

Раҳимча бўйнини чўзиб, Фаридага ҳам қаради.

— Иш катта-ку?

— Шундай, ўтирибмиз,— дедим.

— Қани, берироқ ўтир!— Раҳимча билангимдан ғижимлаб ушлаб, Наганга томон сурди, кейин Фарида билан орамизга тиқилиб ўтириб олди.

— Бошқа жой йўқми?— деди скамейканинг лабига илиниб қолган Наган.

— Тиш-ш!— деди лабини чўччайтириб Раҳимча.

Кейин Раҳимча бир қўлини Фариданинг орқасига — скамейка суянчиғи устига қўйиб, унга русчалаб гапира кетди. Фарида олдин кулимсираб жавоб берарди. Кейин кўзини кинодан узмай, қисқа-қисқа гап қайтараверди.

— Хўш, кавалер, ишлар қалай?— деди Раҳимча, энди бу қўлини менинг елкамга қўйиб.

— Узим. Шундай,— дедим.— Бугун ўртоғим келди. Мана, Наган. Боролмадим сойга.

Раҳимча менинг елкамдан орқага тортиб, Наганга қаради.

— Э, полицейнинг ўғли-ку?

— Полицей эмас, милиционер,— деди Наган.

— Шундай де!

Раҳимча яна менга тикилди.

— Ҳа, энди...— дедим.

У бўйнимни қисиб, бошимни тиззасига тегизиб кўтарди.

— Биз билан чидаган киши ўртоқ бўлади.

Индамадим. У яна бошимни тиззасига тегизди. Шунда Фарида менга тикилиб қолди. Раҳимча жонланиб, бошимни яна тиззасига тегизди, қўйвормай, калламни унга кўрсатди. Мен бўғилиб, кўзларим бақрайиб, Фаридага қарадим.

— Қийнама уни,— деди Фарида, мени аччиғланиб сўкди.— Жонинг борми?

— Бу, бу...— деганимча чираниб кўтардим бошимни. Раҳимча яна тортди. Энди ўрнимдан туриб кетдим.

— Юр, Наган, бошқа ерга ўтирамиз,— дедим.

Орқага ўтиб, бир оз ўтирдик. Хўрлигим келиб кетди! Фарида нима деб ўйлади...

— Кетамиз, Наган.

— Қинони кўрайлик.

— Йўқ.

Кўчага чиқдик. Жимжит кўча четидан сой томонга кетдик. Мен уялиб, ерга қараб борар эдим.

— Нимага у сенга катталиқ қилади?

— У ҳаммага катталиқ қилади.

— Йўқ, сени қўрқитиб олипти.

— Қўйсанг-чи, бунинг нимасидан қўрқаман.

— Қўрқмасанг, нимага жим ўтирдинг?

— Нагап... у билан баравар бўлиб ўтираманми?

— Қўрқоқсан, Фаридани ҳам ташлаб келдинг.

— Қўрқмайман... Фаридани ҳеч нарса қиллолмайди.

Уйга борганимизда онам:

— Уғлим, ана бу юришинг яхши,— деди менга.— Нагапга ўхшаган болалар билан юрсанг ярашади.

Раҳимчалар билан жўра бўлганим очилиб қолди. Мен туриб кетдим. Кечаси Нагап билан ётганда:

— Сен менга билимдонлик қилма,— дедим.

— Сен қўрқоқсан,— деди Нагап.

Эртаси Нагап таътилга¹ ҳам ўтирмай кўчага чиқиб кетди. Онам ҳайрон бўлиб, унинг орқасидан юборди. Мен уни тополмадим. Кетиб қолган экан...

Уч кун сойга бормадим. Тўртинчи кун Махсум велосипеди билан келди. Зериккан, чўмилишни соғинган эдим. Кетдик.

Кўлга тушиб борсак, Раҳимча, Гунг битта болани ўртага олиб турибди. Кўл бўлса, бузилиб кетган, сув оқиб ётибди. Яқинроққа бориб қарасам, ўртадаги бола Эшмамат!

Гап нимадалигини айтишди:

Эшмамат ўтган кун сойга келиб чўмилмоқчи бўлибди. Тарзанлар: «Бир нарса оп келасан, кейин чўмиласан», дейиштипти, «кўл сеники эмас», депти Эшмамат. Кейин Тарзан

1. Таътил — нонушта маъносида. (Ред.)

уни бир туширибди. У «кўрасаилар», деб сой-
нинг парёнига ўтиб кетибди.

Бугун учовлон сойга тушиб келишса, Эш-
мамат кўлнинг олдига босилган тош, чимлар-
ни ҳар томонга ирғитаётган эмиш. Булар
боргунча, кўл бузилиб кетибди, Эшмамат қо-
чибди... Лекин, оёғи узун Тарзан уни тутиб-
ди.

Уни ҳозир суд қилиб, жазони пиштиб ту-
ришган экан.

— Келдингми?— деди Раҳимча менга.—
Велосипедни қўй.

Велосипедни тошга суяб қўйдим.

— Тарзан, ушла!— буюрди у.

Тарзан Эшмаматнинг ёқасидан ушлаб, ита-
риб турди.

Раҳимча боланинг ёнига ўтиб турди-да:

— Ўтинглар орқамга, ряд бўлинглар!—
деди.—Ўт, Махсум, ўт сен ҳам.

Мен четга қараб, энг орқага ўтиб турдим.

— Маҳкам ушла!— бақирди Раҳимча, ке-
йин иккала қўлининг бармоқларини бир-бири-
га киритиб, битта мушт қилди-да, боланинг
чаккасига солди. Эшмамат Тарзаннинг қўли-
дан учиб кетиб йиқилди. Тарзан хохолаб ку-
либ, уни яна тикка турғизди. Раҳимча орқам-
га ўтди. Навбат Гунгга келди. У кафтларини
бир-бирига ишқади, кейин, хўрозга ўхшаб бо-
шини эгди, тисланиб отилди. Эшмамат «оҳ!»
деди. Мен унга қарамас эдим, бир ери ёрилга-
нини сездим. Гунг ўйноқлаб, Раҳимчанинг ор-
қасига ўтди. Махсум бурнини тортиб, кафти-
га тупурди, бир шапалоқ солди. У ҳам орқа-
га ўтди. Навбат менга келди. Мен Эшмаматга
қарамаган эдим.

— Ҳа?— деди Раҳимча ортимдан.

Эшмаматнинг томоғи оғриганини, пихиллаб гапираётганини эшитдим.

— Сен менинг жўрам-ку... Мени урмайсан, а?— дер эди у.

Орқамга Раҳимча тиззаси билан бир тепди. Эшмаматга ялт қарадим. Қўрқиб кетдим. Унинг башараси дабдала бўлган, пастки лаби шишиб чиққан, ундан қон сизиб, кўйлақларига тушар, Эшмамат ҳансираб, энтикиб, лабидаги қонларини ялар, менга ҳадеб:

— Менга жўрасан-ку, а?— дер эди.

Кўзимга кўзи тушганидан кейин у жилмайди.

Ерга қарадим.

— Агар урмасанг, уни қўйворамиз. Урнига ўзинг турасан,— деди Раҳимча, сўнг:— Э, қўрқоқ!— деб ёнига тупурди.

Мен кўлимни силтадим. Эшмаматнинг қўлоғи устига тегди.

— Эҳ!— деб юборди у.

Бузилган кўл бўйига кетдим. Сувга қарадим, чўнқайиб ўтирдим. Кўнглим бузилиб, кўзимга ёш келди.

— Қани, энди биз ҳам кўрайлик бир!— деди Тарзан.

Шунда тасир-тусур бўлиб қолди. Қарасам, Эшмаматни энди Гунг ушлаб турибди. Эшмамат чираниб қутулишга ҳаракат қилипти. Эшмамат бирдан катта тошни кўтарди-да, Гунгнинг пешонасига урди. Гунг кўзи чиққудек бўлиб, ўтириб қолди, пешонасидан тизиллаб қон отила бошлади.

Эшмамат нариги соҳилга қочди.

Тарзан унинг орқасидан югурган эди, у

кесак олиб отди. Кесак — қум экан, йўлда сочилиб кетди-ю, Тарзан кўзини ишқаб, тўхтаб қолди.

Эшмамат соҳилдан ошиб, дарахтзорга бекинди.

Мен ич-ичимдан хурсанд бўлиб қўзғалдим. Кейин «булар мени ҳам уради», деб велосипедга миниб, жўнаб қолдим.

XIII

— Ҳалиям юрибсанми улар билан?— деди онам.

Хўрлигим келиб турган эди, йиғлаб юбордим.

— Нимага шундай дейсиз... Қачон юрибман улар билан!

— Юрма болам, яхши билан юрсанг, етсан муродга, ёмон билан юрсанг, қоласан уятга.

— Хўп.

Эртаси «Ўқитувчи» китобини ўқиб ўтириб, Наганни эсладим. Кетиб қолганидан энди хафа бўлдим. Адресини онамдан сўраб олиб, хат ёздим. «Наган жўра, мени кечиргин. Мен улар билан юрмайман энди. Келгин Гулбаҳорга», деб ёздим.

Хатни почтага ташлагани чиқиб, Эшмаматни эсладим. Ундан ҳам кечирим сўрагим келди. Велосипедимни суриб, сойга кетдим. Сойдан ўтиб, қишлоққа кирдим. Бу қишлоқда тожиклар яшайди... Гангиб кетаётиб тупроқда велосипед изларини кўрдим. Пастга тушиб тургандим, тор кўчанинг бошида велосипед рули кўринди.

«Мени урса-я!» деб ўйлаб қолдим.

Секин орқамга қайтдим.

Кечқурун Фаридаларнинг уйи олдида велосипеддан тушмай айланавердим. Дераза очилиб, Фарида бошини чиқарди. Велосипедни тротуарга ҳайдаб тушдим.

— Катайса қиласанми, Фарида?

— Йўқ, — деди у. — Раҳимчаларнинг олдига бор, улар билан катайса қил.

— Мен энди улар билан юрмайман, — дедим.

Фарида кулди-да, деразани ёпди.

Раҳимчаларга аччиқ қилиб, велосипедни тўғри кинохонага ҳайдадим. Учовлон зинада ўтиришган экан. Тарзаннинг кўзлари қизарган, Гунг бошини кир дока билан боғлаб олган.

Раҳимча ўтирган ерида мени қўли билан имлади. Тўхтамай ҳайдаб кетдим. Қайтиб келаётган эдим, у зинадан тушиб, йўлнинг ўртасига чиқди. Шу ердан орқага бураётган эдим, у чопиб келиб, велосипедим рулидан ушлади.

— Ҳа, айнадингми?

— Қўйвор, кетаман, — дедим.

— Нимага қочиб юрибсан?

— Қочиб юрганим йўқ.

— Энди биз билан юрмайсанми?

Мен кўчага қарадим.

— Майли, — деди Раҳимча. — Бошдаям хоинлик қилишингни билардим. Қани, велосипедингни бер, бир минай.

«Берайми? — деб ўйладим. — Берайини. Қутиламан шу билан». Лекин:

— Онам тез келгин деган, — дедим.

— Э, онагни! — деди-да, велосипедимни тортиб олди. Беш-ўн қадам судраб бориб, минди. Югурсам, ушлаб олар эдим. Лекин: «Майли, минсин. Энди жўра бўлмайман-ку», деб ўйладим.

Йўлдан чиқиб, кутдим. Бир маҳал шувиллатиб ёнимдан ўтиб кетди. Секин орқасидан тушдим. У яна олдимдан ўтиб, сой томонга ўтиб кетди. Йиғлагим келди бирдан: «Нима бу ўзи? Бировнинг парчасига нима ҳаққи бор? Велосипед меники-ку!» Орқасидан чопиб кетдим. Шунда секин ҳайдаб, ҳар томонга қараб келаётганини кўрдим. Дарахт орқасига яшириниб турдим. Ёнимдан ўтиши билан шартта чиқиб, рулга ёпишдим. Олдинги филдирак айланиб кетиб, йиқилди. Раҳимча ўрнидан ирғиб турди-да, нягимга бир мушт урди. Велосипедимни тортиб олиб, итариб юборди. Велосипед филдираб бориб, дарахтга урилиб, ариққа қулади.

Жоним чиқиб кетди! «Кўтариб ураман-да, қорнига тепаман», деб ўйлаб, ёқасига ёпишдим. У қўл тегизмади. Кўзимга тикилиб:

— Ол қўлингни, жағингни эзиб қўяман,— деди.

— Нимага урасан? Нимага ундай қиласан?

— Ол, қўлингни!— Пастдан билагимга урган эди, қўлим чиқиб кетди. Кейин у энгашиб, уст-бошидаги чангларини қоқа бошлади.

Велосипеднинг филдираги «восмёрка» бўлиб қолган эди.

Уйга судраб келдим. Онам кўрмасин деб, оғилга киритиб қўйдим.

XIV

Уқиш бошланди. Уч-тўртта синфдош ўртоқларим ҳам мени ёмон кўриб қолганини билдим.

Уқишнинг иккинчи куни мактабга бораётган эдим. Йўл кинохона олдидан ўтади. Кеча чопиб ўтиб кетган эдим. Бугун алашим келди. Хотиржам ўтиб кетавердим. Ҳеч ким йўқ эди, кинохона эшиги олдидан ўтаётганимда Гарзани кўрдим. Бўш пақир кўтариб чиқиб келаётган экан. Яланг оёқ. Узун панжаларининг ораси лой.

— Ҳа?— деди.

— Мактабга боряпман, — дедим.

— Тўхта, сенга гапим бор.

— Дарс бошланди, — деб кетавердим.

— Тўхтасанг-чи, нимага қочасан?

«Ҳадеб қочавераманми?» деб тўхтадим.

У келиб, пақирини ерга қўйди. Қўлини узатди.

— Яхшимисан?

Мен ҳам қўлимни узатган эдим, шаппа ушлаб олди-да, кулимсираб:

— Қани, ручкани бер, — деди.

Бир куни кино кўриб ўтирганимда, битта авторучка келтириб берган, «бекитиб қўй», деган эди. Кейин уни йўқотиб қўйган эдим.

— Ручка йўқ, йўқотдим, — дедим.

— Пулини бер бўлмасам, — деди.

Қиссамда бир сўм пулим бор эди.

— Пулим йўқ, — дедим.

— Йўқми?

— Йўқ.

У сўлоқмондай қўлини киссамга тикди.
Мен тортиниб кетдим. Қўли қуруқ чиқди.

— Пул бермасанг, қўйвормайман, — деди. — Ё папкангни ташлаб кетасан.

Яна қочишни кўзладим.

— Хўп, — деб ундан қўлимни бўшатдим-у, ура қочдим.

Мактабга яқинлашганимда, у менга етай деб қолди. Катта кўприк бор олдинда. Шундан ўтсам бўлди. Кўприкка етавериб, мактаб олдида қизил кўйлак кийган қизлар ва болаларни кўрдим. Улар бизларга қараб турар эди. Кўприкдан ўтолмадим. Елкамга бир нарса келиб тушди. Тўқнашиб, кўприк остига кириб кетдим... Кейин болалар-қизлар ёпирилиб тушиб келишди.

Мени мактаб директори олдига бошлаб киришди.

Мен гап нимадалигини айтиб бердим.

— Айб ўзингда, — деди директор. — Лекин, бу ишни биз шу аҳволда қолдирмаймиз.

Уйга бориб, онамга ҳам айтиб бердим.

— Э-э, болам, — деди онам. — Хафа бўлма. Мен эртага уларга кўрсатаман, онасини!

XV

Эртаси мактабдан келиб, Раҳимчани ҳам, Тарзани ҳам, Гунгни ҳам ўн беш кунга қамашганини эшитдим. Қамоқдан чиқишгандан кейин улар мени боплашади, деб юрдим... Лекин, бир куни Раҳимча билан кўчада ёнма-ён бўлиб қолдим.

— Мана, қамоқдан чиқдим, ўлмадик, — деди у салмоқлаб. — Лекин, бир бопладинг. Ҳай, майли...

XVI

Кейин Нагандан хат олдим. У мени кечирибди, «келгуси йил бораман», депти. Кейин, велосипед районда кўпайиб қолди. Мактаблараро мусобақада Эшмамат билан бирга бўлиб, у билан ҳам ярашдим... Фарида ҳам энди Раҳимча ҳақида гапирмас эди... Онам ҳам унутиб юборибди. Синфдошларим билан аввалгидек бўлиб кетдим...

О Л М А Е М А Д И М

Тоғдан қайтиб келаётган эдик. Мен, яна учта ошнам. Ҳаммамиз эшакда. Ола Чапон қишлоғига кирдик. Одамлари янги ерларга кўчиб кетиб, уйлари ҳувиллаб қолган. Томлари бузилиб, ёғочлари ҳам ташиб кетилган. Мол ўтмайдиган баландликдаги деворлари ҳам нураган, боғ ичидаги олма ва тоғолчалар эса, пишиб ётибди.

Сой ёқалаб, деворларнинг ёнидан бораётган эдик. Ошналаримнинг бири — шўх, шум, тикмачоқдай Ҳабибулла:

— Пича олма олмайми? — деб қолди. Таклиф бошқаларга ҳам маъқул бўлди. Эшаклардан тушдик.

— Хуржунларни олинглар. Уйга ҳам элтамиз. — Бу таклиф ҳам бошқаларга маъқул бўлди. Хуржунларни олиб, бири елкасига ташлади, бири билагига осди. Мен эсам, эшагимнинг калта ёлидан ушлаб, у ёқ-бу ёққа қараб туравердим. Нима бўлса ҳам, бу иш — ўғирлик-да...

— Ҳа, — деди Ҳабибулла.

— Мен эшакларга қараб тураман, — дедим.

— Эшакларни бўри ейдими, юравер.

— Боргим келмаяпти...

— Эриняпсанми? — деди Мўмин.

— Йўқ...

— Бировнинг нарсасига тегишни ёмон кўради бу киши, — деди кесатиб Ҳабибулла,

сўнг бир шумликни ўйладими, тиржайди: —
Кўрамиз ҳали, кўрамиз...

— Ҳа, ёмон кўраман, — дедим мен. —
Бормайман.

Ҳабибулла бошлиқ болалар тош девордан
ошиб, қовжираб ётган ўт-ўлан ичига тушди-
лар. Сакраб-сакраб олмазорга кириб кетди-
лар. Мен, ўтлар ичида илон-пилон йўқмикни,
деб уларнинг ортидан қараб турдим. Кейин
эшагимнинг нўхтасига боғланган қилчилвир-
ни оёғим остига босиб, тошга ўтирдим. Соё
ўртасидаги сувдан ҳоли ерда ўсиб, харсанглар
устига ёйилиб ётган ёввойи узумни, қишлоқ
уйларини томоша қилдим.

Девор ортида ўт-ўлан шитирлади. Урним-
дан турдим. Ошналарим хуржунларининг кў-
зини тўлдириб, биттадан олмани тишлаб, ил-
жайиб келишарди. Бирин-кетин менга кўз
ости билан қараб, девордан ўтишди.

Ҳабибуллага қараганда, Мўмин менга
яқинроқ. Қўшни бўлмасак ҳам, бирга юра-
миз. Мактабда пряник олсак, бўлиб еймиз. У
хуржунини эшагига ортаркан, бир палласини
очди.

— Ол, пахтасеб.

— Емайман, бу ўғирлик, — дедим. Пахта-
себ — олманинг бир тури. Кичкина, сарғиш
бўлади. Лекин, жуда мазали, серсув.

Жўнадик.

Йўл тор: бир томон девор; бир томон соё.
Тизилишиб кетяпмиз. Орқада мен. Олдинда
Ҳабибулла. Шартлашиб олишганми, барава-
рига олма тишлашади. Пўчоғини бўлса, ол-
динга чўзилиб, эшагининг оғзига солишади...
Жуда гашим келди.

Сой биздан узоқлашиши билан, эшагимни ниқтадим. Олдинга ўтдим. Қаршимизда Жир-готи деган довон бор. Баландлиги уч километрча келади. Эшакнинг елкасини халачўпнинг учи билан қитиқлаб, ҳайдайвердим. Кун қизиб келар эди. Майли, бир оз юрай, кейин эшакдан тушаман. Арчазор бошланади. Соясидан кетавераман.

Бир пайт орқадан Ҳабибулла:

— Бу ёқдан борамиз, — деди.

Қарасам, эшагини довоннинг тиккайган битта дарахти йўқ яланг томонига буряпти.

— Нима қиламиз у ёқдан юриб?

— Овул бор, қатиқ ичамиз.

Қатиқ... Қатиқдан ким юз ўгиради? Ҳадемай, кун қизиб кетади.

Индамай, эшакни изига қайтардим. Улар яна олдинда, мен орқада: яна улар олма еб, пўчоғини эшакларининг оғзига тиқиб боришяпти...

Довоннинг ярмигача бордик. Лекин, овулдан дарак бўлмади. Чанқай бошладим... Кун қизиб кетди. Теваракда сув деган нарса йўқ...

— Овул қани?— дедим Ҳабибуллага хўмрайиб қараб.

— Йўқ, кўчиб кетишибди,— деди у бепарво ва карсиллатиб янги битта пахтасеб олмане тишлади. Ростини, оғзимнинг суви келди.

Довоннинг тепасига етишимизга беш юз қадамча қолганда, жуда мазам кетди... Танглай ўлгур қуриб, оғзимда тупугим айланмай қолди. Улар бўлса, ҳамон пишиллаб, олма ейишади.

Эшакка ўрнашиб ўтирган киши бўлиб,

Мўминга қарагандим, унинг юзидан менга ачинганини пайқаб қолдим. Дарҳол кўз қисиб юбордим. Фикримни пайқади бир майзини икки бўлиб ейдиган Мўмин дўстим. Аста-секин эшаги менга яқинлашиб келди.

Мўмин биқинимга туртди. Унга қарамай, орқа чўнтагимни ковлаётган кишидай, қўлимни секин узатдим. Муздаккина, силлиққина олма қўлимга тегди. Шартта чангаллаб олдим-да, ҳеч нарса бўлмагандай, эшакни ҳайдайвердим. Аъзойи баданим билан Ҳабибулланнинг кулгисини, таънасини кутдим. Гапларига қулоқ солдим. Йўқ... Бошқа мавзуда... Сезмабди... Иягимни қашимоқчидай бўлиб, олмани секин оғзимга элтдим... Қарс... Шум бола кузатиб келаётган экан:

— А-ҳа!— деб юборса бўладими.

Болалар кулиб юборишди. Туф, деб ташладим оғзимдагини. Қўлимда қолган қисминини ҳам ерга урдим. Титилиб кетди. Эшагим тумшугини чўзган эди, унинг ҳам бўйнига халачўп билан туширдим.

— Қандай бўларкан?— деди Ҳабибулла.

— Емайман, емайман!— дедим.

— Кўрдик емаганингизни.

— Емадим!

— Ҳа-ҳа... Уғирликни единг-ку?

Анча жанжал бўлди. Кейин болалар иккаламизни яраштиришга тушиб кетишди: «Ҳазил», «келишган эдик», дейишди. Охири Ҳабибнинг ҳам аччиғи чиқиб кетди: «Нима, беш-ўн кило олма билан ҳукуматнинг давлати камайиб қолдими? Шу олма билан биз ўғри бўлиб қолдикми? Одамлар есин деб экишган-да! Қоровули бўлсаки... Аҳ!»

Мен қулоқ солмадим. Ипёда юриб, эша-
гимни ҳайдаб кетдим. Дарага чиқиб олдим.
Энди аламим келди: чиқиб олдим-ку? Ўлма-
дим-ку?— деб ўйладим.— Нега чидамадим?
Нега ҳеч кимдан сўрамасдан олинган олмани
оғзимга солдим. Чидаш мумкин экан-ку? Де-
мак, киши тўғри яшай олади... Бир оз қийин
бўлади. Лекин, енгиш мумкин...

ҚОРБОБО КЕЛАДИ

— Қорбобо қаерда?

— Урмонда.

(Жиянларимнинг суҳбатидан)

Ҳовлимиз Қуйтан тоғининг арчазор ёнбағрида бўлиб, тевараги пастак девор билан ўралган эди. Лекин, айвондан туриб қарасангиз, кўринмайди у деворлар: дарахтлар шунақа қалин. Бу дарахтлар орасида бир туп арча бор эди.

Мен шу ҳовлида тўрт фаслни кузатиб, тўрт фаслни қаршилардим. Лекин, булар орасида энг яхши кўрганим — қиш фасли эди. Гап шундаки, мен қиш маҳалида, қишнинг ҳам қирчиллама кунида, биринчи январь кечаси, Қорбобо келишидан сал олдин туғилган эканман. Шунинг учун мендан бирон киши дунёга келиб, кўзингни очиб, илк бор кўрган нарсанг нима, деб сўрашса, мен онамдан кейин қишни, қорни, Қорбобони айтаман. Шундай яхши кўрардим бу тўртталасини!

Бироқ, тез орада буларнинг биттасига шубҳа туғилди-ю, ҳаммасига бўлган муҳаббатим шубҳа остида қолди.

Ҳовлимиз этагидаги дўнглик устида жойлашган мактабда Янги йил байрами бўлди. Қорбобо келади, деган гапни эшитибоқ, ўша ёққа қараб учдим.

Мактаб зали, ўртада арча... Атрофда ўқувчилар. Ҳаммасининг оғзи қулоғида. Байрам!

Ниҳоят, Қорбобо келди! Оппоқ кийинган, соқоллари ҳам оқ, ҳассаси ҳам оқ. Қўлида саватча. Унда ўйинчоқлар: турли-туман, қизиқ-қизиқ... «Байрамларинг муборак!» деди Қорбобо. У узоқ юртлардан, нотаниш болалардан салом айтди, кейин бизга совғалар улашди, кейин кетди... Кетди!

— Қаерга кетдилар? Қаерга? — деб сўрадим.

Кимдир:

— Ўрмонга, — деди.

— Ўрмонга!

— Нимага ўрмонга кетдилар?

— Қорбобо ўрмонда яшайди.

Мактабдан чиқиб, топталиб, сарғайиб қолган қорли сўқмоқдан ҳовлимизга қараб борарканман, ўрмонга қарардим, аланглардим.

— Қорбобо ўрмонга кетди! — дедим онамга.

Онам кулимсиради.

— Қачон келадилар?

— Янаги Янги йилда.

Мен кута бошладим. Баҳорда ҳам, ёзда ҳам, кузда ҳам кутдим. Яна қор тушди. Яна Янги йил келди. Мактабга югурдим. Ўша зал. Ўқувчилар. Арча... Яна Қорбобо келди! Бизни табриклади, саломлар айтди, совғалар берди, яна... кетди.

Ташқарига чиқиб, ўша қорли сўқмоқдан атрофга аланглаб, уйга бораётгандим, ўқувчиларнинг сўзини эшитиб қолдим:

— Мана, Қорбобо. Шу одам Қорбобо.

— Қани, — сўрадим мен аланг-жалаң бўлиб.

— Анови кетаётган муаллим-да.

— Елгон! Қорбобо ўрмонга кетди.
Болалар мендан кулишди, мени мазах қилишди.

Уйга келиб, онамдан сўрадим:

— Нега Қорбобонинг ўзи келмади?

— Келибди-ку мактабга.

— Йўқ. У одам муаллим экан. Болалар шунақа деди.

— Шунақа бўлади-да, расми, — деди онам.

— Нега? — алам билан қичқирдим мен.
— Ахир у киши Қорбобо эмас-ку. У киши муаллим-ку! Қорбобо ўрмонда-ку!

Онам менга қараб турди-да:

— Рост, Қорбобо ўрмонда. Бу киши муаллим, — деди.

— Нега келмадилар ўзлари?

— У киши бошқа мактабларга кетган.

Менинг қувонганимни кўринг! Ҳовлига чиқдим. Девордан оша ўрмонга рўпара бўлдим. Совуқда дийдираб, «Қорбобо, нимага келмадингиз?» дедим. Назаримда, у киши жавоб бергандай бўлди: келгуси йил келаман!

Лекин, келгуси йил ҳам келмадилар. Ундан кейинги йилларда ҳам. Бу орада ўзим ҳам ўқувчи бўлдим ва тушундим: Қорбобо деган киши ўрмонда бўлмас экан, ўшанда мени алдашган эканлар, ўзим-ўзимни алдаб юрган эканман. Лекин, ишонмасдим яна: Қорбобо бор, у ўрмонда, янги йилда келади, совғалар олиб келади, табриклайди, деб ўйлар эдим. Шуни ўйласам, ўрмон ҳам, янги йил ҳам, туғилган куним ҳам, қиш ҳам, ҳамма нарса сирли бўлиб кўринарди, ёш бола-

дай қувонар эдим. Қорбобо йўқ, десам-чи? Сир ғойиб бўлар, ўрмон-ўрмондек, қиш-қишдек, янги йил — шунчаки бир байрамдек, туғилган куним эса, туғилишим керак бўлган бир кундек туюлар, юрагим бўшаб қоларди. Сўнг яна зўр бериб шивирлардим ўзимга: Қорбобо бор... у ўрмонда...

Мана, ўсмирликдан ҳам ўтиб қолдим, қишлоғимдан, мактабимдан, ҳовлимиз, ўрмонимиздан йироқдаман. Энди кўп нарсага ақлим ҳам етади. Қиши ўзини-ўзи алдаши яхши иш эмаслигини ҳам биламан. Лекин, нима қилай? Ҳамон ўша иккиланиш бор менда? Ҳатто, энди кўпроқ ишониб қолганман: Қорбобо бор, у ўрмонда, у совғалар олиб келади, у саломлар олиб келади, у бизни табриклайди...

Билмадим, бу хаёл чол бўлиб, букчайиб қолганимда ҳам ўзгармаса керак.

М У Н Д А Р И Ж А

ОЛИС ЮЛДУЗЛАР ОСТИДА

Милтиқ отилди	5
Соғинч	14
Олис юлдузлар остида	21
Баҳор ўтди	36
Ёввойи гул	57
Кўкбой	68
Фарзанд	77
Бир гузар одамлари	93
Бир сафар хотиралари (очерк)	101
Боғбон (очерк)	118

БОЛАЛАРГА

Кўнгил	128
Йўллар, йўлдошлар	134
Тупроқ кўчалар	145
Олма емадим	173
Қорбобо келади	178

УЗ
Х 72

Холмирзаев, Ш.
Олис юлдузлар остида. Ҳикоя ва очерк-
лар. Т., «Ёш гвардия», 1971.
184 бет.

Халмирзаев, Ш.
Под звездным небом.

Уз2

7—3—3

На узбекском языке

Шунур Холмирзаев
ПОД ЗВЕЗДНЫМ НЕБОМ

Рассказы и очерки

Издательство „Ёш гвардия“ — Ташкент — 1971

Редактор М. Саломов
Рассом Д. П. Воронкин
Расмлар редактори К. Назаров
Техн. редактор Л. Шишикина
Корректор Ҳ. Каримова

Босмахонага берилди 13/VII-70 й. Босишга рухсат этилди 27/I-1971 й. Формати 70×90^{1/32}. Босма листи 5,75. Шартли босма листи 6,73. Нашр листи 6,03. Тиражи 30000. Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети „Ёш гвардия“ нашриёти. Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома 64—68. Қоғоз № 1. Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриёти босмахонаси. Тошкент. „Правда Востока“ кўчаси. 26-уй. 1971 йил. Заказ 2309. Баҳоси 29 т. Р—12429